

ΕΙΚΟΝΕΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Α' - ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Ὅτε κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ ἔρευνα τῶν μνημείων πολιτισμοῦ ἐπεξετάθη ἀπὸ τὰ τῆς κλασσικῆς ἑλληνορωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὰ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ βίου, οἱ ἐρευνηταὶ κατέγραφον εἰς τὰς μελέτας των καὶ τὸ φαινόμενον τῆς εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐξεικονίσεως Ἑλλήνων φιλοσόφων.

Αἱ διαρρεύσασαι ἔκτοτε δεκαεταὶ παρέσχον πληροφориᾶς περὶ τῶν καθ' ἕκαστον ἐξεικονίσεων ἀπὸ ἀπόψεως χρονολογίας καὶ τρόπου παραστάσεως. Δημοσιεύσεις εἰκόνων ἐγένοντο ὀλίγαι. Αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ φαινομένου ἐπίσης ὑπῆρξαν σύντομοι καὶ ἀποκλίνουσαι ἀλλήλων.

Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποβλέπει 1^{ον} εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου διασωθεισῶν μέχρι σήμερον εἰκόνων φιλοσόφων εἰς μονὰς καὶ ναοὺς, 2^{ον} εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ θέματος ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς καὶ 3^{ον} εἰς τὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο τούτων στοιχείων καθορισμὸν τῆς ἀφειρηθείας ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἡ ἐξεικόνισις, ὥς καὶ τῆς πορείας ἐξελίξεώς της.

Εἰκόνες φιλοσόφων σώζονται μέχρι σήμερον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει εἰς τὰς Μονὰς Λαύρας καὶ Ἰβήρων, ἐν Λακεδαιμόνι εἰς τὴν Μονὴν τῆς Γόλας, ἐν Ἡπείρῳ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν ἐπὶ τῆς νησίδος τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων καὶ εἰς τὴν Μονὴν τῆς Βελλᾶς (35 χιλιόμετρα βορείως τῶν Ἰωαννίνων), ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Σιατίστης καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ χωρίου Νεγάδες Ζαγορίου.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ πληροφориᾶς εὐγενῶς παρασχεθείσας μοι παρὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ὁρλάνδου, μόνον εἰς τὸ Σουλοῦ Μοναστήρ, τὸ κατεχόμενον ὑπὸ Ἀρμενίων, ὑπῆρχον τοιαῦται.

Ἐν Βουλγαρίᾳ ὑπάρχουν εἰς πλείονας περιοχάς, ἐν δὲ τῇ Ρουμανίᾳ εἰς Μολδαβίαν, Βλαχίαν, Τρανσυλβανίαν καὶ Βουκοβίαν.

Ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ ὑπῆρχον εἰς Παλαιστίνην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν. Εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ὑπάρχουν εἰς Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν. Εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἡ ἐξεικόνισις ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς.

Ι. ΕΛΛΑΣ

Μονὴ Λαύρας.

Εἰς τὴν Τράπεζαν¹ τῆς Μονῆς κτισθεῖσαν, ὡς μαρτυρεῖται ἐξ ἐπιγραφῆς ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου της, κατὰ τὸ ἔτος 1512, ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου μία ἐκτεταμένη παράστασις καλουμένη Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί. Ἐκεῖ ἀριστερὰ μὲν τοῦ ἐξηπλωμένου Ἰεσσαί εἰκονίζονται κατὰ σειρὰν ἀπ' αὐτοῦ οἱ Σωκράτης, Πυθαγόρας, Αἰαλῆα, Σόλων, Κλεάνθης, Φίλων, δεξιὰ δὲ οἱ Ὅμηρος, Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Σιβύλλα, Πλάτων, Πλούταρχος. Παραθέτομεν εἰς τὰς ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνας 1 - 12 τὴν ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν ἐξεικόνισιν ἑκάστου προσώπου².

Τὸ ὄνομα Ρίζα τοῦ Ἰεσσαί προέρχεται ἐκ τοῦ Ἡσαΐου, ὅπου προφητεύεται, ὅτι «ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναβήσεται. Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας» (ΙΑ', 1). Τὸ χωρίον τοῦτο ἐθεωρήθη τόσον ὑπὸ τοῦ ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου, τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος³, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως⁴ ὡς προφητεῦον τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἔμελλε νὰ προετοιμαθῇ διὰ τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τῶν παριστανομένων σοφῶν.

Συνολικῶς ἐξεικονίζονται τὰ πρόσωπα ὄρθια, ἐνδεδυμένα ὡς ἐπίσημοι ἀξιωματοῦχοι, μὲ ἐξιδανικευμένην μορφήν, μὴ ὁμοιάζουσιν πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος διασωθείσας προτομὰς ἢ ἄλλας εἰκόνας των. Ὅλοι κρατοῦν εἰλητάρια μὲ λόγια. Εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἔχουσιν ὡς ἑξῆς.

1. Ἡ Τράπεζα εἰς τὰς μονὰς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔχει ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου αἰῶνος διαμορφωθῇ εἰς ἱερὸν χώρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ συνεστίασις τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς διέπεται ἀπὸ λεπτολόγον Τυπικόν. Τόσον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὅσον καὶ ἡ εἰκονογράφησις ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἑκφρασιν τῆς πνευματικότητος τῆς συνεστιάσεως, ἀρχομένης καὶ ληγούσης διὰ προσευχῆς καὶ συνοδευομένης κατὰ τὴν διάρκειάν της δι' ἀναγνώσεως ἱερῶν κειμένων.

2. Συνολικὴν εἰκόνα τῆς παραστάσεως ἐδημοσίευσεν ὁ G. Millet εἰς τὸ ἔργον *Monuments de l'Athos, I les peintures*, Paris 1927, πίν. 151, 3. Ἐπίσης ὁ Κ. Καλοκύρης εἰς τὸ ἔργον του Ἀθῶς, Ἀθῆναι 1963, σελ. 149, πίν. 30, εἰκὼν Α' δημοσιεύει τοὺς πρὸς τὰ ἀριστερὰ 6 σοφούς.

3. Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα 87.

4. Στρωματεῖς V, 6 § 36.

Ἀπ' ἀριστερῶν τοῦ Ἰησοῦ:

Ὁ Σωκράτης εἰκονίζεται μὲ βυζαντινὸν χιτῶνα (στιχάριον), ἀνεμιζόμενον μανδύαν καὶ μικρὸν στέμμα. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ εἰλητάριον γράφον «Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀξιοθῆσεται ὑπὸ πάντων ἐφ' ὅλην τὴν Οἰκουμένην» (εἰκ. 1).

Ὁ Πυθαγόρας, ἄσκεπής, μὲ ὁμοίαν ἐνδυμασίαν, κρατεῖ εἰλητάριον μὲ τὰ λόγια «Ὁ Θεός ἐστι νοῦς καὶ λόγος καὶ πνεῦμα καὶ ὁ λόγος σαρκωθείς ἐκ τοῦ πατρὸς» (εἰκ. 2).

Ἡ Αἰαλήα, γυναικεῖα μορφή, παρίσταται μὲ πολυτελῆ ποδήρη ἀμφίεσιν, στέμμα περίκομπον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ εἰλητάριον εἰς τὴν ἀριστερὰν γράφον: «Ὁ Χριστὸς μέλλει γεννηθῆναι ἐκ παρθένου Μαρίας καὶ...» (εἰκ. 3). Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς μορφῆς θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ὁ Σόλων φέρει χαρακτηριστικῶς προεξέχοντα μηνοειδῆ πῖλον ἄρχοντος, ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ ἄρχοντος Κυρηνίου¹ τοῦ εἰκονιζομένου εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Μονῆς τῆς Χώρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως². Τὸ εἰλητάριον εἶναι διπλοῦν, κρεμάμενον ἑκατέρωθεν τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ἀπὸ τὰ γραφόμενά του διακρίνονται: «Καὶ ἐνδύσεται(;) σάρκα ἀνθρώπου... παρθένον... καὶ καλέσουσιν αὐτῷ ἄφεςιν καὶ...» (εἰκ. 4).

Ὁ Κλεάνθης κρατεῖ τὰ λόγια: «Ὁ τὸν κόσμον(;) τεταγὼς καὶ τὴν γῆν ἐκ πυρὸς πλάσας ὕστερον γεννᾶται ἐξ ἀχράντου Μαρίας τε παρθένου» (εἰκ. 5).

Ὁ Φίλων γράφει: «Γόνος ἐκ γόνου καὶ Θεοῦ γόνος ἐκ μητρὸς κόρης... γεννηθεὶς αὐτὸς θεὸς τέλειος» (εἰκ. 6).

Ἀπὸ δεξιῶν τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ Ὀμηρος παρίσταται φέρων πλουσίως διακεκοσμημένην ἐνδυμασίαν. Ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου διακρίνονται μόνον: «...ὁπὲ γῆς... σάρκα... σφάλματος» (εἰκ. 7).

Ὁ Ἀριστοτέλης, πολύπτυχος, γράφει: «Φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος λάμπει ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτῆσιν καὶ τὸ Χριστοῦ φῶς ποιεῖται εἰς αἰῶνα αἰῶνος Θεὸς ἀνιστᾷ τέλος» (εἰκ. 8).

Ὁ Γαληνὸς φορεῖ μόνον στιχάριον μὲ πλούσια ἐπιρράμματα καὶ βυζαντινὸν ἱατρικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν εἰλητάριον γράφον: «Καὶ πάλιν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδώσῃ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα του» (εἰκ. 9).

Ἡ Σιβύλλα μὲ ποδήρη χιτῶνα ἱερατικὸν καὶ ὄράριον σημειώνει:

1. Παράβ. Λουκά 2, 2.

2. Παράβ. Grabar A., La peinture Byzantine, éditions Skira, Genève 1953, σελ. 133. Ἐπίσης Talbot Rice D., Kunst aus Byzanz, Verl. Hirmer, München 1959, εἰκ. 184.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

Εἰκ. 1. - Σωκράτης.

IHRONIS MONNIS LATRAS.

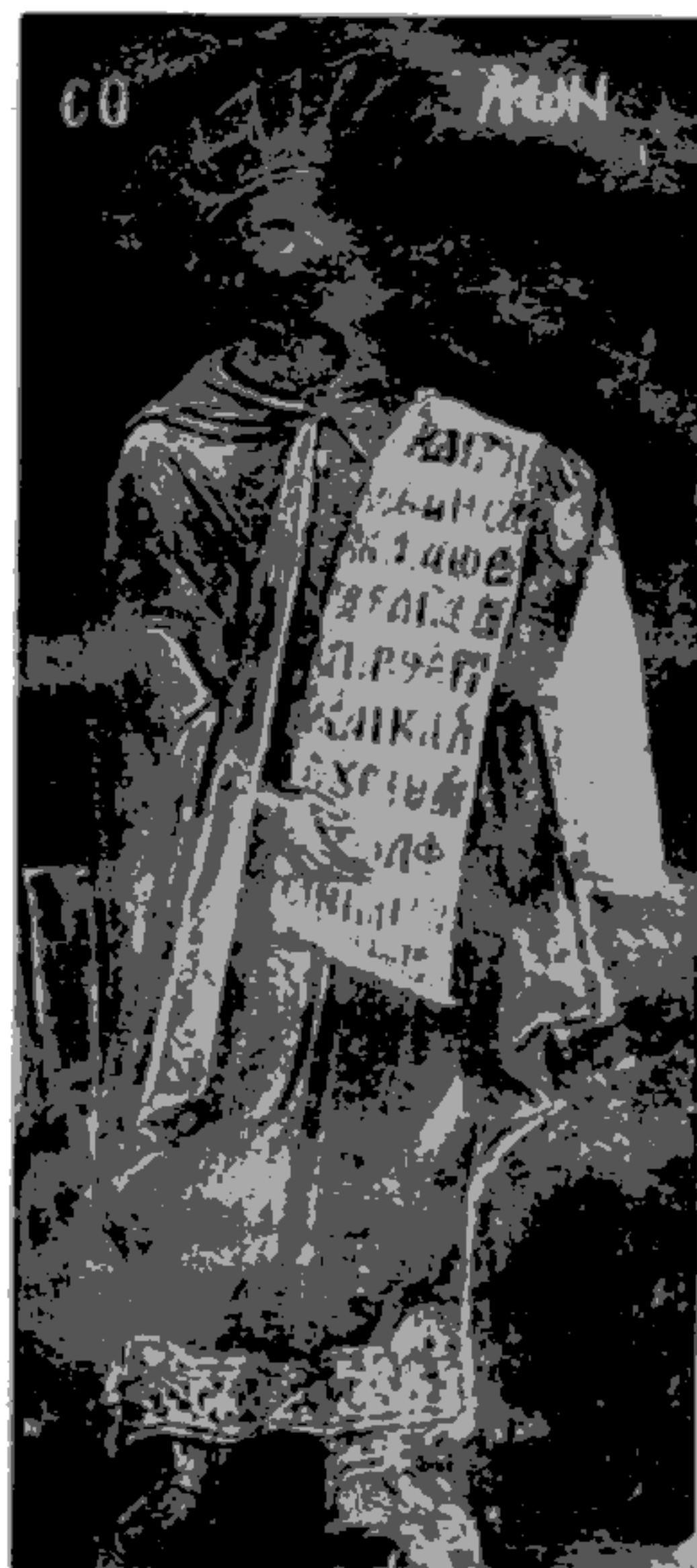
ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΑΔΙΤΡΑΣ.

Εἰκ. Β. = Αἰολία.

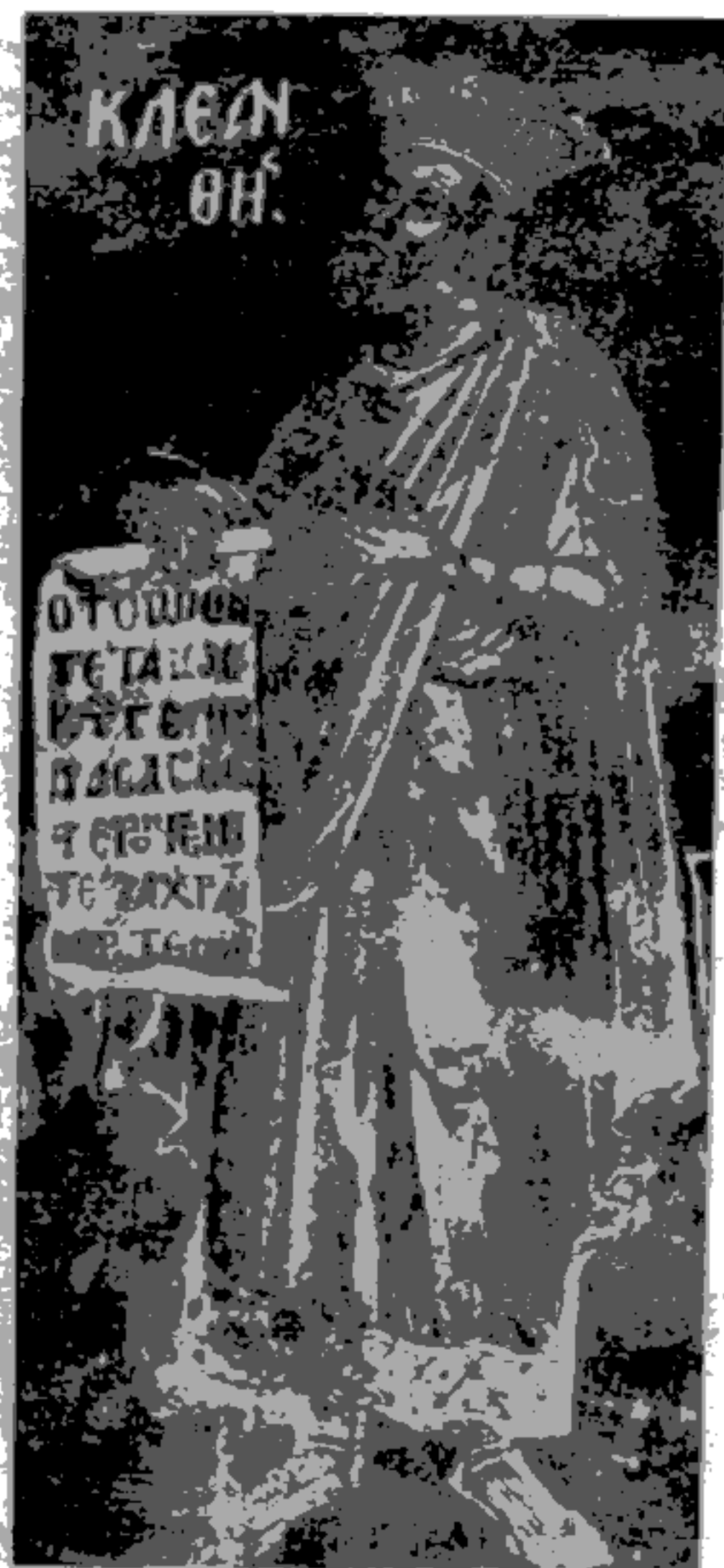
(Πάντως πρόκειται περί τῆς Ἀλκυονίδος φιλοπόλεμου Ὑαντίου).

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΑΛΤΡΑΣ

Εἰκ. 4. - Σόλων.

ΕΙΖΟΝΤΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΤΡΑΣ

Εικ. 5. - Κλεών.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΙΜΕΣ ΛΑΤΡΑΣ

Πλα. 6. - Φίλην.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΥΡΑΣ .

Εἰκ. 7. - Ὅμηρος.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΤΡΑΣ

Εκ. 8. - Ἀριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

Εἰκ. 9. - Παληνός.

ΠΙΘΟΝΕ ΜΟΝΗΣ ΛΑΤΡΑΣ

Εικόνα 101 - Σιβάλλη.

ΕΡΩΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΑΛΤΡΑΣ

Εικ. 32. - Πλάτωνος.

«Καὶ σταυρωθήσεται ὑπὸ Ἑβραίων ἀπίστων καὶ μακάριοι οἱ ἀκούοντες αὐτόν, οὐαὶ δὲ οἱ μὴ ἀκούοντες» (εἰκ. 10).

Ὁ Πλάτων φέρει τὸ μήκιστον τῶν εἰληταρίων, ἀνεπτυγμένον κατ' ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας γράφον: «Θεὸς ἦν μὲν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται οὔτε ἀρξάμενος οὔτε πανσάμενος» (εἰκ. 11).

Ὁ Πλούταρχος μὲ ἱερατικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὡς ἔχων σχετικὸν λειτούργημα εἰς τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, γράφει: «Ὅψέ ποτε ἤξει ὁ ἀναρχος ἀνάρχου γόνος καὶ τὴν πολυσχεδὴ ταύτην ἐλάσει γῆν» (εἰκ. 12).

Μονὴ Ἰβήρων.

Ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀθωνος, εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας τῆς Πορταΐτισας διασώζονται εἰκόνες σοφῶν προερχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1683 κατὰ ὑπάρχουσαν ἐπιγραφὴν¹. Αὗται ὑποστᾶσαι πολλὰς φθορὰς ἐπιζωγραφήθησαν διαδοχικῶς, ἥ δὲ σημερινή των κατὰστασις ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς:

Σόλων ὁ Ἀθηναῖος, μὲ ἔκδηλον τὴν φθορὰν καὶ τὰς ἐπιζωγραφήσεις, φέρει πολύπτυχον χιτῶνα καὶ μόλις ἐπικαθήμενον εἰς τὴν κεφαλὴν μανδήλιον. Τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου ἐμφανίζουν διπλὴν ἀναγραφὴν. Ἡ ὑστερωτέρα χρονικῶς λέγει: «Ἀὐτοπάτωρ, ἀπάτωρ, τρισόλβιος, ὃν τρέμουσιν οὐρανοὶ» (εἰκ. 13).

Χύλν ὁ φιλολόγος, εἶναι προφανῶς ὁ Φίλων, ὡς δεικνύει τὸ σταθερῶς συνοδευτικὸν τοῦ ὀνόματός του ἐπίθετον «φιλόλογος». Αἱ φθοραὶ καὶ ἐπιζωγραφήσεις εἶναι ἔκδηλοι. Εἰς τὸ εἰλητάριον γράφει: «Οὗτος ἐστὶ καθ' ὑπερουρανὸν μέγαν βεβηκῶς, φλογὸς ὑπερβάλλον ἀέναον καὶ πῦρ ἀθάνατον» (εἰκ. 14).

Πλάτων, μὲ διπλὴν παράστασιν ἐξ ἐπιζωγραφήσεων (εἰκ. 15 καὶ 15α) ἔχει λόγια εἰληταρίου εἰς τὴν προσφατοτέραν ἐπιζωγράφησιν λέγοντα: «Ὁ παλαιὸς νέος καὶ ὁ νέος ἀρχαῖος».

Ὁ Ἀριστοτέλης, μὲ φθορὰς καὶ ἐπιζωγραφήσεις, εἰς τὸ εἰλητάριον γράφει: «Ἀκάματος φύσει Θεοῦ γέννησις ἐξ αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτός...» (εἰκ. 16).

Ὁ σοφὸς Σοφοκλῆς μὲ τὰς μεγίστας φθορὰς καὶ τὴν ἀτελεῖ ἐπιζωγράφησιν γράφει εἰς τὸ εἰλητάριον: «Ἔστι Θεὸς ἀναρχος ἀπλοῦς τῇ φύσει» (εἰκ. 17).

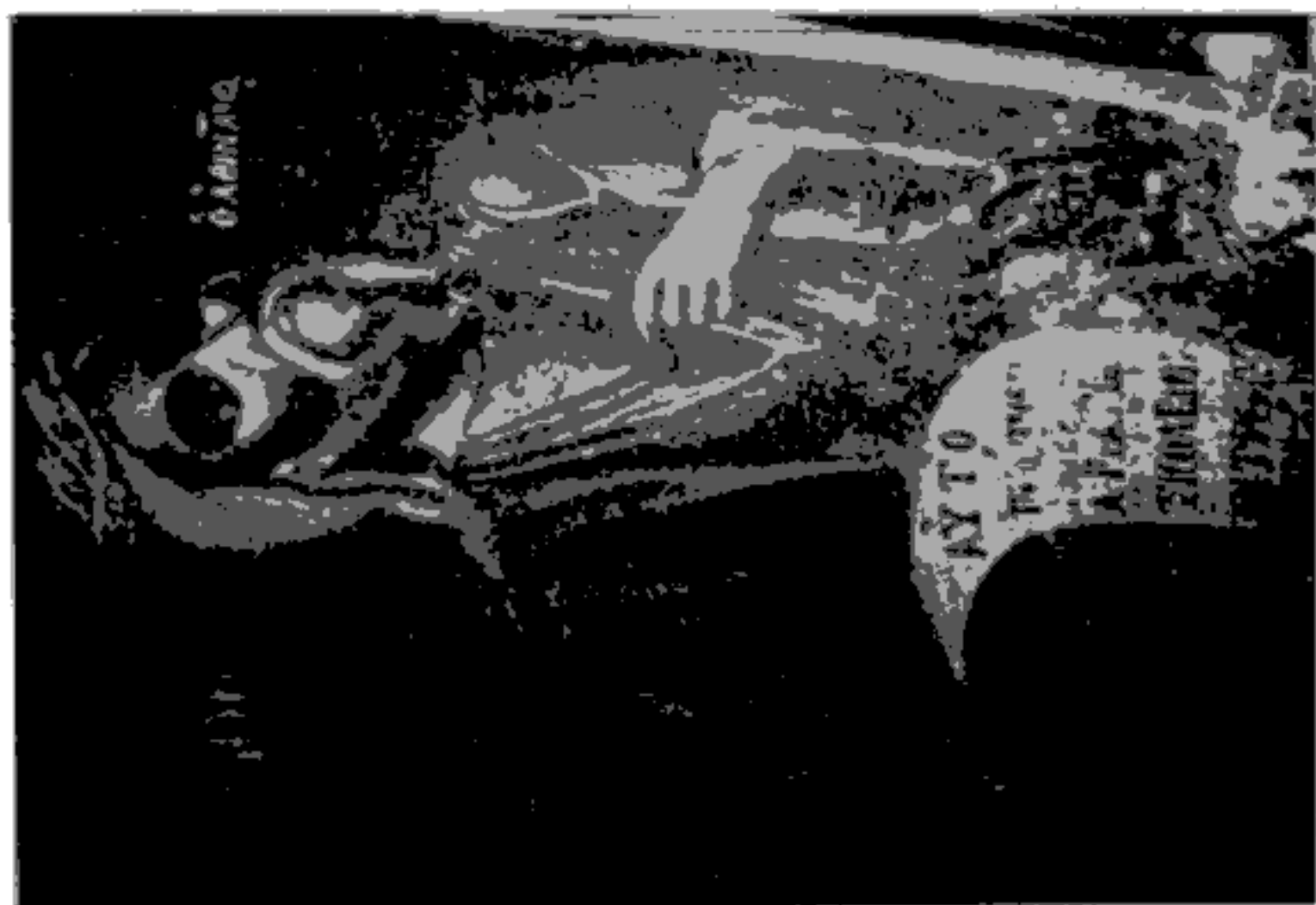
Θουκυδίδης, μὲ ἐπιζωγράφησιν ἱματίου καὶ προσώπου, ὡς καὶ εἰς

1. Παράβ. Millet G., Pargoire J., Petit L., Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos, 1ère Partie, Paris 1904, σελ. 83.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΙΒΗΡΩΝ

Εἰκ. 14. - Φίλων.

Εἰκ. 13. - Σέκου.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΙΒΗΡΩΝ

Εἰκ. 14α. - Ὁ πύθος
μὲ δαίμονα ἐκζητοῦντάς τον.

Εἰκ. 15. - Πλάτων.

ΕΙΚΟΝΗΣ ΜΟΝΗΣ ΙΣΗΡΟΝ

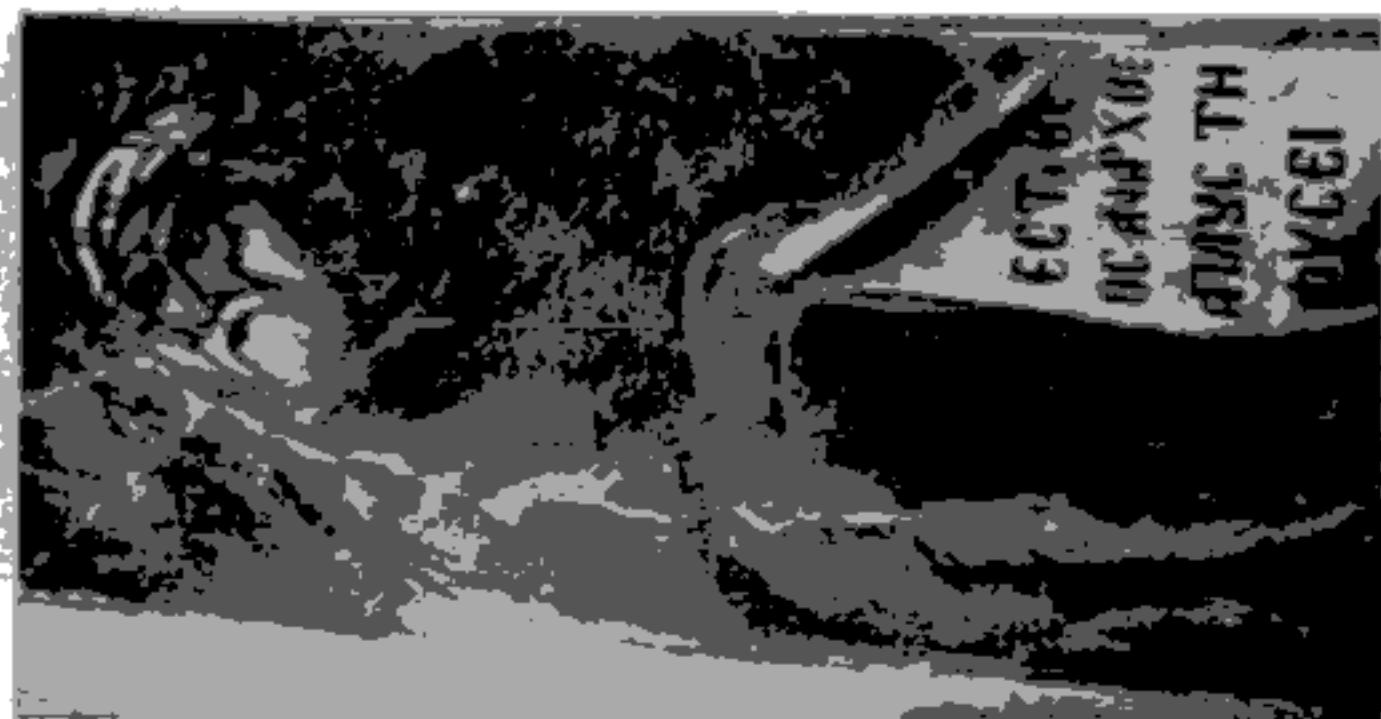

Fig. 15. - Σπυριδών.

Fig. 16. - Ἀποκυκλάς.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΙΒΗΡΩΝ

Εἰκ. 19. - Πλάτωνα.

Εἰκ. 18. - Σοκράτη.

τὸ εἰλητάριον, ὅπερ εἰς τὴν νέαν γραφὴν λέγει : «...ἀπλοῦς τῇ φύσει ὃς οὐρανὸν ἔτευξε...». Ἦτοι παραθέτει λόγους παραδιδομένους διὰ τὸν Σοφοκλῆν (εἰκ. 18).

Πλοῦταρχος, ὑποστὰς παραμορφωτικὴν ἐπιζωγράφησιν καὶ μὲ εἰλητάριον εἰς ἀπίθανον θέσιν λέγει : «Τῷ τῶν ὄλων ὑπερτάτῳ οὐδὲν ἕτερον προσεπινοεῖται, ὁ λόγος σοφός» (εἰκ. 19).

Μονὴ Γόλας.

Εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τῆς ἀποκαλουμένης Γόλας (= φαλακρᾶς, ὡς ἐπὶ γυμνῆς τοποθεσίας), ἀπεχούσης περὶ τὰ 5 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν κωμόπολιν Γοράνοι Λακεδαίμονος σώζονται, μὲ ἰσχυροτάτας ὁμῶς ἐκ τοῦ χρόνου φθοράς, εἰκόνες σοφῶν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς προσόψεως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς τὴν ἄνω ἐκ τῶν τριῶν ζωνῶν εἰκονογραφήσεως. Εἶναι αἱ ἑξῆς κατὰ σειρὰν :

Σόλων, ἡμικατεστραμμένη εἰκὼν, ἣτις διασώζει ἀδρότητα χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ ζωηρότητα βλέμματος (εἰκ. 20). Τοῦ εἰληταρίου ἡ γραφὴ ἐγένετο ἐξίτηλος.

Θουκυδίδης, μὲ ὁμοίως ζωηρὸν βλέμμα καὶ εἰλητάριον ἐνθυμίζον ἀρχαίαν ἐγγάρακτον στήλην, μὴ δυνάμενον πλέον νὰ ἀναγνωσθῇ (εἰκ. 21).

Πλοῦταρχος, εἰς διδάσκουσαν στάσιν (εἰκ. 22). Εἰς τὸ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ διὰ ἡμεγεθυντικοῦ φακοῦ ἢ φράσις «...ὅτι Θεοῦ σοφία...».

Σιβήλα ἡ σοφή, μὲ ἀνατολίζουσαν περιβολήν, ἀλλὰ καὶ κατατομὴν (εἰκ. 23).

Ἀριστοτέλης, φέρει μανδύαν σχήματος φελονίου μὲ ὀλομήκεις ἐναλλασσομένας μαύρας καὶ λευκὰς γραμμάς. Εἰς τὸ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τοῦ εἰληταρίου ἡδυνήθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν τὴν φράσιν : «Ἀκάματος φύσις Θεοῦ γέννησιν...» (εἰκ. 24).

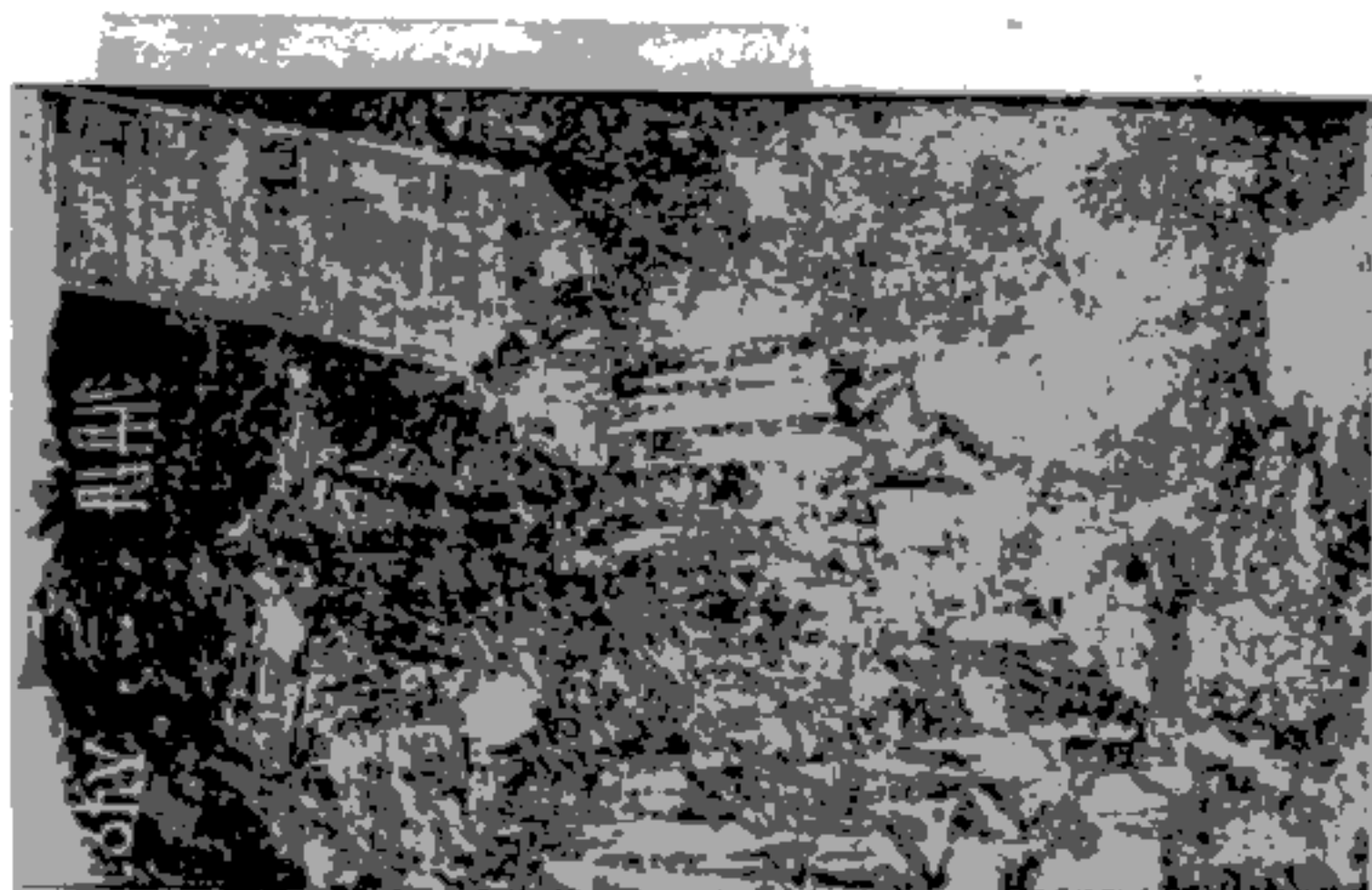
Πλάτων, μὲ μέτωπον ἐκφράζον βαθεῖαν σκέψιν καὶ εἰς στάσιν ἐνορατικὴν. Τὸ εἰλητάριον ἐπιτρέπει διὰ φακοῦ τὴν ἀνάγνωσιν : «Ὁ παλαιὸς νέος καὶ ὁ νέος ἀρχαῖος...» (εἰκ. 25).

Χίλων, ἀφίνει νὰ διακρίνεται πλουσία ζωηρόχρωμος εἰς σχέδια ἐνδυμασία (εἰκ. 26).

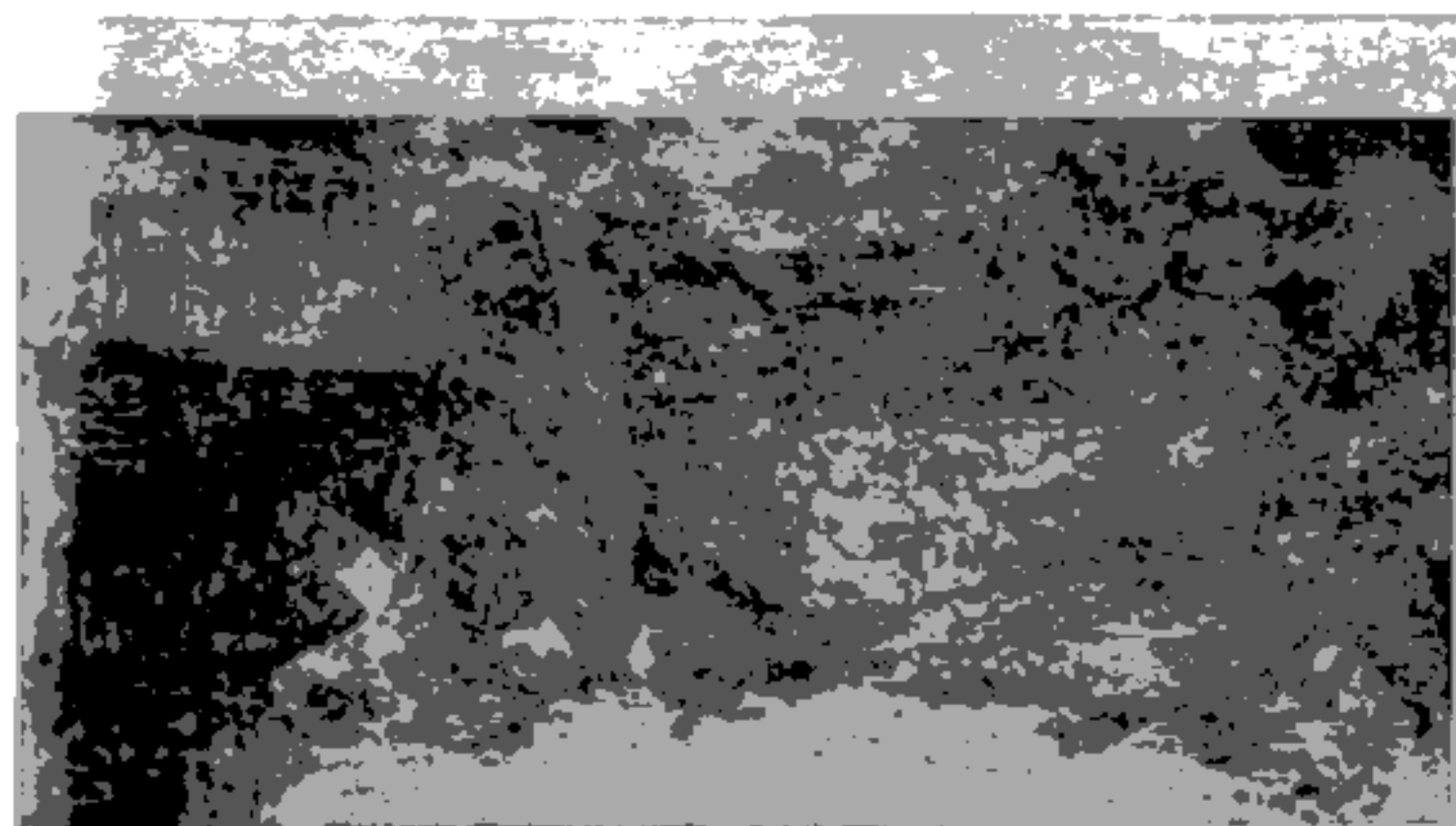
Ὁμηρος, κατὰ τὸ ἥμισυ κατεστραμμένος, εἰκονίζεται ὑψιπετῆς καὶ μεγαλόστομος (εἰκ. 27).

Ἡ χρονολόγησις τῶν εἰκόνων δὲν εἶναι εὐχερής. Αἱ ὑπάρχουσαι ἐπιγραφαὶ θὰ προέρχωνται ἐξ ἀνακαινίσεων. Ἡ τεχνοτροπία τῆς ἐξεικονίσεως ἐνθυμίζει 14ον αἰῶνα.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΛΛΕ

Εικ. 21. - Γενική άποψη.

Εικ. 22. - Στοιβά.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΓΟΛΛΕ

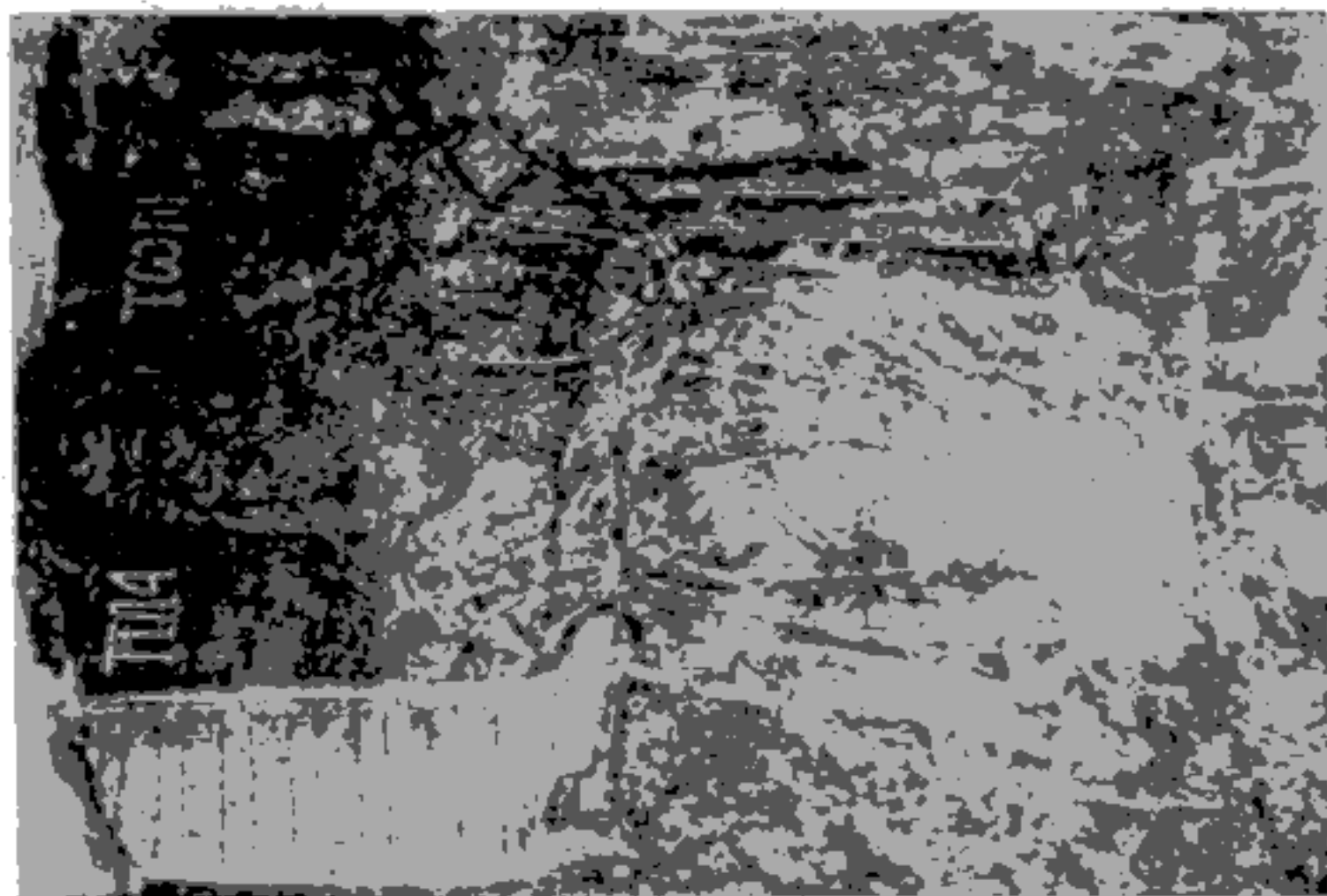

Εἰκ. 21. - Σόλων.

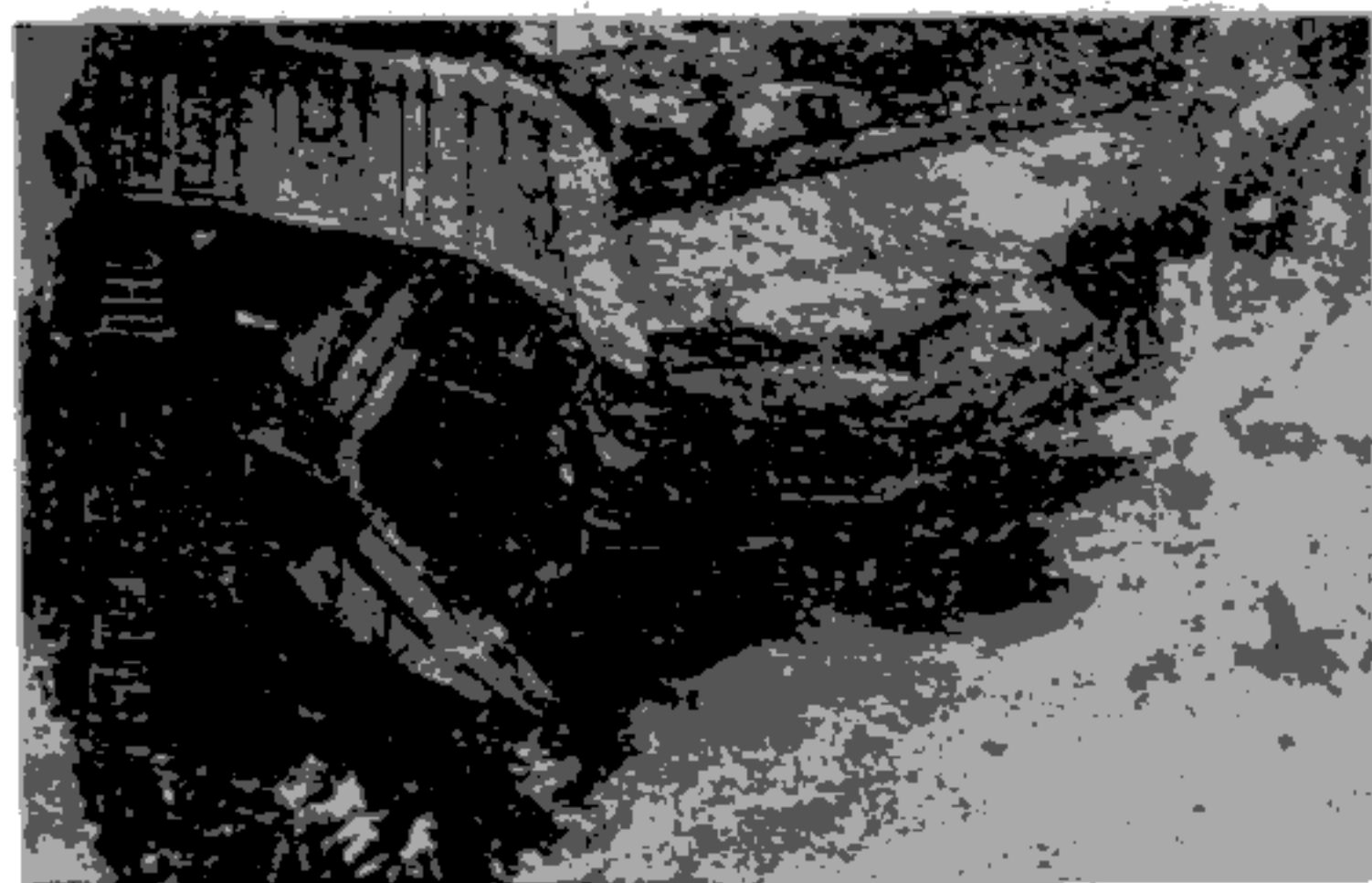

Εἰκ. 22. - Πλάτων.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΓΟΛΑΣ

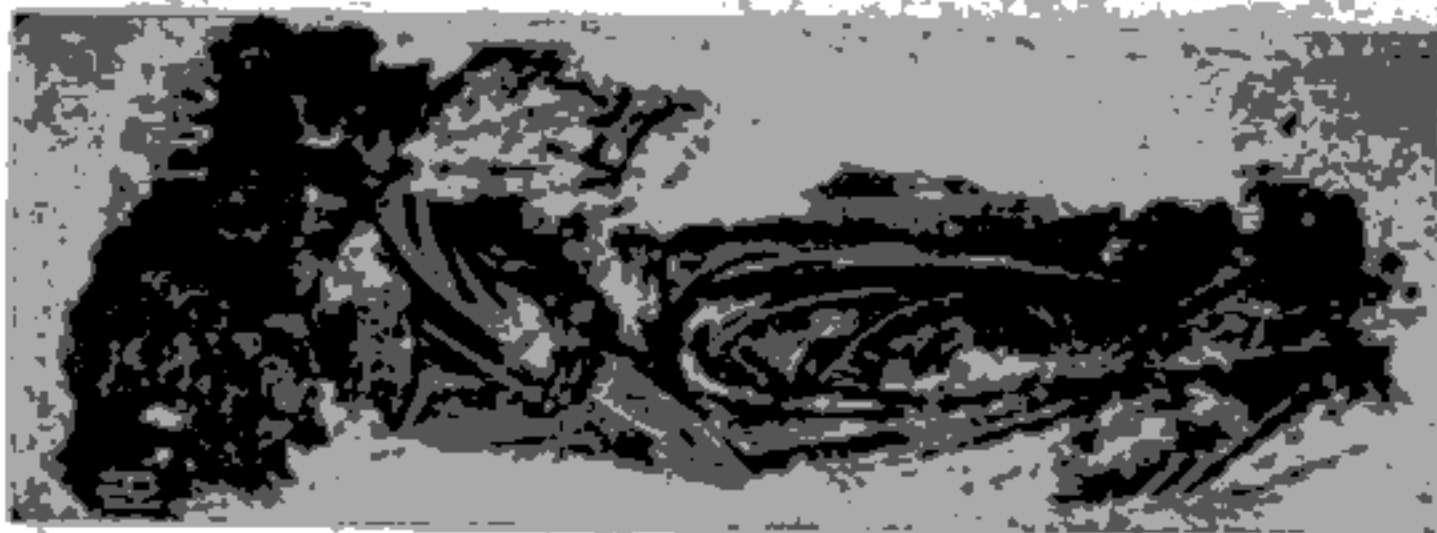

Εκ. 26 - Ἰκόνος.

Εκ. 31. - Ἀποστολὴς.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΛΛΕ

Εἰκ. 27 - Ὀυλίφρα.

Εἰκ. 28 - Νιλάου.

Μονὴ Φιλανθρωπινῶν.

Εἰς τὴν νησίδα τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Σπανοῦ, τῇ ἀπὸ τῶν κτιόρων καλουμένη τῶν Φιλανθρωπινῶν, ὑπάρχουν μέχρι σήμερον ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν νάρθηκα εἰκόνες ἑπτὰ φιλοσόφων. Ἐπιγραφὴ ὑπεράνω τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος ἀναφέρει ὅτι «ἀνιστορήθησαν τὸ ἔτος 1560 διὰ κόπων καὶ ἐξόδων τοῦ ἱερομονάχου Ἰωάσαφ τοῦ Φιλανθρωπinoῦ καὶ τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ». Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ἐλειτουργεῖ Σχολὴ ἤδη ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος.

Αἱ εἰκόνες κατὰ σειρὰν εἶναι αἱ ἑξῆς.

Ἑλλήν Πλάτων, εἰκονιζόμενος ὡς νέος ἀγένειος μὲ χιτῶνα φέροντα ἐπιρράμματα διακοσμητικὰ καὶ μανδύαν. Κρατεῖ εἰλητάριον μὲ τὰ λόγια «ὁ παλαιὸς νέος καὶ ὁ νέος ἀρχαῖος ὁ πατήρ ἐν τῷ...» (εἰκ. 29).

Ἑλλήν Ἀπολλώνιος, φέρει χαρακτηριστικὸν «τουρμπάν» εἰς τὴν κεφαλὴν, ἔχον τυπικὰς διακοσμητικὰς παραλλήλους γραμμὰς (εἰκ. 29).

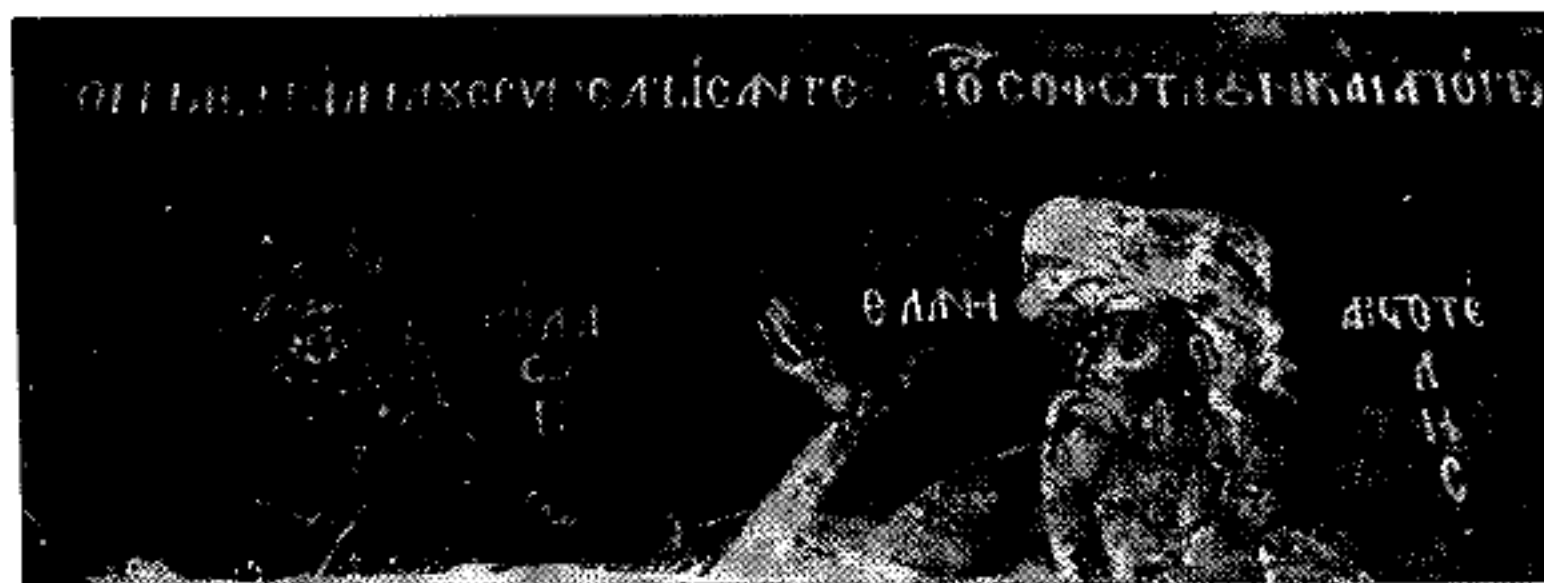
Ἑλλήν Σόλων, εἰκονίζεται μὲ μακρὰν κόμην καὶ μόλις διαφαινόμενον μανδήλιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (εἰκ. 28).

Ἑλλήν Ἀριστοτέλης, εἰκονίζεται ὁμοίως μὲ μακρὰν κόμην καὶ γένειον, ὡς καὶ σαρκίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὸ βλέμμα δεικνύει βαθεῖαν σκέψιν (εἰκ. 28).

Ἑλλήν Πλούταρχος, παρίσταται ὁμοίως ἐνδεδυμένος (εἰκ. 30).

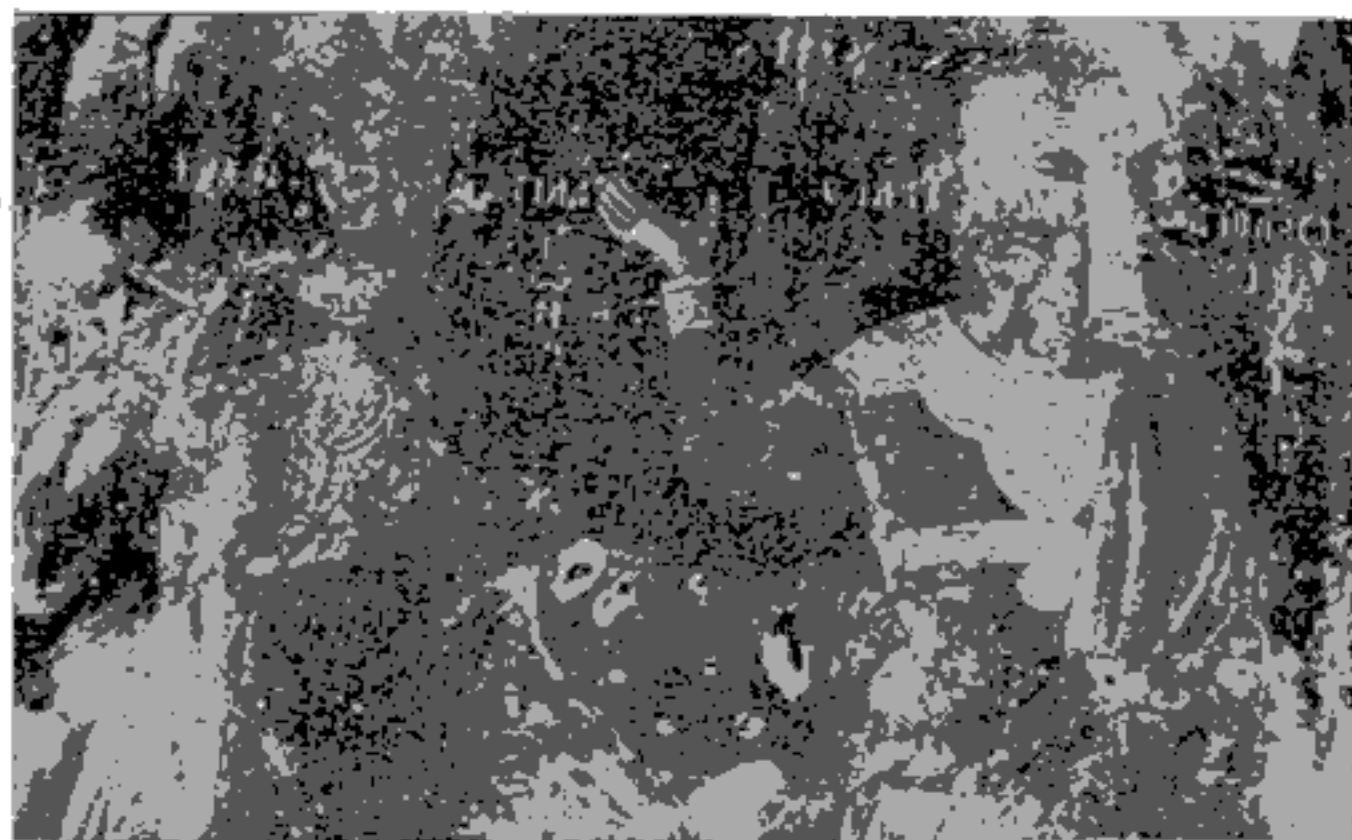
Ἑλλήν Θουκυδίδης ὁ φιλόσοφος, εἰκονίζεται μόνον μὲ χιτῶνα καὶ κρατεῖ μακρὸν εἰλητάριον λέγον: «Οὐκ ἐφικτὸν ὑμῖν ὦ φιλόσοφοι τοῖς ἀμνήτοις τὰ θεῖα μυστήρια λέγειν ἢ φανερὰ παραθέσθαι πλὴν τοῦτο ἀκούσατέ μου, ἦν μὲν Θεὸς νοερός... οὐκ οὐσία ἀλλ' ἢ μόνος κύριος ὡς δημιουργός...» (εἰκ. 30).

Ἑλλήν Χίλων, μὲ τὴν παράστασιν τοῦ δυσδιάκριτον λόγῳ τῆς φθορᾶς τῆς εἰκόνης (εἰκ. 30).

Εἰκ. 28. - Ἑλλήν Σόλων - Ἑλλήν Ἀριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ

Εἰκ. 29. - Ἑλληὺν Πλάτων - Ἑλληὺν Ἀριστοτέλης.

Εἰκ. 30. - Ἑλληὺν Πρωταγόρας - Ἑλληὺν Δημοκρίτης - Ἑλληὺν Ξενοφών.

Μονὴ Βελλᾶς.

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονῆς Βελλᾶς τῆς Ἡπείρου, κτισθείσης περὶ τὸν 11ον αἰῶνα, ὑπάρχει πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς τὸ κάτω διάζωμα τῆς ἀψίδος του ἐξεικονίσαι τῶν ἐξῆς τεσσάρων φιλοσόφων.

Πλούταρχος, εἰκονίζεται εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀπόληξιν τῆς ἀψίδος, μετὰ σαρίκιον καὶ ἐντύπωσιακὸν εἰς μῆκος εἰλητάριον λέγον· «Πλὴν ἐγὼ καταγγέλλω ἐν τρισὶν ἓνα μόνον ὑψιμέδοντα Θεόν, οὗ λόγος ἀφθιτος ἐν ἀδαεὶ κόρη ἐγκύμων ἔσεται. Οὗτος γὰρ ὡς τόξον πυρφόρον ἴσος διαδραμεῖται καὶ κόσμον ἅπαντα ζωορρήσει...» (εἰκ. 31).

Ἀριστοτέλης, παραπλεύρως τοῦ Πλουτάρχου, εἰς μὲν τὴν δεξιὰν κρατεῖ κύλινδρον βιβλίου, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἄκρον ἀνεπτυγμένου εἰληταρίου λέγοντος· «Ἀκάματος φύσις Θεοῦ γέννησις, δι' αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιοῦται λόγος» (εἰκ. 31).

Πλάτων, εἰκονίζεται εἰς τὴν δεξιὰν ἀπόληξιν τῆς ἀψίδος ἀσκεπὴς καὶ μετὰ ὑπερμέγεθες εἰλητάριον λέγον· «Ὁ παλαιὸς νέος καὶ ὁ νέος ἀρχαῖος, ὁ πατήρ ἐν τῷ γόνῳ καὶ ὁ γόνος ἐν τῷ πατρί, τὸ ἐν διαιρεῖται εἰς τρία καὶ τὰ τρία εἰς ἓν· ἄσαρκον σαρκικὸν καὶ θνητὸν ἀθανατεῖ» (εἰκ. 32).

Σόλων, παραπλεύρως τοῦ Πλάτωνος μετὰ ὑπερμεγέθη μηνοειδῇ πῖλον καὶ εἰλητάριον εἰς τὴν ἀριστερὰν λέγον· «Καὶ δίχα σφάλματος γενήσεται σὰρξ, ἀνίατον παθῶν λύσει φθορὰν καὶ τοῦτο φθόνος...» (εἰκ. 32).

Ἡ εἰκονογράφησις πιθανῶς δὲν εἶναι τῆς ἐποχῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἔλαβε χώρα κατὰ γενομένην ὑστέραν ἀνακαίνισιν.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἐξεικονίσεως εἶναι, ὅτι ἀποβλέπει νὰ δώσῃ ἔμφασιν εἰς τὰ λόγια τῶν εἰληταρίων, δι' ὃ καὶ τὸ ἀσύνηδες μέγεθος των.

Εἰκ. 31. - Πλούταρχος, Ἀριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΜΟΝΗΣ ΒΕΛΛΑΣ

Εἰκ. 32. - Πλάτων, Σόλων.

Προφήτης Ἡλίας Σιατίστης.

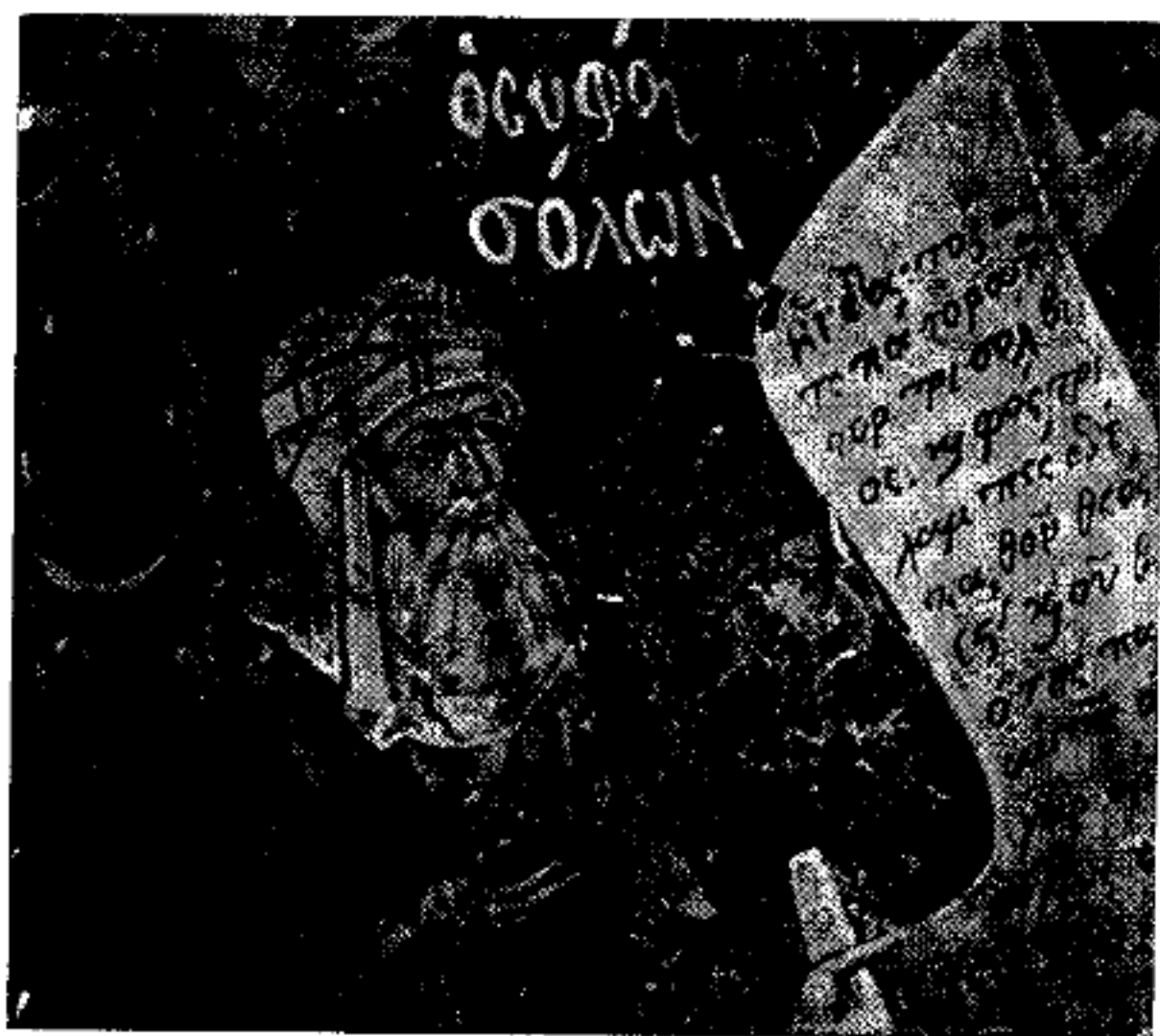
Εἰς τὸν νάρθηκα — γυναικωνίτην τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Σιατίστης ὑπάρχουν εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων ἱστορηθεῖσαι κατὰ σωζομένην ἐπιγραφὴν τὸ 1744.

Ὁ σοφὸς Σόλων παρίσταται μὲ σαρίκιον κατερχόμενον ὡς περικλαίμιον καὶ ὑπερμέγεθες εἰλητάριον γράφον: «*Ἦν δ' αὐτὸς αὐτοπάτωρ, ἀπάτωρ τρισόλβιος καὶ φῶς τριλαμπές... ἐκ θνητῆς σταυροῦ*» (εἰκ. 33). Προφανῶς ὁ ζωγράφος, ὀλιγογράμματος, δὲν κατενόει τὰ ὅσα ἔγραφεν ἐν τῷ εἰληταρίῳ, ὡς δέικνυται καὶ ἀμέσως κατωτέρω.

Ὁ σοφὸς Πλούταρχος κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν εἰλητάριον γράφον: «*Πλὴν ἐγὼ καταγγέλλω ἐν τρισὶν ἑνα μόνον ὑψιμέδοντα Θεόν, οὗ λόγος ἀνθιτὸς ἑναν δια καὶ κόρι ἔγκυμος ἔσεται. Οὗτος γὰρ ὡς τόξον πυρφόρον...*» (εἰκ. 34).

Ὁ σοφὸς Πλάτων μὲ ἀνατολίζον κάλυμμα τῆς κεφαλῆς κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς εἰλητάριον λέγον: «*Ὁ παλαιὸς νέος καὶ ὁ νέος ἀρχαῖος· ὁ πατήρ ἐν τῷ γόνῳ καὶ ὁ γόνος ἐν τῷ πατρί· τὸ ἐν διαιρεῖται εἰς τρία καὶ τὰ τρία εἰς ἓν· ἄσαρκον σαρκικὸν καὶ θνητὸν γίνεται τοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ...*» (εἰκ. 35).

Ὁ σοφὸς Ἀριστοτέλης εἰς μήκιστον ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον

Εἰκ. 33. — Σόλων.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

Εἰκ. 84. - Πλάτων.

Εἰκ. 85. - Ἀριστοτέλης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

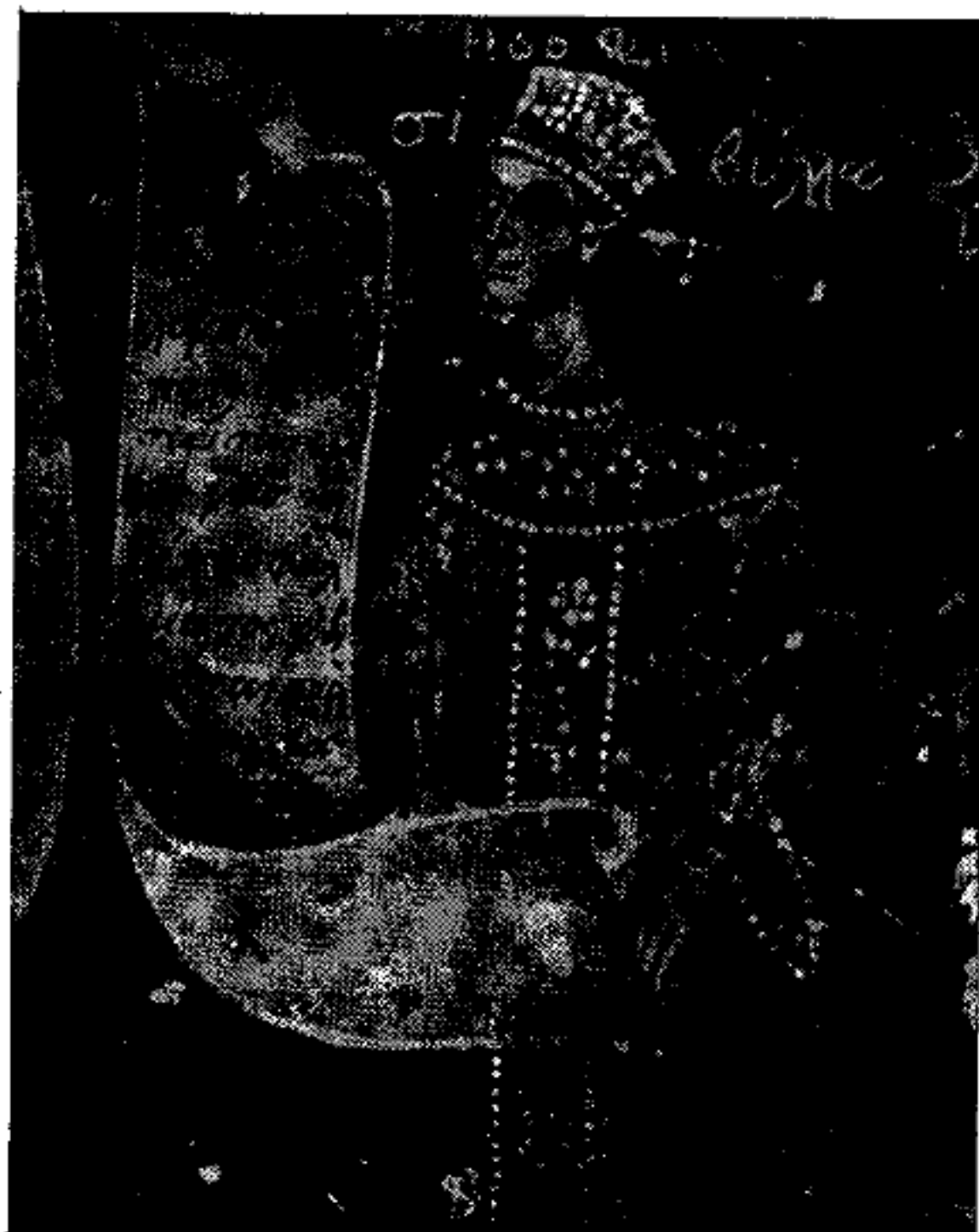

Εἰκ. 36. - Ἀριστοτέλης.

Εἰκ. 37. - Θεοφράστης.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ

Εἰκ. 38. - Σιβύλλα.

γράφει : « Ἀκάματα φύσις Θεοῦ γέννησιν, ἐξ αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιοῦται λόγος » (εἰκ. 36).

Ὁ σοφὸς Θουκυδίδης ἔχει ὁμοίαν ἐξεικόνισιν μὲ λόγους εἰς τὸ εἰλητάριον : « Ἦν μὲν Θεὸς φῶς νεοερόν εἰς τούτου αἶνεσιν καὶ δόξαν. Πάντα γὰρ περιέχει καὶ οὐ Θεὸς ἕτερος, ἀλλὰ μόνος κύριός ἐστι, δημιουργὸς τοῦ παντός... » (εἰκ. 37.).

Ἡ σοφὴ Σιβύλλα παρίσταται μὲ στολὴν ἱερατικὴν, μικρὸν στέμμα καὶ ἀνεπτυγμένον εἰς μῆκος εἰλητάριον λέγον : « Καὶ ἐγὼ ἡμῖν ὧ φιλόσοφοι λέγω· ἐπὶ τὴν πολυσχεδὴ ταύτην ἐλάσειε γῆν καὶ δίχα σφάλματος γενήσεται σὰρξ ἀκάματος... » (εἰκ. 38).

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐξ ὅλων τῶν εἰκόνων καὶ ἐδῶ εἶναι, ὅτι ἐπιζητεῖται νὰ δοθῇ ἔμφασις εἰς τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου.

Ἅγιος Γεώργιος Νεγάδων.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Νεγάδων Ζαγορίου, τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, κτισθεῖσαν καθ' ὑπάρχουσαν ἐπιγραφὴν τῷ 1792 εὗρίσκονται εἰς τὸ ἀριστερὸν κλίτος, καὶ ἐπὶ τῶν πλαγίων ἐπιφανειῶν τοῦ τετάρτου ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ παραθύρου, αἱ ἑξῆς δύο εἰκόνες φιλοσόφων.

Ὁ σοφὸς Ἀριστοτέλης, ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ πρὸς τὰ ἔξω, εἰκονιζόμενος μὲ ἰδιότυπον ἀρχοντικὴν ὑστεροβυζαντινὴν ἀμφίεσιν καὶ πῖλον, μὲ λεπτὴν ἐκφρασιν τοῦ συνόλου. Κρατεῖ εἰλητάριον λέγον : « Ἀκάματα φύσει Θεοῦ γέννησιν ἐξ ἀνθρώπου γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιοῦται λόγος » (εἰκ. 39).

Ὁ σοφὸς Πλούταρχος, δεξιὰ τῷ θεωμένῳ πρὸς τὰ ἔξω, μὲ μακρὰν φροντισμένην κόμην καὶ γένειον, βαθύτερον πῖλον καὶ φελόνιον ἐπὶ τῶν ὤμων. Κρατεῖ εἰλητάριον γράφον : « Πλὴν ἐγὼ καταγγέλλω ἐν τρισὶν ἕνα μόνον ὑψιμέδοντα Θεόν » (εἰκ. 40).

Εἰκ. 39. - Ἀριστοτέλης.

Εἰκ. 40. - Πλούταρχος.

II. ΧΩΡΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

α) ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

1. Εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πετριτζονιτίσης (Μπάτσκοβο), εἰς ἀπόστασιν τριάκοντα χιλιομέτρων νοτίως τῆς Φιλιππουπόλεως, δώδεκα δὲ νοτιοδυτικῶς τῆς Στενημάχου, εἰς τὸν θρεινὸν ὄγκον τῆς Ροδόπης, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ ποταμοῦ τοῦ διαρρέοντος τὴν Στενήμαχον, ἐκτίσθη τῷ 1084 μ.Χ. ὑπὸ τοῦ μεγάλου Δομεστίκου τῆς Δύσεως Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ, Ἰβηρος τὴν καταγωγὴν, ἀκμάσαντος ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, μονὴ ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀποκληθεῖσα τῆς Πετριτζοῦ, κατὰ τὸ σωζόμενον ἱδρυτικὸν τυπικὸν τῆς¹, νῦν καλουμένη τοῦ Μπατσκόβου ἀπὸ τὸ πλησίον κείμενον βουλγαρικὸν χωρίον. Κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς, ὄν ὁμοιον πρὸς τὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Παναγίου, προωρίζετο διὰ μοναχοὺς προερχομένους ἐκ Γεωργίας τοῦ Καυκάσου (Ἰβηρίας). Ἡ μονὴ ὑπέστη δηώσεις ἀλλεπαλλήλους, τόσον ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέχρι τῆς τελείας τῆς ἐρειπώσεως, πλὴν τοῦ παρεκκλησίου τοῦ κοιμητηρίου τῆς μονῆς, ὅπερ ἦτο καὶ ὀστεοφυλάκιον εἰς τὸν κάτω ὄροφον. Μετὰ τὴν τελείαν καταστροφὴν τῆς ἀνφικοδομήθη ἐκ νέου ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παλαιοῦ τῆς σχεδίου².

Κατὰ διασωθεῖσαν ἐπιγραφὴν ὁ κεντρικὸς ναὸς ἐκτίσθη ἐκ νέου τῷ 1604 ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος. Τῷ 1623 ἐκτίσθη ἐκ νέου ἡ Τράπεζα τῆς μονῆς, τῷ δὲ 1643 ἱστορήθη ἡ Τράπεζα αὕτη³.

Ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης, Φιλιππουπόλιτης λόγιος, ἐπισκεπτόμενος κατὰ περιόδους τὴν μονὴν βεβαιοῖ, ὅτι «Ἐν τῷ ἐστιατορίῳ τῆς μονῆς ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ἦσαν ἐξωγραφημένοι ἐν φυσικῷ μεγέθει καὶ λίαν ἐντόνως, μεθ' ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν ὀνομάτων, οἱ φιλόσοφοι Σωκράτης, Πλάτων, Πυθαγόρας, Ἀριστοτέλης». Τούτους ἔβλεπε μέχρι τοῦ 1927, ὅτε καὶ τοὺς περιειργάσθη μετὰ μελῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συνδέσμου Φιλιππουπόλεως. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του ὁμοῦς τοῦ 1933 δὲν τοὺς ἐπανεῖδε, διότι «εἰς τὰς θέσεις τῶν δύο φιλοσόφων ἠνοίχθησαν παράθυρα, οἱ δὲ δύο ἄλλοι μετεμορφώθησαν παραδό-

1. Παράβ. Petit L., *Typikon du couvent de Petritsos*, Petersburg 1904.

2. Σκορδέλη Β., Σημειώματα περὶ τῆς Μονῆς Βατσκόβου ἐν Στενημάχῳ, «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. 3ος, Ἀθῆναι 1899, σελ. 354 - 358.

3. Ἀποστολίδου Μυρτίλου Κ., Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτσονιτίσης, «Θρακικά», τόμ. 7ος, Ἀθῆναι 1936, σελ. 51 - 82.

ξως εἰς τὸν Εὐθύμιον, τελευταῖον Πατριάρχην Τυρνόβου καὶ εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τῆς Ρήλας, μετὰ βουλγαρικῶν ἐπιγραφῶν»¹.

Ἐχομεν βασίμους λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ ἐξεικόνισις τῶν φιλοσόφων εὐρίσκετο καὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν Τράπεζαν, διότι ἡ μονὴ ἅμα τῇ ἰδρύσει τῆς ἀπέβη κέντρον παιδείας τόσον ἐκκλησιαστικῆς ὅσον καὶ ἑλληνικῆς. Οὕτω ἤδη ἀπὸ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος μνημονεύεται ὁ Ἰβηρ Ἰωάννης ὁ ἐκ Πετριτσοῦ ὡς διακεκριμένος νεοπλατωνικός². Ἐπίσης ὁ μεσαιωνοδίφης Πέτρος Παπαγεωργίου, ἐπισκεφθεὶς τὸ 1886 τὴν μονὴν μετὰ συστατικῶν γραμμάτων τοῦ μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως Ἰωακείμ Εὐθυβούλη, ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ διασωζόμενα κειμήλια τῆς παλαιᾶς μονῆς, πλὴν ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Τῶν πολλῶν Εὐαγγελίων ἐξέχει ἐν καὶ μόνον τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος κεκοσμημένον διὰ τῶν εἰκόνων τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν». «Κλασσικὰ χειρόγραφα ἠδυνήθην τρία μόνον νὰ ἀνακαλύψω α) Ἰσοκράτους Παναθηναϊκοῦ β) Ἰπποκράτους ἐν παραφράσει καί, τὸ σπουδαιότατον γ) Σοφοκλέους μέρος Αἴαντος καὶ Ἡλέκτρας»³. Ὁ πολύβιβλος (miscellaneus) οὗτος τρίτος κώδιξ, λέγει, εἶχε γραφῇ τῷ 1460, ὡς ἐσημειώοντο ἐν ὑπογραφῇ. Περιεῖχε πλὴν τῶν ἀποσπασμάτων τούτων τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Λιβανίου, τὴν ὑπόθεσιν καὶ στίχους τῆς Εὐριπίδου Ἐκάβης, στίχους ἐκ τῶν Φοινισσῶν τοῦ ἰδίου, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ πρὸς Δημόνικον τοῦ Ἰσοκράτους, καὶ ἄλλα. Τὰ κατάλοιπα ταῦτα μετὰ τὰς τόσας περιπετείας μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἀρχήθεν ἀπαρτισμοῦ τῆς μονῆς, νὰ ἀποβῇ καὶ κέντρον παιδείας, ἐκκλησιαστικῆς καὶ φιλοσοφικῆς, κατὰ πρότυπα, τὰ ὁποῖα, ὡς θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, εἶχον εἰσαγάγει τὴν ἐξεικόνισιν τῶν φιλοσόφων.

2. Εἰς τὸ A r b a n a s s i, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, κτισθεῖσαν τὸ 1681, εὐρίσκεται εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νάρθηκος ἐξεικόνισις τῆς Ρίζης τοῦ Ἰεσσαί. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς παρίστανται, ὀνομαζόμενοι δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐκ δεξιῶν οἱ Ὅμηρος, Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Σιββίλη, Πλάτων, Πλούταρχος, ἐξ ἀριστερῶν δὲ οἱ Σωκράτης, Πυθαγόρας, ἐν πρόσωπον δυσδιάκριτον, ἡ ΙΗΑΛΗΤΙΣ, ὁ Σόλων καὶ δύο εἰσέτι πρόσωπα δυσδιάκριτα. Πάντες κρατοῦν εἰλητάρια μὲ ἑλληνιστὶ γραφόμενα λόγια. Εἰς τὸ τῆς Σιβύλλης, ἐπὶ παραδείγματι, ἀναγινώσκεται εὐκρινῶς «...καὶ πάλιν ἔρχεται κρῖναι...»⁴.

1. Θρακικά, 1936, σελ. 68 - 69. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει εἰς τὸ σύγγραμμά του τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Στενίμαχος», 2^α ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1962, σελ. 48 - 64.

2. Παράβ. Βέη Ν., Darstellungen altheidnischer Denker und Autoren in der Kirchenmalerei der Griechen (Byz. Neugr. Jahrb. 4 (1923), σελ. 124.

3. Παπαγεωργίου Π., Παλαιογραφικὴ ἐκδρομὴ εἰς τὴν μονὴν Μπατοκόβου, εἰς Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἔτους 1887 (ἔτος 6^{ον}), Κωνσταντινούπολις 1886, σελ. 115 - 120.

4. Παράβ. Grabar A., La peinture religieuse en Bulgarie (Album), Paris 1928, πίνax LIII.

3. Εἰς τὸ Τύροβον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, κτισθεῖσαν τὸ 1639, παρίστανται οἱ Σωκράτης, Πλάτων καὶ Ὅμηρος, ὀνομαζόμενοι ἐπίσης ἑλληνιστὶ καὶ κρατοῦντες εἰλητάρια μὲ λόγια ἑλληνικά.

β) ΡΟΥΜΑΝΙΑ

1. Εἰς τὸ Voronet τῆς Μολδαβίας, εἰς ναὸν κτισθέντα τὸ 1488 καὶ ἀνακαινισθέντα τὸ 1550, ὑπάρχουν εἰκόνες τῶν φιλοσόφων Πυθαγόρου, Σόλωνος, Σωκράτους, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Πλουτάρχου, ὡς βεβαιοῦσιν ὁ ἐπισκεφθεὶς αὐτὸ Ἀκαδημαϊκὸς Κουγέας¹ καὶ ὁ Ρουμάνος Βυζαντινολόγος Ștefănescu ὁ γράψας εἰδικῶς περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας εἰς Βουκοβίναν καὶ Μολδαβίαν, ὅστις καὶ δημοσιεύει τὰς εἰκόνας των².

Οὗτοι κρατοῦσιν εἰλητάρια μὲ λόγια εἰς ρουμανικὴν γλῶσσαν. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐκάστου ἀναγιγνώσκεται ἡ ὀνομασία ΕΛΕΝ. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ εἰκόνες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες εἰκονίζονται μὲ στολὰς βυζαντινῶν ἡγεμόνων.

2. Εἰς Sucevita τῆς Βουκοβίνας, εἰς ναὸν τοῦ 1595, ἐν τῷ νάρθηκι, παρίστανται οἱ αὐτοὶ φιλόσοφοι κατὰ τὴν σημειωθεῖσαν μαρτυρίαν τοῦ Κουγέα. Ὁ Ștefănescu παραθέτει τὰς εἰκόνας των. Αὗται ἔχουν πολυτέλειαν ἐξεζητημένην εἰς τὰ ἐνδύματα, μὲ ὑπερβολικὴν χρῆσιν κεντημάτων καὶ ἐπιφραυμάτων³.

3. Εἰς τὴν μονὴν τοῦ Humor, κτισθεῖσαν τὸ 1530, εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ, ἀναφέρει ὁ Ștefănescu, ὅτι παρίσταται ἡ Πίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ προσωπογραφίαι, σχεδὸν ἀπεσβεσμέναι, ἐπὶ φιλοσόφων διατεταγμέναι εἰς ταινίαν κάθετον, ὥστε τὰ πρόσωπα νὰ ὑπέρκεινται ἀλλήλων⁴.

4. Εἰς τὴν Vatra Moldovitei, ἀπὸ ναὸν τοῦ 1536 παραθέτει ὁ Ștefănescu εἰκόνας τῶν φιλοσόφων Ἀριστοτέλους, Ἀστακοῆ, Πλάτωνος καὶ Σιβύλλης⁵. Αὗται χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀχαλίνωτον φαντασίαν περὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἐνδυματολογίαν μὲ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ πᾶσαν παράδοσιν ἢ ἐκκλησιαστικότητα.

1. Κουγέας Σ., Ἐντυπώσεις ἐκ Ρουμανίας (Α' Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν), «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος», 1925, σελ. 520-521.

2. Ștefănescu J., L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis des origines jusqu'au XIX siècle (Album), Paris lib. Geuthner 1928, πίνακες LXVI, 2, LXXXVIII, 3.

3. Αὐτόθι.

4. Ștefănescu J., L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et Moldavie (texte), Paris 1929, σελ. 35.

5. Ștefănescu J., L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie (Album), Paris (Geuthner) 1929, σελ. 33.

5. Εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Suceava, κτισθεῖσαν τὸ 1570, εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουν κατὰ τὸν αὐτὸν προσωπογραφίαι φιλοσόφων διατεταγμέναι εἰς δύο καθετους ταινίας, ἀπαρτιζούσας τὸ δένδρον τοῦ Ἰεσσαί¹.

6. Εἰς Genupeni τῆς Βλαχίας, εἰς ναὸν εἰκονογραφηθέντα τὸ 1809, ἀλλὰ κατὰ πρότυπα τοῦ 18ου αἰῶνος, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, εἰς τὴν ἀνωτέραν ζώνην εἰκονογραφήσεως τοῦ νάρθηκος παρίστανται 16 πρόσωπα χαρακτηριζόμενα ἕκαστον διὰ τοῦ ὀνόματος « φιλόσοφος ». Σημειώνει, ὅτι διακρίνει τὸν Πλάτωνα, Διογένην καὶ τὰς Σιβύλλας Φρυγικὴν, Περσικὴν καὶ Λυβικὴν².

γ) ΡΩΣΙΑ

Περὶ τῆς Ρωσίας σημειώνει ὁ Grabar, ὅτι εἰκὼν Σιβύλλης τῆς Δελφικῆς ὑπῆρχεν εἰς τὴν Μονὴν Otesskij³. Τοῦτο παρέχει ἔνδειξιν, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ χώρα αὕτη προσέλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν πίστιν καὶ παιδείαν, εἶχεν εἰσαχθῇ καὶ ἡ συνήθεια τῆς ἐξεικονίσεως σοφῶν εἰς ἐκκλησίας.

δ) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διατηρήθησαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰκόνες φιλοσόφων εἰς τὸ Σουλῶ - Μοναστήριον τὸ κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων. Πυρκαϊὰ ὁμως κατέστρεψε τὴν ἐκκλησίαν του τελείως. Ἄρα ἡ ἐξεικόνισις φιλοσόφων καὶ εἰς τὴν κοιτίδα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦτο πραγματικότης.

III. ΧΩΡΑΙ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

α) ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ

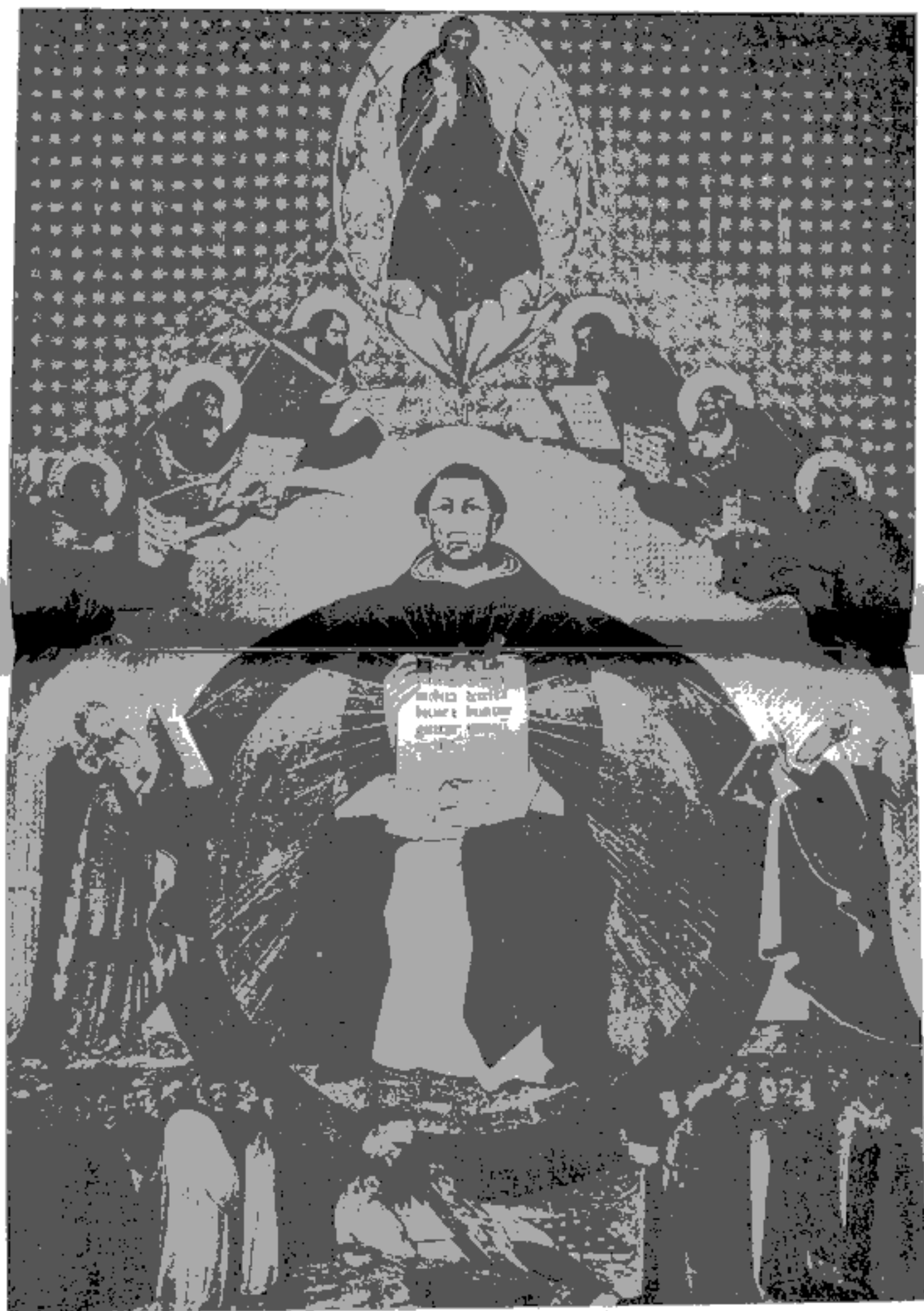
Ἑλληνες φιλόσοφοι εἰκονίζοντο εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς πληροφορούμεθα ἀπὸ περιγραφὰς περιηγητῶν. Οὕτω πλείονες εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐξεικονίσεως τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ τοῦ Φίλωνος εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἰκονίου⁴. Ἡ πραγματικότης αὕτη ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ

1. St e f â n e s c u J., Contribution à l'étude des peintures murales valaques, Paris 1928, σελ. 57.

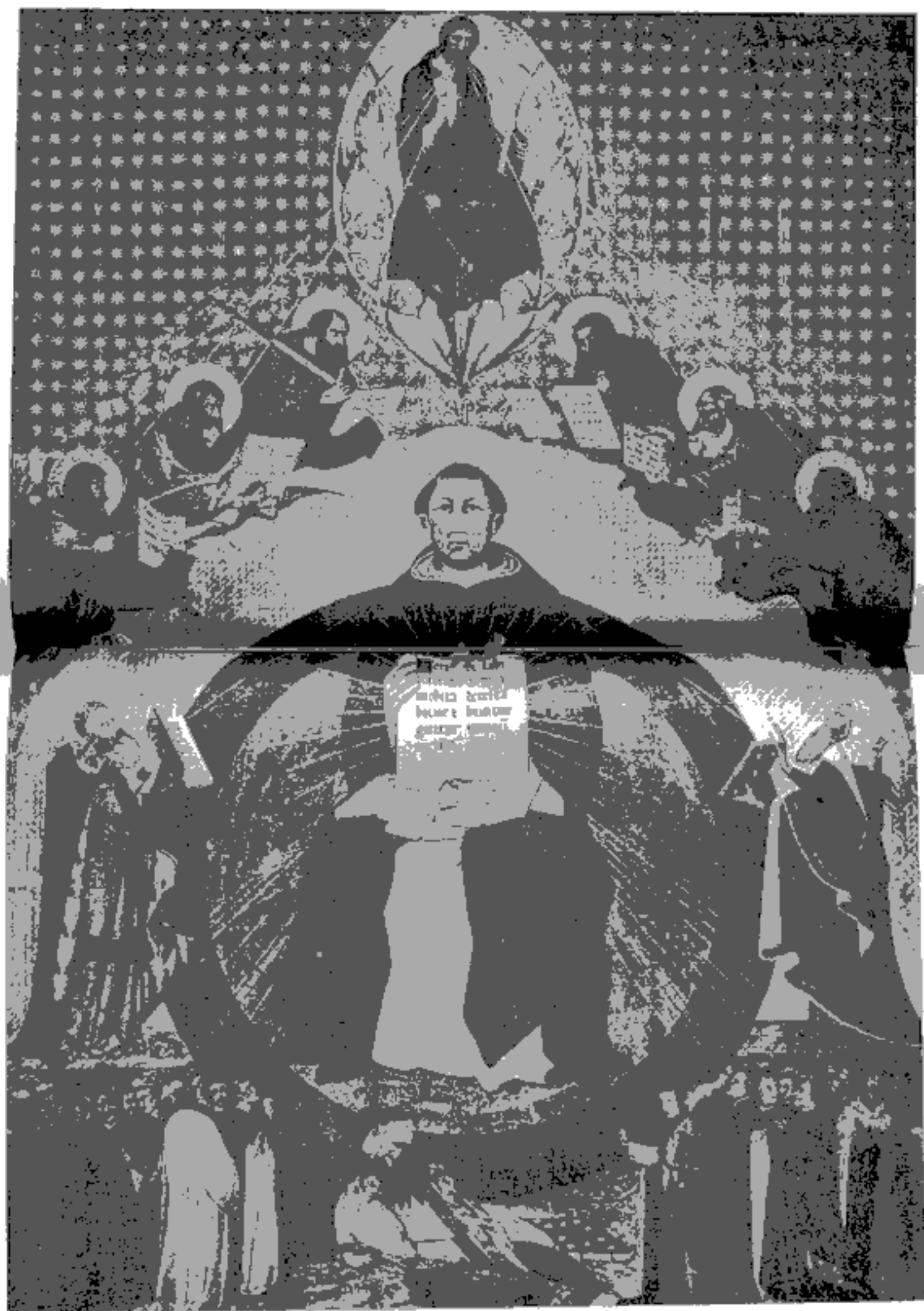
2. Αὐτόθι, σελ. 66.

3. G r a b a r A., La peinture religieuse en Bulgarie (Texte), Paris 1928, σελ. 107.

4. Παράβ. Βέη N., Darstellungen, σελ. 125.

Εικ. 41:—Θωμάς ὁ Ἀκυνάτης ἔχων ἐξ ἁγιστάων τὸν Ἀριστοτέλην,
ἐκ δεξιῶν τὸν Πλάτωνα καὶ ἀπέναντον τὸν Ἀβραάμην.

Εικ. 41:—Θωμάς ὁ Ἀκυνάτης ἔχων ἐξ ἁγιστάων τὸν Ἀριστοτέλην,
ἐκ δεξιῶν τὸν Πλάτωνα καὶ ἀπέναντον τὸν Ἀβραάμην.

δημιουργηθοῦν καὶ οἱ θρυλλοί, ἤδη ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν, ὅτι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἰκονίου, τὴν παρὰ τὸ κεντρικὸν μουσουλμανικὸν τέμενος τῆς πόλεως, διεσώζετο ὁ τάφος τοῦ Πλάτωνος (Eflatun), παράδοσις ἣτις μνημονεύεται περιοδικῶς καὶ διὰ τοῦ διεθνοῦς τύπου.

β) ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

Εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ διεσώζοντο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19^{ου} αἰῶνος εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων. Αἱ περὶ αὐτῶν πληροφορίαι ἔχουσιν ὥς κάτωθι.

Κατὰ τὸν Ἀγιοταφίτην ἀείμνηστον κληρικὸν Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, διατελέσαντα καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἔπειτα Μητροπολίτην Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ἡ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἀνεκαινίσθη μεταξὺ 1040 - 1055 ὑπὸ τοῦ Ἰβήρος μοναχοῦ Προχόρου, ὡς σημειώνεται εἰς χειρόγραφα παραγγελθέντα πρὸς ἀντιγραφὴν ὑπὸ τούτου¹, κατὰ σύστασιν τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀγίου Ὁρους Εὐθυμίου. Ὅπως ἡ Μονὴ Ἰβήρων τοῦ Ἀθῶνος εἶχεν ἀποβῆ μᾶλλον Φροντιστήριον ἢ Μονή, οὕτω συνέβη καὶ μὲ τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, σημειώνει ὁ Παπαδόπουλος.

Κατὰ τὸ ἔτος 1192 ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἰβήρος λογίου ποιητοῦ Ρουσταβέλη, ἀποσταλέντος παρὰ τῆς βασιλείσης Θάμαρ τῆς Γεωργίας. «Καὶ πρὸ αὐτοῦ μὲν εἶχεν ὁ Ναὸς ὡραίας εἰκόνας, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ φαίνεται ἐκ νέου κατεκοσμήθη διὰ τοιχογραφιῶν καὶ ὑδρογραφιῶν, ὅπως δ' ἐν τῇ ἐν Ἀθῶ τῶν Ἰβήρων Μονῇ ὑπῆρχον τῶν Ἑλλήνων σοφῶν αἱ εἰκόνες, παρὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων, οἷον Σωκράτους, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Χέλωνος, Σόλωνος, Θουκυδίδου, Πλουτάρχου, οὕτως ἀνεξωγραφήθησαν αἱ παραστάσεις αὗται καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἡμετέρας Μονῆς»². Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Ἀγιοταφίτης ὁ ἴδιος, παραθέτει, ὅτι «πρὸ τῶν τελευταίων τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς ἐπισκευῶν (1893) τινὲς τῶν εἰκόνων τούτων ἐσώζοντο ἄνωθεν τῆς πύλης», ἀλλὰ καὶ αὗται εἶχον ὑποστῆ ἀναξωγραφῆσεις κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα³.

Οἱ χάριν τῶν προσκυνητῶν «Ὁδηγοὶ τῆς Παλαιστίνης» ἐσημείωνον τὰς εἰκόνας ταύτας τῶν σοφῶν, ἀλλὰ τὰς ἀνέφερον ὡς ἐξαλειφθείσας⁴.

1. Ἀρχιμ. Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, περιοδ. «Νέα Σιών», ἔτος Β', τεύχος Ε', Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος, Ἱεροσόλυμα 1905, σελ. 646 - 647, 651.

2. Ἀρχιμ. Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 652 - 653.

3. Αὐτόθι.

4. Παράβ. Τάκον Δ., Παλαιστίνη, ὁδηγὸς τῶν προσκυνητῶν, Ἀθῆναι 1896,

Τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σταυροῦ ἐξεικονίσεων εἶναι, ὅτι αὐταὶ εἶχον ζωγραφηθῇ ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Ὁ Παπαδόπουλος σημειώνει, ὅτι τὸ 1893 ἐπὶ μιᾷ « τῶν δύο στηλῶν τῶν συμπεριειλημμένων ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ ἐσώζετο καὶ ἡ κάτωθεν τῆς εἰκόνος τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου εἰκὼν τῆς Σιβύλλης, ἥς περ ἀναγινώσκεται καὶ ἡ ἐπιγραφή »¹.

IV. ΧΩΡΑΙ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Ἐξεικόνισιν φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας ἐν Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἔχομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, Σικελίαν καὶ Γερμανίαν.

α) ΙΤΑΛΙΑ

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης τῆς Πίζης σώζεται μέχρι σήμερον ἐν τῷ βωμῷ αὐτῆς εἰκὼν Θωμᾶ τοῦ Ἀκρινάτου ἀνερχομένου πρὸς τὸν ἐν τῇ οὐρανίᾳ εἰκονιζόμενον Χριστὸν καὶ βοηθουμένου εἰς τοῦτο παρὰ προφητῶν, εὐαγγελιστῶν καὶ φιλοσόφων Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων (εἰκ. 41). Ἀπαντες κρατοῦν βίβλους.

Προφῆται παρίστανται, ἑκατέρωθεν τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐν τῇ Μεταμορφώσει, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἡλίας. Ὁ Μωϋσῆς κρατεῖ τὰς δύο πλάκας τοῦ Νόμου, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν δεξιὰν γράφεται « Non adorabis deos alienos », εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν « Honora patrem et matrem: non occides non fustus facies ».

Εὐαγγελισταὶ παρίστανται ἐξ ἀριστερῶν ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Λουκᾶς, ἐκ δεξιῶν δὲ οἱ Ἰωάννης καὶ Μάρκος. Εἰς τὰ βιβλία ποὺ κρατοῦν ἀναγινώσκονται αἱ πρῶται λέξεις τῆς ἀρχῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἐκάστου.

Τὸ κέντρον τῆς εἰκόνος κατέχει ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκρινάτης κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας του καὶ τὰ γόνατα τὰ ἔργα τὰ ὅποια συνέγραψε. Εἰκονίζεται ὡς δεχόμενος ἀκτῖνας ἐμπνεύσεως οὐρανόθεν.

Πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Θωμᾶ εἰκονίζεται ὄρθιος ὁ Plato κρατῶν βιβλίον ἀνοικτὸν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θωμᾶν (πιθανῶς τὸν Τίμαιον). Πρὸς τὰ ἀριστερὰ του εἰκονίζεται ἐπίσης ὄρθιος ὁ ARISTOTILES κρατῶν ὁμοίως ἀνοικτὸν βιβλίον (πιθανῶς τὴν Ἠθικὴν). Ἐξ ἐκάστου τῶν βιβλίων φθάνει εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Θωμᾶ μία ἀκτίς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐκάστου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰκονίζεται ἀριθμὸς ἀστέρων, ὁμοίων πρὸς τοὺς εἰκονιζομένους ὡς πληροῦντας τὴν οὐρανίαν τῆς εἰκόνος. Ἀμφότεροι ἔχουν

σελ. 121: « Μοναστήριον τοῦ Σταυροῦ (Θεολογικὴ Σχολή). Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν εἰκόνων ὑπῆρχον καὶ τινες ἐθνικῶν σοφῶν, ὡς τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Σωκράτους· ἐξηλείφθησαν ἤδη ».

1. Ἀρχιμ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 762.

χαρακτηριστικὰ ἐξιδανικευμένα, τελείως ἄσχετα πρὸς τὰς σωζομένας μαρμαρίνους προτομάς των. Αἱ ἐνδυμασίαι των εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῶν τοῦ καθολικοῦ ἱερατείου τῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὸ κατώτατον ἄκρον τῆς εἰκόνος εἰκονίζεται ἐξηπλωμένος ὁ Averrois, ἄραβ φιλόσοφος ἐκ Κορδούης τῆς Ἰσπανίας (1126 - 1198), ἀριστοτελίζων κατὰ τὰς ἰδέας καὶ συγγράψας ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναγινωσκόμενα κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα εἰς Παρισίους.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἔργον τοῦ Φλωρεντινοῦ ζωγράφου Τραϊνί, ἀκμάσαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος.

β) ΣΙΚΕΛΙΑ

Εἰς τὸν νάρθηκα χριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Μεσσήνης ὑπῆρχε, κατ' ἄραβικὰς περιγραφὰς ξύλινον εἶδωλον τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα¹. Ἐχομεν δὲ πληροφορίας περὶ ἀνθήσεως τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐν Μεσσήνῃ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἀφοῦ μνημονεύονται ὡς προσελθόντες ἐκεῖθεν ἑλληνισταί, οἵτινες μετέφραζον εἰς τὴν λατινικὴν ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁρισμένοι δὲ τούτων εἶχον προσωπικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκβινάτου².

γ) ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Εἰς τὸν Dom τῆς πόλεως Ulm καὶ εἰς τὰ καθίσματα τοῦ χοροῦ τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουν ξυλόγλυπτοι μορφαὶ τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πυθαγόρου ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Κικέρωνος, τοῦ Σενέκα, τοῦ Κιντιλιανοῦ, τοῦ Τερεντίου καὶ τοῦ Σεκούνδου³.

Αἱ μορφαὶ αὗται προέρχονται ἀπὸ τὴν περίοδον 1469 - 1474, φιλοτεχνηθεῖσαι ἀπὸ τὸν Syrlin.

Γενικῶς εἰς τὴν Δύσιν ἐξεικόνισιν φιλοσόφων ἔχομεν κυρίως ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιῶν. Ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἔπειτα συνεχῶς ὅλοι οἱ μεγάλοι maîtres ἐπιδίδονται εἰς τοιαύτας ἐξεικονίσεις. Εἶναι κοινῶς γνωστὸς ὁ ἐν τῷ Βατικανῷ πίναξ τοῦ Ραφαήλ ὁ παριστῶν τὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς δὲν εἰκονίζονται συνηγμένοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὅλοι οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι. Ἀκολουθοῦν αἱ ἀτομικαὶ ἐξεικονίσεις ἐκάστου. Οὕτω ἐγένοντο ἀντι-

1. Παράβ. Γεωργούλη Κ., Ἀριστοτέλης ὁ Σταγίριτης, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 63.

2. Παράβ. Brehier E., Histoire de la philosophie, tome 1er Paris (Alcan) s.d., σ. 637.

3. Παράβ. Βέη Ν., Darstellungen, σελ. 128.

θετικά ἐξεικονίσεις τοῦ Ἡρακλείτου κλαίοντος καὶ τοῦ Δημοκρίτου γελῶντος. Χαρακτηριστικώτερος εἶναι ὁ σχετικὸς πίναξ τοῦ Bramante († 1514) ὁ ἀποκείμενος εἰς τὴν Πινακοθήκην Brera τοῦ Μιλάνου. Ἐχομεν ἀκόμη παραστάσεις σκηναῶν ὁλοκλήρων ἐκ τῆς ζωῆς ἑνὸς ἑκάστου, ὅπως εἶναι αἱ ἐκ τοῦ Φαίδωνος σκηναὶ τοῦ Corregio († 1534) ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τῆς Πάρμας καὶ τοῦ Davin († 1825) εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μουσεῖον Νέας Ὑόρκης. Πλήρης κλασσικῆς ἐκφράσεως εἶναι ὁ πίναξ « Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος » τοῦ Feuerbach († 1880).

Β' - ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

1. Ἡ γνώμη περὶ προελεύσεως ἐκ τῆς ἀποκρύφου Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας.

Τὰ δημοσιεύματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐν ἐκκλησίαις καὶ μοναῖς ἐξεικονίσεις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν κατὰ κύριον λόγον ἀπησχολοῦντο μὲ ἐξέτασιν τοῦ θέματος ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς πλευρᾶς. Μόνον παρεμπιπτόντως ἀνεφέροντο εἰς ἐρμηνείας περὶ τοῦ φαινομένου.

Ὁ Βέης εἰς τὸ μνημονευθὲν ἑκτενὲς ἄρθρον του εἰς τὸ Byzantinisch-Neugriechische Jahrbuch τοῦ 1923 θεωρεῖ, ὅτι πηγὴ των εἶναι ἡ Θεοσοφία, στηριζόμενος κυρίως εἰς τὰ κείμενα τῶν εἰληταρίων τῶν σοφῶν, τὰ ὅποια φέρονται καταγεγραμμένα εἰς τὴν « Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς ». Ταῦτα, λέγει, ἔχουν σχέσιν πρὸς τοὺς « Χρησμοὺς τῶν ἑλληνικῶν θεῶν », τοὺς κυκλοφοροῦντας ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος († 491)¹. Ὁ Stefânescu ἐπίσης τονίζει ὅτι « ἡ πηγὴ τοῦ θέματος εὐρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν μὲ τὴν λαϊκὴν φιλολογίαν τοῦ τέλους τοῦ μέσου αἰῶνος, ἀπαρτισθεῖσαν ἀπὸ ἀναγνώσματα καὶ μεταφράσεις συχνὰ βεβιασμένας τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τῆς ἀρχαιότητος »².

Τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει ἐπιμονώτερον ὁ A. v. Premerstein εἰς τὸ ἔργον του « Ἕλληνες ἐθνικοὶ σοφοὶ ὡς προάγγελοι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἰς χειρόγραφα καὶ ἐκκλησιαστικὰς εἰκόνας »³. Οὗτος ἐστηρίχθη εἰς συλλογὰς χειρογράφων τῆς μεσαιωνικῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, τὴν ὁποίαν

1. Παράβ. ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 117 - 119.

2. Stefânescu J., *Contribution à l'étude des peintures murales valaques*, Paris (Geuthner), 1928, σελ. 162 - 163.

3. Premerstein A. von, *Griechisch-heidnische Weise als Verkunder christlicher Lehre in Handschriften und Kirchenmalereien*, « Festschrift der Nationalbibliothek in Wien » hergb. zur Feier des 200 jährigen Bestehens des Gebäudes, Wien 1926. Oestereichisches Staatsdruckerei, σελ. 647 - 665.

ἐμελέτησε κατ' ἑκτασιν. Ἀναφέρει 1) τοὺς « Χρησμοὺς τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν » περὶ Χριστοῦ, κυκλοφοροῦντας ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος (ἔκδοσις K. Buresch), 2) « Συμφωνίαν ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν ἁγίαν καὶ θεόπνευστον γραφὴν » (ἔκδοσις T. B. Pitra), 3) « Ἀποσπάσματα μὲ χρησμοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ρήτρας ἐθνικῶν σοφῶν », 4) « Χρησμοὺς καὶ Θεολογίας Ἑλλήνων φιλοσόφων » (Συλλογὴ Bentley καὶ ἄλλαι τινές), 5) « Προφητείας τῶν ἑπτὰ σοφῶν περὶ Χριστοῦ », ὡς καὶ τὰς παραλλαγὰς τῶν χειρογράφων των, 6) « Ἀρμόδια, ρησίδια Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Ἰησοῦ ἀγγέλλεσθαι ρίζαν », 7) « Οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅσοι εἶπον περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ » κατὰ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ (ἔκδοσις Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως).

Ὁ Premierstein παρατηρεῖ ὁρθῶς, ὅτι τὴν ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου δὲν δύναται νὰ παράσχη τὸ κείμενον τῶν εἰληταρίων τῶν σοφῶν, τὸ καταγραφόμενον ὑπὸ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης, ἀφοῦ τῶν αὐτῶν σοφῶν εἰς ἄλλας ἐκκλησίας τὰ εἰλητάρια λέγουσιν ἄλλα λόγια, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἶναι ἄλλα. Ἀποκλίνει ὅθεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὅλου φαινομένου τὴν δίδουν αἱ ὑπ' αὐτοῦ διαγραφεῖσαι παραλλαγαὶ τῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, ὁπόθεν, φρονεῖ, ἐπήγαγε τὸ ὅλον φαινόμενον. Τὴν γνώμην του ταύτην ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Stefânescu.

Ἐν προκειμένῳ ὅμως καὶ ὁ Premierstein καὶ ὁ Stefânescu ἀποκλείουν μίαν τρίτην ἑρμηνείαν. Μήπως ἡ ἐκδήλωσις αὕτη ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν ὑπεύθυνον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, εὗρισκομένην οὐχὶ εἰς ἀπόκρυφα κείμενα, ἀλλὰ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων σοφῶν, εἰς τὰ ὅποια οἱ Ἕλληνες πατέρες ἀνεζήτουν νοήματα ὑψηλῆς θρησκευτικότητος καὶ οὐχὶ χωρία κατὰ λέξιν λαμβανόμενα. Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης τάσεως, περιορισθείσης μόνον εἰς ἐκκλησιαστικὰ κέντρα μελέτης καὶ παιδείας, ἀνέκυψε ὕστεροχρόνως μία μίμησις καταλήξασα εἰς παραστάσεις καὶ καταγραφάς, ἐχούσας τὴν προσφιλῆ εἰς τὰ πλήθη μορφήν τοῦ παραδόξου καὶ μυστηριώδους.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην θὰ ἐνισχύσῃ ἡ θεώρησις τῶν ἀντιλήψεων τῆς πρωτοῦ Ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας περὶ τῆς σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἐκεῖθεν, φρόνουμέν, ἐξεπήγαγεν ἡ ἐξεικόνισις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν ὡς μία ἐκ τῶν μορφῶν τοῦ ἐκφραστικοῦ ἐκείνου συμβολισμοῦ, τοῦ τόσον ἀναπτυχθέντος ἐν τῷ Χριστιανικῷ Ἑλληνισμῷ τῆς Βυζαντινῆς περιόδου.

2. Ἡ περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντίληψις ὡς ἀποκαλύψεως καὶ ἡ καθοσίωσις τῶν σοφῶν.

Τὴν σχέσιν Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ βλέπομεν διασαφουμένην ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ρητῆς μνείας τῶν Εὐαγγε-

λιστιῶν. Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τὸ ἀποκληθὲν Ἑλληνικὸν Εὐαγγέλιον, ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν ὅτι, ὅτε Ἕλληνες ἤθελον «τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν» καὶ ἐζήτησαν τὴν μεσολάβησιν τῶν δύο Ἑλληνωνύμων μαθητῶν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀνδρέου, τότε ἀνεφώνησεν ὁ Κύριος «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»¹. Ἡ ρῆσις αὕτη ἀδιαλείπτως ἐπιστεύετο, ὅτι καθηγίαζε τὸν κλῆρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν πνευματικῶν ἀθλημάτων καὶ τῶν ἀναγεννητικῶν ἐπιδιώξεων τῆς νέας πίστεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ εὐαγγελίῳ διαπορία τῶν Ἰουδαίων «μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας»², μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐγγύτητος τῆς νέας διδασκαλίας πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν.

Ὁ Παῦλος διδάξας ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ παλαιοτάτου εὐρωπαϊκοῦ βήματος, τοῦ καθιερώσαντος τὸ λειτούργημα τοῦ λόγου πρὸς πειθὸν τῶν πολλῶν, τὴν σύναψιν τῆς νέας πίστεως πρὸς ἑλληνικὰς φιλοσοφικὰς διδασκαλίας κηρύττει. Λέγει ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων κύριος οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται πρᾶσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν Θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὗροιν, καί γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὥς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν»³.

Ὁ Παῦλος λέγει ταῦτα ὡς γεννηθεὶς καὶ παιδευθεὶς ἐν Ταρσῷ, πόλει ἰδρυθείσῃ ὑπὸ τοῦ Τριπτολέμου, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Στράβων, ζήσας τὸ 65 π.Χ. - 23 μ.Χ., γράφει ὅτι «τοσαύτη τοῖς ἐνθάδε ἀνθρώποις σπουδὴ πρὸς τε φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον ἅπασαν γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴ τινα ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ φιλοσόφων γεγόνασιν»⁴. Θὰ εἶχε γνωρίσει ὁ Παῦλος ἐκεῖ τὰ διδάγματα Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα «μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ αἰδῖον καὶ ἀθάνατον καὶ πολλὰ εἶδος»⁵, ὅτι «τὸ τὴν νόησιν ἔχον εἶναι ὁ ἄῃρ καλούμενος (= τὸ πνεῦμα) ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνᾶσθαι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ

1. Ἰωάννου 12, 20 - 23.

2. Αὐτόθι 2, 35.

3. Πράξ. 17, 24 - 28.

4. Στράβωνος, Γεωγραφικά, ΙΔ', 673. Ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ὁ Στράβων σημειώνει ὅτι Ταρσεῖς φιλόσοφοι ἦσαν, Στωϊκοὶ μὲν οἱ Ἀντίπατρος, Ἀρχέδημος, Ἀθηνόδορος ὁ Κορυλλίων καὶ Ἀθηνόδορος ὁ Σάνδωνος, Ἀκαδημαῖκος ὁ Νέστωρ, ἐκλεκτικοὶ οἱ Πλουτιάδης καὶ Διογένης, τραγικὸς δὲ ποιητὴς ὁ Διονυσίδης.

5. Ἀπόσπασμα 8 (Diels).

γάρ μοι τοῦτο Θεὸς δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πᾶν ἀφίχθαι καὶ πάντα διατιθέναι καὶ ἐν παντὶ ἐνεῖναι καὶ ἔστιν οὐδὲ ἐν ὅ,τι μὴ μετέχει τούτου»¹. Θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὸν Φίληβον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου τονίζεται ὅτι «ἄπειρον ἐν τῷ παντὶ πολὺ, καὶ πέρας ἱκανὸν καὶ τις ἐπ' αὐτοῖς αἰτία οὐ φαύλη, κοσμοῦσα τε καὶ συντάττουσα ἐνιαυτούς τε καὶ ὥρας καὶ μῆνας, σοφία καὶ νοῦς λεγομένη δικαιοτάτ' ἄν»². Τοῦτο δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, ἀφοῦ εἰς τὸν ἴδιον λόγον τοῦ ὑπεθυμίζει εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὅσα εἶχον γράψει περὶ μονοθεΐας ὁ Στωϊκὸς Κλεάνθης³ καὶ ὁ ἀστρονόμος Ἀρατος ὁ Σολεύς⁴, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες σοφοὶ καὶ ποιηταί, ὧν τὴν ὁμοίαν ρῆσιν «τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν» ἐνεθυμεῖτο ἐκ τῶν σπουδῶν τοῦ κατὰ λέξιν ὁ Παῦλος.

Ὅπως ὁ Χριστὸς διδάσκων οἰκοδομεῖ ἐπὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, οὕτω καὶ οἱ πατέρες ἀναγνωρίζουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς οἰκοδομεῖ τὴν ἐξάπλωσίν του ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τῶν καλλιεργηθεισῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Ἀπολογητὴς Ἰουστίνος (100-166 μ.Χ.), φιλόσοφος καὶ μάρτυς, βλέπει τόσον ὁμοίας τὰς διδασκαλίας ὁρισμένων Ἑλλήνων φιλοσόφων πρὸς τὰς χριστιανικάς, ὥστε νὰ γράψῃ, ὅτι «οἱ μετὰ λόγον βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσι, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, ὅσον ἐν Ἑλλήσι Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς»⁵. Διὰ μὲν τὸν Σωκράτην θὰ εἶχεν ἀναγνώσει τὴν διδασκίαν του, ὅτι «τὸ θεῖον τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστιν, ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν καὶ πάντα ἀκούειν καὶ πανταχοῦ παρῆναι καὶ ἅμα καὶ πάντων ἐπιμελεῖσθαι»⁶, διὰ δὲ τὸν Ἡράκλειτον ὅτι «λόγος αἰὲν ἑὼν» διέπει καὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅτι «οὐκ ἔμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν ἐν πάντα εἶναι», καὶ ὅτι «ἄλογον καὶ κεῖνο δόξειεν ἄν, εἰ ὁ μὲν ὅλος οὐρανὸς καὶ ἕκαστα τῶν μερῶν ἅπαντ' ἐν τάξει καὶ λόγῳ καὶ μορφαῖς καὶ δυνάμεσι καὶ περιόδοις, ἐν δὲ ταῖς ἀρχαῖς μηδὲν τοιοῦτον, ἀλλ' ὥσπερ σάγμα εἰκὴ κεχυμένων ὁ κάλλιστος κόσμος»⁷.

Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ περὶ λόγου διδασκαλία τοῦ Ἡρακλείτου ἐν Ἐφέσῳ ἦτο τόσον ἰσχυρὰ καὶ ζῶσα, ὥστε ὁ Ἰωάννης, γράφων τὸ Εὐαγγέλιόν του ἐπίσης ἐν Ἐφέσῳ, νὰ μεταχειρισθῇ ἐν τῷ προοιμίῳ του τὴν Ἡρακλείτειον ὁρολογίαν, πλημμυρισμένην ὅμως μὲ φῶς καὶ ἀπηλλαγμένην ἀπὸ τὴν σκοτεινότητα τῶν συμβολισμῶν τοῦ γηγενοῦς φιλοσόφου.

Ὅτι ἡ ρίζωσις τῆς φιλοσοφικῆς μονοθεΐας ἐν Ἐφέσῳ ἦτο μεγάλη συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Παῦλος, ἐλθὼν ἵνα κηρύξῃ ἐκεῖ, ἀφοῦ

1. Ἀπόσπασμα 5.

2. Φίληβος 30 C - D.

3. Ὑμνος εἰς τὸν Δία, παρὰ Στοβ. Ἐκλ. I, 2, 12.

4. Ἀρατοῦ, Φαινόμενα 5.

5. Ἰουστίνου, Ἀπολογία A, 46.

6. Ξενοφώντος, Ἀπομνημονεύματα I, 4, 18.

7. Ἀποσπάσματα I, 50, 124.

«εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ», ἐπειδὴ οἱ ἐν αὐτῇ ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, «ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο». Ἡ ἐν τῇ σχολῇ δὲ ἐκείνῃ διδαχὴ ὑπερίσχυσε τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ὄχλου, τοῦ κρουγάζοντος «μεγάλῃ ἢ Ἀρτεμὶς Ἐφεσίων»¹.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς μονοθεΐας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν θὰ ἐξαρθῇ μὲ ἀπόλυτον σαφήνειαν ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖ (140 - 220 μ.Χ.), τὸν κατόπιν μακρῶν προσωπικῶν ἀναζητήσεων, φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν, διαστείλαντα τὰ κοινὰ στοιχεῖα Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Οὗτος εἰς τὸν Προτρεπτικόν του τονίζει, ὅτι «πᾶσιν ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώποις μάλιστα δὲ τοῖς περὶ λόγοις ἐνδιατρίβουσιν ἐνέστακται τις ἀπόρροια θεϊκῆ»². Εἰς τοὺς Στρωματεῖς διαγράφει τὸν ρόλον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς παιδαγωγίας θρησκευτικῆς³ ἀναλόγου πρὸς τὴν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Προσθέτει, ὅτι εἶναι «μία μὲν ἡ τῆς ἀληθείας ὁδός, ἀλλ' εἰς αὐτὴν καθάπερ εἰς ἀέναον ποταμὸν ἐκρέουσι τὰ ρεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν»⁴. Παρουσιάζει δὲ τὸ συγκεκριμένον τοῦ ἀενάου τούτου ρεύματος κεκαθαρμένης θρησκευτικότητος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, καίτοι ἡ χαμηλοτέρα εἰδωλολατρεία ἄφηνε τὴν ἐντύπωσιν καθολικῆς ἰσχύος. Τὸ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀφειτηρίας ρεῦμα τὸ θεωρεῖ ὡς ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, μὲ τὴν διάκρισιν τῆς διδασκαλίας του εἰς ἀκούσματα διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ μαθήματα διὰ τοὺς ὀλίγους⁵. Τὸ βλέπει νὰ συνεχίζεται διὰ τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον περὶ φύσεως «ἐπικεκρυμμένην τὴν τοῦ συγγραφέως βούλησιν ἐπιδείκνυται», ὥστε «δι' αὐτὸ τοῦτο σκοτεινὸς προσηγόρευται»⁶.

Ἡ περίπτωσις τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτους ὡς καὶ ὁ κίνδυνος, ὃν εἶχε διατρέξει πρὸ τούτου ὁ Ἀναξαγόρας συνέβαλον εἰς τὸ νὰ διδάσκη διὰ συμβολισμῶν καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Πλάτων. Τὸν Πλάτωνα ἐπικαλεῖται κατὰ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ ὁ Κλήμης λέγων: «Πῇ δὴ οὖν ἐξιχνευτέον τὸν Θεὸν ὦ Πλάτων;»⁷ ὡς ἀπάντησιν παραθέτει τὸ χαρακτηριστικὸν χωρίον

1. Πράξεις Ἀποστόλων, 19, 8 - 11 καὶ 28 - 32.

2. VI, § 68.

3. «Πάντων μὲν αἷτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν μὲν κατὰ προηγούμενον, ὡς τῆς τε διαθήκης τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας, τῶν δὲ κατ' ἐπακολούθημα, ὡς τῆς φιλοσοφίας. Τάχα δὲ καὶ προηγουμένως τοῖς Ἑλλήσιν ἐδόθη τότε πρὶν ἢ τὸν κύριον καλέσαι καὶ τοὺς Ἑλληνας, ἐπαιδαγώγει γὰρ καὶ αὕτη τὸ Ἑλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοῦς Ἑβραίους εἰς Χριστόν». Στρωμ. I, V § 28.

4. Στρωματεῖς I, V § 29.

5. Αὐτόθι V, 9 § 60.

6. Ὁμοίως V, 8 § 51.

7. Προτρεπτικὸς 6, § 64.

τοῦ Τιμαίου τὸ λέγον : «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὗρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν»¹.

Τονίζει ἀκόμη ὁ Κλήμης, ὅτι ὁ Πλάτων τὴν ἀλήθειαν παριστᾷ ὡς λόγον τοῦ Θεοῦ, ὅταν λέγῃ εἰς τὸν Φαῖδρον· «ἡ ἀχρώματος καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφῆς οὐσία ὄντως οὐσα ψυχῆς κυβερνήτη μόνῳ Θεῷ θεατῇ»². Ἐπικαλεῖται καὶ τὰ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Πλάτωνος σημειούμενα, ὅτι τὰ περὶ θείων πραγμάτων δὲν δύνανται νὰ γράφονται λεπτομερῶς, ἀλλὰ μόνον νὰ σημαίνονται, ἵνα μὴ πίπτωσιν εἰς χεῖρας βεβήλων καὶ ἀπαιδευτῶν³.

Σημειοῖ ἐπίσης⁴ τὰ εἰς τὸν Μένωνα τοῦ Πλάτωνος γραφόμενα ὅτι «ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει οὔτε διδακτόν, ἀλλὰ θεῖα μοῖρα παραγιγνομένη ἄνευ νοῦ, οἷς ἂν παραγίγνηται»⁵. Κατὰ τὸν Κλήμεντα ὁ αὐτὸς Θεός, ὅστις ὑπῆρξε χορηγὸς τῶν δύο διαθηκῶν, τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς, εἶναι καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ⁶.

Ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἀντετάχθησαν κατὰ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ ἠγωνίσθησαν, ἵνα καθαρῇ ἡ ἔννοια τοῦ θείου ἀπὸ πᾶν τὸ μὴ θεοπρεπὲς στοιχεῖον, θὰ συνεχισθῇ ἀδιαλείπτως καὶ μετὰ τὸν Κλήμεντα. Μὲ ἔμφασιν καὶ ἔτι μεγαλυτέραν εὐρύτητα κηρύττεται ἀπὸ τὸν Μέγαν Βασίλειον (330 - 379 μ.Χ.) εἰς τὸ ἔργον του «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Τονίζει οὗτος ὅτι «καὶ ποιηταῖς καὶ λογοποιοῖς καὶ ρήτορσι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμιλητέον, ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ὠφέλειά τις ἔσεσθαι»⁷. Εἶναι, λέγει, ἀπαραίτητος ἡ παιδεία ἐκ τούτων διὰ θρησκευτικὰς ἀνατάσεις, ἀφοῦ καὶ «Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνν» «τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασιν ἐγγυμνασμένος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ Τοῦ ὄντος»⁸. Ὑποδεικνύει εἰς τὰ καθ' ἕκαστον τοὺς ὠφελοῦντας ἑλληνικοὺς λόγους. Οὕτω ἐξαίρει τὸν Ὅμηρον, διότι λέγει : «πᾶσα ἡ ποίησις τῷ Ὁμήρῳ ἀρετῆς ἐστὶν ἐπαι-

1. Τίμαιος 28 C.

2. Στρωματεῖς V, 3 § 16.

3. Αὐτόθι V, 10 § 66. Τὰ σχετικὰ χωρία ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πλάτωνος εἶναι τὰ ἑξῆς : «Φραστέον δὴ σοι δι' αἰνιγμάτων, ἵν' ἂν τι ἡ δέλτος ἢ πόντου ἢ γῆς ἐν πτυχαῖς πάθῃ, ὃ ἀναγὼς μὴ γνῶ... Εὐλαβοῦ μέντοι μήποτε ἐκπέσῃ ταῦτα εἰς ἀνθρώπους ἀπαιδευτούς». Ἐπιστολὴ β', 312 - 314. «Ἄλλ' οὔτε ἀνθρώποις ἠγοῦμαι τὴν ἐπιχείρησιν περὶ αὐτῶν (τῶν μεγίστων) λεγομένην ἀγαθόν, εἰ μὴ τισιν ὀλίγοις, ὅπόσοι δυνατοὶ ἀνευρεῖν αὐτοὶ διὰ σμικρᾶς ἐνδείξεως». Ἐπιστολὴ ζ', 341 E.

4. Ἐνθα ἀνωτέρω V, 13 § 84.

5. Μένων 100.

6. «Ὁ αὐτὸς Θεός ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαις χορηγός, ὁ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἕλλησιν, δι' ἧς ὁ παντοκράτωρ παρ' Ἑλλήσι δοξάζεται». Στρωματεῖς VI, 5 § 42.

7. «Πρὸς τοὺς νέους» II, 35.

8. Αὐτόθι III, 13.

νος»¹. Συγκρίνει τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ εὗρίσκει εἰς αὐτὰς παράλληλα διδάγματα. Π.χ. τὸ Εὐαγγελικὸν παράγγελμα, ὅτι «τῷ τύπτοντι κατὰ τῆς σιαγόνης καὶ τὴν ἑτέραν παρέχειν» τὸ ἔχουμεν, λέγει, ἐν ἐφαρμογῇ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Σωκράτους οὐδόλως ὀργισθέντος κατὰ προσώπου παροινοῦντος, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκτύπησε μέχρι νὰ τοῦ προκαλέσῃ πληγὰς εἰς τὸ μέτωπον². Τὸ «μὴ ὁμῶσαι ὅλως» τοῦ Χριστοῦ, λέγει, τὸ ἐδίδασκε μὲ ἔμφασιν ὁ Πυθαγόρας, μέχρι σημείου, ὥστε ὁ μαθητὴς του Κλεινίας, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ τὴν τιμωρίαν τριῶν ταλάντων δι' ὅρκου, προετίμησε νὰ πληρώσῃ ταῦτα, ἀντὶ νὰ ὁμῶσῃ, καίτοι θὰ ἐπρόκειτο περὶ εὐορκίας³. Τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καταδίκην τοῦ «βίου ἡδονικοῦ» καὶ τὴν προβολὴν τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς, ὡς ἡνιόχου κατευθύνοντος τὸ ἄρμα αὐτῆς καὶ ἐπιβαλλομένου εἰς τοὺς δυσηνίους ἵππους ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμοειδές⁴, παραβάλλει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου κατὰ τῆς πορνείας, ἀκαθαρσίας, πάθους, ἐπιθυμίας κακῆς, πλεονεξίας, ὀργῆς, θυμοῦ, κακίας, βλασφημίας, αἰσχρολογίας, ψεύδους⁵. Τὰ κατὰ τῆς πλεονεξίας διδάγματα τοῦ Σόλωνα⁶, τὰ γεννῶντα τὴν ἀδικίαν, ὑπενθυμίζει ὁ Βασίλειος ἐπίσης.

Τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Βασιλείου θὰ ἐκπροσωπήσουν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Γρηγόριος ὁ Νύσσης († 394), ὁ συμπατριώτης του καὶ συσπουδαστής του εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329 - 390), ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (347 - 407), οἵτινες καθοσιοῦν εἰς τὸ διηνεκὲς τὴν σύναψιν Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, λόγῳ τοῦ κύρους τῶν ὡς θεμελιωτῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῆς νέας πίστεως, τόσον εἰς τὸν δογματικὸν τομέα, ὅσον καὶ εἰς τὸν τελετουργικὸν τῆς λατρείας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἔχομεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Δύσιν ὁμοίας ἀναγνωρίσεις περὶ τοῦ ρόλου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς ἄνοδον εἰς κεκαθαρμένην θρησκευτικότητα. Παράδειγμα ἡ ὁμολογία τῆς πρὸς τὸν θεὸν μεταστροφῆς τοῦ ἐκ τῶν μεγίστων πατέρων τῆς Δύσεως Αὐγουστίνου. Εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις» του γράφει ὁ Αὐγουστίνος, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις παρ' αὐτοῦ τοῦ διαλόγου τοῦ Κικέρωνος Hortensius ἢ περὶ Φιλοσοφίας, ὅστις εἶναι μίμησις τοῦ «Προτρεπτικοῦ εἰς Φιλοσοφίαν» διαλόγου τοῦ Ἀριστοτέλους⁷, ἐπέφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκατάλειψιν τῆς ὕλιστικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνύψωσιν πρὸς τὸ θεῖον. «Ille vero liber, λέγει, mutavit affectum meum,

1. Αὐτόθι V, 26.

2. Αὐτόθι VII, 25.

3. Αὐτόθι VII, 50.

4. Αὐτόθι IX, 75.

5. Πρὸς Κολοσσαεῖς 3, 5 - 9.

6. «Κατὰ τὸν Ἐξηγεστίδου Σόλωνα, ὃς φησι: Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κεῖται» (Πρὸς τοὺς νέους IX, 106).

7. Παράβ. Ἀριστοτέλους, Fragmenta (ἐκδοσις Rose), Προτρεπτικός.

et ad te ipsum, domine mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia... Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiae nomen graecum habet philosophiam, quo me accendebant illae litterae »¹.

Ἀνανέωσιν θὰ λάβῃ ἐν Βυζαντίῳ ἡ ἀντίληψις αὕτη κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα, ὅτε ὁ Πατριάρχης Φώτιος († 897) προωθεῖ εἰς ἔξαρσιν τὰς ἑλληνικὰς σπουδὰς. Τώρα ἔχομεν προβολὴν παρὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος ἀνόδου ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον πρὸς τὰ καθόλου συνάδει πρὸς τὰς ἐκ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ Πανδιδακτηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 863 τάσεις. Τὸν Φώτιον θὰ ἀκολουθήσῃ σειρὰ μαθητῶν καὶ συνεχιστῶν, οἱοὶ εἶναι ὁ Ἀρέθας, ἐπίσκοπος Καισαρείας († 932), ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος², ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων (περὶ τὸ † 1070), ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Ξιφιλῖνος († 1075), Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς († 1097). Τώρα θὰ καταστῇ τὸ Πανδιδακτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πανεπιστήμιον μὲ διάκρισιν Σχολῶν Φιλοσοφίας, Νομικῆς, Ἰατρικῆς καὶ θὰ ἀποκτήσῃ τόσον κῦρος, ὥστε νὰ ἀποβῇ ὑποδειγματικὸν καὶ διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀκόμη.

Ἡ περίοδος αὕτη ἀπὸ τοῦ 9^{ου} μέχρι τοῦ 11^{ου} αἰῶνος εἶναι περίοδος μεγάλων ἀγώνων διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ ἀγὼν ἔναντι τῶν Ἀράβων, ἡ νέα ἐμφάνισις τῶν Σελτζουκιδῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ τῶν Νορμανδῶν ἐν τῇ Δύσει, ἀπειλητικῶν ἐχθρῶν καὶ τούτων ἂν καὶ ὁμοπίστων, ἐπιβάλλει εἰς τὴν ἰθύνουσαν τάξιν τόσον τὴν πολιτικὴν, ὅσον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν νὰ ὀδηγήσουν τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμόν, ἵνα λάβῃ τὴν πλήρη αὐτοσυνείδησιν περὶ τῆς ὄντοτήτός του καὶ τῶν πηγῶν τοῦ ἐθνισμοῦ του. Ἀφ' ἑτέρου βλέπει μίαν πνευματικὴν ὑπεροχὴν ἔναντι τῶν ἄλλων λαῶν, τὴν ὁποίαν εἶναι πρόθυμος νὰ μεταδώσῃ ὑποβοηθῶν αὐτοὺς εἰς ἐξέλιξιν.

Οἱ Σλαῦοι προσέρχονται εἰς τὸν Χριστιανισμόν διὰ τῶν Θεσσαλονικέων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, οἱ ὁποῖοι ὁμοῦ μὲ τὴν νέαν πίστιν τοὺς διαμορφώνουν καὶ τὴν γραπτὴν των γλῶσσαν, δημιουργοῦντες τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον Cyrilitza, ἀλλὰ καὶ εἰσάγοντες τὴν κατὰ βυζαντινὰ πρότυπα κρατικὴν ὀργάνωσιν.

Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔχομεν μετάδοσιν τοῦ τύπου τοῦ Πανεπιστημίου. Περὶ τὸ 1000 ἱδρύεται εἰς Bologna τὸ πρῶτον ἐν τῇ

1. Confessiones, III, 4.

2. Ὁ Μαυρόπουλος συνέταξε καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν Χριστὸν ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλουτάρχου λέγουσαν :

« Εἴπερ τινὰς βούλοιο τῶν ἀλλοτρίων
τῇ σῆς ἀπειλῆς ἐξελέσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξέλοιο μοι
ἅμφω γάρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες ».

Δύσει Πανεπιστήμιον κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Πανδιδακτηρίου, ἀφοῦ ἡ Bologna εἶχε παραμείνει ἐπὶ μακρὰν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννης¹.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀποστέλλει εἰς Παρισίους κώδικας μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρωτότυπον, ἡ δὲ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀποστολῆς παρὰ τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς².

Ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν κρατικῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντίου ἐν τῇ Ἀνατολῇ γίνονται ἐπιδράσεις καὶ ἐκ τοῦ ἐξῆς. Οἱ ἐκεῖ ζῶντες λαοὶ ἔχουν ἡγεμονίας συμμάχους μετ' αὐτοῦ. Παράδειγμα οἱ Ἰβηρες. Οὗτοι ἀγωνίζονται μετὰ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν ἐπιδρομέων εὐχαρίστως, διότι εἰς τοῦτο βλέπουν τὴν ἰδίαν των ἐξασφάλισιν. Πρὸς τῇ πολιτικῇ ὁμως καὶ στρατιωτικῇ προστασίᾳ ζητοῦν καὶ πνευματικὴν βοήθειαν. Ἐχομεν ἀκριβῶς ἰδρύματα Γεωργιανὰ (Ἰβήρων) ἐντὸς τοῦ κράτους, αἵτινα ἐκπαιδεύουν διὰ ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα, ἀλλὰ καὶ γενικὴν παιδείαν ἑλληνικὴν παρέχοντα. Καὶ ἀνεφέρομεν τὰ τρία σαφῶς ἐγνωσμένα, ὡς ἰδρυθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἀθωνος (ἰδρυθεῖσαν τὸ 979), τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ τῆς Ἱερουσαλήμ (1040) καὶ τὴν Μονὴν τῆς Πετριτσου τῆς Ροδόπης (1074).

Τὰ πρότυπα καὶ τῶν τριῶν τούτων ἰδρυμάτων θὰ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς βασιλευούσης. Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων διὰ τῆς ἰδρύσεως καὶ προικοδοτήσεως Σχολῶν ἀνύψωνε τὴν αἴγλην τῆς αὐτοκρατορίας καὶ παρείχεν εἰς αὐτὴν ἐν στοιχείῳ ὑπεροχῆς ἐν συγκρίσει πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους λαούς, οἱ ὅποιοι, ὡς διεπιστώνετο ὑπελείποντο ὑπὸ ἔποψιν παιδείας καὶ ἐπιστήμης.

Πρὸς ἔξαρσιν τοῦ δεδομένου τούτου καὶ πρὸς τονισμόν τῆς εὐρύτητος τῆς παιδευτικῆς προσπαθείας φαίνεται, ὅτι ἐγεννήθη ὡς κοινὸν βίωμα καὶ αἶτημα ἡ καθαγίασις τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης δι' ἐξεικονίσεως τῶν θεμελιωτῶν αὐτῆς εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἐπιτελεσάντων ἱερὸν ἔργον, ὡς ἐτόνιζον γινῶμαι ἀρχαίων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς εἶναι καὶ εἰσηγητὴς καὶ χορηγὸς διὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Μονῆς τῆς Λαύρας, εἰς τὴν ὁποίαν διασώζονται μέχρι σήμερον αἱ ἐκφραστικώτεραι ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν. Δὲν ἔδωκε λοιπὸν οὗτος μόνον τὰ χρήματα εἰς τὸν κτίτορα τῆς Λαύρας Ἀθανάσιον τὸν Ἀθωνίτην³, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ καθίστων ταύ-

1. Παράβ. Messer A., Geschichte der Pädagogik, 1^e Bd., 2^e Aufl. Breslau 1931, σελ. 96 - 97.

2. Κατὰ τὸν Brehier ὁ Guillaume Le Breton εἰς τὸ Χρονικόν του τοῦ ἔτους 1210 λέγει ὅτι « εἰς Παρισίους ἀνεγινώσκοντο τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά », προσφάτως μεταφερθέντα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μεταφρασθέντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν (Histoire de la Philosophie, τόμ. 1^{ος}, σελ. 637).

3. Παράβ. Σωτηρίου Γ., Τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔκδ. 2^α, Ἀθῆναι, σελ. 24 - 26.

την πλούσιον ἐνδιαίτημα τόσον θρησκευτικῆς ἀνατάσεως ὅσον καὶ σπουδῆς. Ὅμοῦ μὲ τὰ χρήματα τὰ χειρόγραφα, τοὺς κώδικας καὶ τοὺς καλλιτέχνας ἀρχιτέκτονας καὶ ζωγράφους θὰ εἶχον μεταφερθῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰ διαγράμματα τοῦ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος κατὰ τὸν Σωτηρίου ἀποκρυσταλλωθέντος¹ πλέον ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπικοῦ τῆς εἰκονογραφήσεως.

Δυνάμεθα ὅθεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ εἰκόνες τῆς Τραπεζῆς τῆς Λαύρας, μὲ τοιαύτην ἀριότητα διατεταγμέναι, προήρχοντο ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς βασιλευούσης κομισθέντα κατὰ τὴν κτίσιν τῆς μονῆς πρότυπα.

Ὡς πρὸς τὴν κτίσιν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων αἱ πληροφορίες εἶναι σαφέστεραι. Ὁ Ἰωάννης Τορνίκιος, Ἰβηρ στρατηγός, εἶχε βοηθήσει ἐνεργῶς εἰς τὸ νὰ κατασταλῇ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Βάρδα Σκληροῦ. Ἐπειδὴ ἐπεθύμει νὰ διαμείνῃ ἐν Ἀθῶνι ἔλαβεν αὐτοκρατορικὴν χορηγίαν καὶ ἔκτισε τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων τῷ 979. Ὁ Ἰωάννης Νεροῦτσος στηριζόμενος εἰς τὴν « Histoire de la Georgie, traduite par M. Brosset, St. Petersburg 1849 », γραφεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυριῶν Γεωργιανῶν χρονογράφων, εἰς ἄρθρον τοῦ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος γράφει : « Ἀπὸ τῆς λείας, ἣν ἔφερον οἱ ὑπὸ τὸν Τορνίκιον στρατεύσαντες καὶ τὸν Βάρδαν Σκληρὸν ὥς καὶ τοὺς αὐτῷ βοηθοῦντας Πέρσας κατατροπώσαντες (971) Ἰβηρες πολεμισταί, ἰδρύθη παρὰ τῆς αὐγούστης Θεοφανοῦς ἡ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ἀθῶ μονὴ τῶν Ἰβήρων, τιμηθεῖσα ἐπ' ὀνόματι τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἵνα χρησιμεύσῃ ὥς ξενὼν τοῖς ἐκ τῶν Καυκασίων χωρῶν εὐσεβέσι προσκυνηταῖς, τοῖς δὲ μετερχομένοις τὴν κατὰ Θεὸν φιλοσοφίαν καὶ ὁργῶσι πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐξ Ἰβηρίας σπουδασταῖς ὡς τόπος μελέτης ἁγίος καὶ ἱερὸν φροντιστήριον. Ἡ αὐγούστα Θεοφανὼ ἐντελλομένη τὴν ἰδρυσιν τῆς μονῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐκκλησίας καὶ σχολῆς ἀπέστειλεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Βυζαντίου τοὺς μέλλοντας ἐγεῖραι αὐτὰς ἐργάτας, τέκτονας καὶ καλλιτέχνας, χαριζομένη χρήματα καὶ δῶρα βασιλικά, ἔτι δὲ προάστεια ἐν Θεσσαλίᾳ τε καὶ Μακεδονίᾳ, μετὰ προκαθημένων παροίκων καὶ πολλὰς μετοχάς »².

Ἄρα αἱ διασωζόμεναι μέχρις ἡμῶν ἐξεικονίσαις Ἑλλήνων σοφῶν εἰς ἐκκλησίας ἔχουν παλαιότεραν ἀφστηρίαν ἀνερχομένην μέχρι τῆς 10ης ἑκατονταετηρίδος. Αὕτη ἐμφανίζεται ἐπιμονωτέρα ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀνατολῇ, χωρὶς νὰ λείπῃ καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν, ὡς ἔδειξε τὸ παραστατικώτατον παράδειγμα τῆς εἰκόνης τῆς Πίζης. Ὁ συμβολισμὸς τῶν ἄστρον καὶ ἀκτίνων τῶν ἐξεικονυμένων μέχρι τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρ-

1. Ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 111.

2. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ', 1880, σελ. 54. Ὁ τίτλος τοῦ ἐκτενοῦς τούτου ἁρθροῦ εἶναι : « Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι », βιβλ. Α' (σελ. 5 - 109).

ξιν καὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τούτοις ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως, τόσον ἰσχυρᾶς, ὥστε τὰ ἔργα των νὰ βοηθοῦν τὸν Ἀκρινάτην εἰς τὰς θρησκευτικὰς του ἀνατάσεις.

Γ' - Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΙΚΟΝΙΣΕΩΣ

1. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων.

Ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν σώζονται μέχρι σήμερον εἰς ἑπτὰ μονὰς καὶ ἕξ ναοὺς, μεμαρτυρημέναι δὲ εἶναι διὰ τρεῖς εἰσέτι μονὰς καὶ δύο ναοὺς.

Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ προηγουμένως ἡ παρουσίασις τῶν δώδεκα προσώπων εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Λαύρας, ἣτις ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς, ὑποδεικνύει τὸν σχηματισμὸν ἑνὸς κανόνος εἰκονιζομένων σοφῶν. Ὁ ἐν τῇ Τραπέζῃ τῆς Λαύρας συμπίπτει πρὸς τὸν βιβλικὸν ἀριθμὸν 12. Εἶναι οἱ Σωκράτης, Πυθαγόρας, Αἰαλῆα, Σόλων, Κλεάνθης, Φίλων, Ὅμηρος, Ἀριστοτέλης, Σιβύλλα, Πλάτων, Πλούταρχος.

Γνώρισμα ἐπιλογῆς ἦτο ἡ διδασκαλία τῶν προσώπων, ἐφ' ὅσον ἦτο συγγενὴς πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἡ φράσις Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, ὅτι «καὶ οἱ μετὰ λόγον βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσιν, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, ὅλον ἐν Ἑλλήσι Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς» ὑπεβοήθει εἰς τοῦτο. Οὕτω περιελήφθησαν πλὴν τοῦ Σωκράτους οἱ μεγάλοι ἰδεοκράται καὶ μονοθεῖσται Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Πλούταρχος. Ἐπίσης περιελήφθη ὁ Ὅμηρος, ἥδη ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καθοσιωθεὶς, ἀφοῦ ἡ ποίησις του «ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος». Ὁ Σόλων προστίθεται ὡς κῆρυξ καὶ νομοθέτης τῆς δικαιοσύνης. Ὡς πρὸς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν λοιπῶν πέντε, ἦτοι τοῦ Κλεάνθους, τῆς Σιβύλλης, τῆς Αἰαλῆας, τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Φίλωνος ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Κλεάνθης.

Ὁ Κλεάνθης, στωϊκὸς φιλόσοφος, ἐπελέγη, διότι ἀνεγνωρίζετο ὡς ὑπερβὰς τὴν πολυθεΐαν. Ἦδη ὁ Πλούταρχος παρατηρεῖ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐδίδασκε «τοὺς ἄλλους θεοὺς ἅπαντας εἶναι γεγονότας καὶ φθαρησομένους ὑπὸ πυρός, τηκτοὺς ὥσπερ κηρίλους ἢ κασσιτερίλους ὄντας»¹. Ὁ Κλήμης σημειώνει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «οὗ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν δὲ ἀληθινὴν ἐνδείκνυται»² καὶ ὅτι «ὁ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ καταλογάδην συγγραμμάτων ἀδόμενος Ζεὺς τὴν ἔννοιαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει»³. Τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν

1. Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, XXXI.

2. Προτρεπτικὸς VI, 72, Στρωματεῖς V, 14 § 111.

3. Στρωματεῖς V, 16 § 102.

τοῦ Κλεάνθους ἐπαινεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κλήμης, ὅστις μᾶς διασώζει ἐν ποίημά του γράφον :

«τὰγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷόν ἐστι; Ἄκουε δὴ.
Τεταγμένον, δίκαιον, δσιον, εὖσεβές,
κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλόν, δέον,
αὐστηρόν, αὐθέκαστον, ἀεὶ συμφέρον,
ἄφοβον, ἄλυπον, λυσιτελές, ἀνώδυνον,
ὠφέλιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον,
εὐκλεές, ἄτυφον, ἐπιμελές, πρᾶον, σφοδρόν,
χρονιζόμενον, ἄμεμπτον, ἀεὶ διαμένον»¹.

Σιβύλλα.

Ἡ Σιβύλλα δὲν εἶναι ἐν συγκεκριμένον ἱστορικὸν πρόσωπον, ἀλλὰ πρόκειται περὶ συμβολικῆς μορφῆς ἐκφραζούσης τὸν παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς προχριστιανικὸν προφητισμόν.

Ἐτυμολογικῶς τὸ ὄνομα σημαίνει προφῆτις. Ἡ λέξις εἶναι τῆς αἰολικῆς διαλέκτου, σύνθετος ἐκ τοῦ σιός (= θεός) καὶ βύλλα ἢ βόλα (= βουλή). Κατὰ κυριολεξίαν Σιβύλλα σημαίνει Θεοβούλη, δηλαδὴ γυνὴ προλέγουσα θείας βουλὰς. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ἔχομεν παρὰ Οὐάρεωνι, καθὼς σημειοῖ ὁ Lactantius², εἶναι δὲ ὀρθὴ διότι εὔρηται ἐν χρήσει καὶ ῥῆμα σιβυλλαίνω, ὅπερ σημαίνει προφητεύω³.

Μαρτυρίας περὶ Σιβυλλῶν, ἥτοι γυναικῶν προφητίδων ἔχομεν παρ' Ἡρακλείτῳ⁴, Ἀριστοφάνει⁵, Πλάτῳ⁶, Ἀριστοτέλει⁷, Κικέρωνι⁸ καὶ παρὰ τοῖς λατίνοις ἱστορικοῖς.

Εἰς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἔχομεν μνείας τῶν παρὰ τῷ Ἑρμῇ⁹, Ἰουστίνῳ¹⁰, Ἰππολύτῳ¹¹, Θεοφίλῳ¹² καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ¹³.

Σιβύλλαι μνημονεύονται ἡ Ἐρυθραία ἡ Μερμηρσία ἀπὸ τὴν περὶ τὴν Τροίαν περιοχὴν, ἡ Κολοφωνία ἡ Σαμία, ἡ Δελφικὴ ἡ Θεσπρωτὶς, ἡ Κυ-

1. Αὐτόθι V 15, § 111.

2. Divinae Institutiones, lib. I, 6.

3. Διοδώρου Σικελιώτου, Ἱστορ. Βιβλιοθήκη IV, 66.

4. Ἀπόσπασμα 92.

5. Εἰρήνη, στίχ. 1095 : « οὐ μετέχω τούτων· οὐ γὰρ ταῦτ' εἶπε Σίβυλλα ».

6. Φαῖδρος 244 b.

7. Προβλήματα XXX, 1.

8. De divinatione I § 18, II § 54.

9. Ποιμὴν, ὁρασις b, IV.

10. Ἀπολογία Α' 20, 1 καὶ 44, 12.

11. Φιλοσοφούμενα Ε, 16.

12. Πρὸς Αὐτόλυκον Β, 9.

13. Στρωματεῖς I, 21 § 108 καὶ § 132, ὡς καὶ I, 5 § 43 καὶ ἄλλαχού.

μαία ἢ Ἰταλική, ἢ Λιβυκή, ἢ Αἰγυπτία, ἢ Περσική, ἢ Χαλδαϊκὴ ἢ Ἑβραϊκὴ. Ἀπὸ ὅλας δηλαδὴ τὰς περιοχὰς ὅπου ὑπῆρχον μεγάλα ἱερὰ καὶ μαντεῖα.

Οἱ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος κυκλοφοροῦντες ὑπὸ τὸ ὄνομά των « Σιβυλλιακοὶ χρησμοὶ » ἦσαν πάμπολλοι¹. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα « Χρησμός Σιβύλλης » συχνὰ ἐκυκλοφόρουν κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐξέφραζον διαθέσεις καὶ πόθους ὑποδουλωθέντων λαῶν ἔναντι τῶν κατακτητῶν. Ἦσαν ἐν μέσον ὑποθάλλον τῇ ψυχικῇ ἀντίστασιν. Μετ' αὐτῶν ὅμως ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι χρησμοὶ ἐκφράζοντες ὑψηλὰ θρησκευτικὰ κηρύγματα, καταπολεμοῦντα παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου περὶ θείου.

Κατὰ τὸν Κλήμεντα ἡ Σίβυλλα ἐδίδασκε περὶ « Θεοῦ μέγαλοιο, τὸν οὐ χέρεις ἐπλασαν ἀνδρῶν, εἰδώλοις ἀλάλοισι λιθοξέστοισιν ὅμοιον »². Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι « Ἡράκλειτος οὐκ ἀνθρωπίνως φησὶν, ἀλλὰ σὺν Θεῷ μᾶλλον Σιβύλλῃ πεφάνθαι »³.

Εἰς τοὺς διασωζομένους Σιβυλλιακοὺς λόγους περιλαμβάνονται καὶ προφητεῖαι περὶ Χριστοῦ, ὧν ἡ ἐπιμονωτέρα ἦτο ἡ λέγουσα: « Ἦξει δ' ἀγνὸς ἀναξ πάσης γῆς σκῆπτρα κρατέων », διὰ τὴν ὁποίαν ἐξέφραζεν ἀπορίας αὐτὸς οὗτος ὁ Κικέρων, τίς ἄραγε νὰ ἦτο ὁ ἀνθρώπος οὗτος, ὃν οἱ θέλοντες νὰ σωθοῦν ὤφειλον νὰ ἀναγνώρισουν, καὶ τίς ὁ χρόνος τῆς ἐμφανίσεώς του⁴. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἐπ' ὀνόματί της, αἵτινες προφανῶς εἶχον χριστιανικὴν τὴν προέλευσιν, ὥς θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλαχού.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω συνέβαλον εἰς τὸ νὰ περιληφθῇ ἡ Σίβυλλα εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου εἰκονιζόμενα εἰς ἐκκλησίας πρόσωπα.

Αἰαλήα.

Ἡ Αἰαλήα, ἣτις εἰκονίζεται ἀπολύτως εὐκρινῶς εἰς Λαύραν (εἰκ. 3) καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ Arbanasi μὲ τὸν τύπον ΙΗΑΛΗΤΙΣ, θὰ ἔδει νὰ εἶχε γεννήσει ἀπορίας εἰς τοὺς μὲ τὸ θέμα τῆς ἐξεικονίσεως φιλοσόφων ἀσχοληθέντας. Ἀλλὰ δὲν συνέβη τοῦτο.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τὸ ὄνομα Αἰαλήα ἐτέθη πρὸς ἀντικατάστασιν

1. Συλλογὴν Σιβυλλιακῶν χρησμῶν μετὰ ἐμπεριστατωμένων σχολίων ἐδημοσίευσεν ὁ C. Alexandre ἤδη τὸ 1841 εἰς ὀγκώδη τόμον, περιλαμβάνοντα 14 Σιβυλλιακοὺς λόγους, ἧτοι καταλόγους χρησμῶν.

2. Προτρεπτικός IV § 50.

3. Στρωματεῖς I, XV § 70.

4. « Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. Quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? Callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut quodcumque accidisset, praedictum videretur hominum et temporum definitione sublata ». De divinatione II, 54.

ἄλλου ἀρχικῶς ὑπάρχοντος ἐν τῷ κανόνι γυναικείου ὀνόματος. Τοῦτο ὅμως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ προσώπου αὐτοῦ δὲν ἐγένετο, ἐπειδὴ ὁ χρόνος εἶχε κάμει ἐξίτηλον τὸ πρῶτον. Ἄν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔδει διὰ τῆς παραναγνώσεως νὰ τεθῇ ὅπωςδῆποτε ὄνομα προσώπου διακριθέντος εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅπως συμβαίνει μὲ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εἰκονισθέντα πρόσωπα. Ὁνομα Αἰαλήα παρὰ τὰς προσπαθείας μου εἰς οὐδὲν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω. Ὅπωςδῆποτε πρόκειται περὶ γυναικὸς διασήμου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐνδυμασία της καὶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Ὅλα εἶναι ἐξ ἴσου λαμπρὰ μὲ τὰ τῆς ἄλλης εἰκονιζομένης γυναικὸς, τῆς Σιβύλλης.

Πρόσωπον γυναικεῖον γενόμενον θρυλικὸν ἐν τε τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς μνημονευόμενον ἐν τῇ Βυζαντινῇ παραδόσει, συνήχουν μάλιστα πρὸς τὸ ἀναγραφόμενον Αἰαλῆα εἶναι ἡ ΥἸΑΤΙΑ.

Δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀρχικῶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν εἶχε κρατήσῃ νὰ εἰκονίζεται ἡ Ὑπατία ἡ φιλόσοφος, θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Θεώνος, ἡ ζήσασα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου. Αὕτη ἦτο κόρη ἐξαιρέτου κάλλους καὶ εὐγενείας. Εἶχε σπουδάσῃ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τῷ Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ καὶ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Νεοπλατωνικῷ Πρόκλῳ, ἀποκτήσασα μεγάλην φήμην καὶ κῦρος διὰ τὴν σοφίαν της ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐδίδασκε. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν της κατελέγετο καὶ ὁ Συνέσιος, μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Πτολεμαῖδος.

Ἡ Ὑπατία εἰς τὴν διδασκαλίαν της διείπετο ἀπὸ μίαν ὑψηλὴν θρησκευτικότητα, κεκαθαρμένην ἀπὸ τὰ μυθολογικὰ στοιχεῖα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐστηρίζετο, πλὴν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, εἰς ἐδραίᾳς ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς ἀστρονομίας τοῦ Πτολεμαίου καὶ εἰς θετικὰς γνώσεις, ὅς εἶχε διδαχθῇ παρὰ τοῦ πατρός της. Ἐνεκα τούτου ὁ Συνέσιος καὶ ὅτε ἐγένετο χριστιανός, ἐξηκολούθει νὰ ἀλληλογραφῇ μετ' αὐτῆς. Εἰς τὰς διασωθείσας ἐπιστολάς του ἐκφράζει τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην καὶ σεβασμόν¹. Τὴν ἀποκαλεῖ «*δέσποιναν μακαρίαν*» καὶ «*μητέρα καὶ ἀδελφὴν καὶ διδάσκαλον*»².

Μαθητὴς της ἦτο καὶ ὁ μετὰ ταῦτα ἑπαρχος Ἀλεξανδρείας Ὁρέστης. Πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον εἶχεν ἔλθει εἰς ἀντίθεσιν ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὡς ἀντιδρῶντα εἰς τὰ ἔργα του. Ἐπειδὴ ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ ἑπαρχος ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὴν Ὑπατίαν, προεκλήθη ὁχλαγωγία ἐναντίον της. Ἐσύρθη ἐκ τῆς οἰκίας της καὶ διεμελίσθη ὑπὸ φανατικῶν χριστιανῶν τῷ 416³. Τὸ δραματικὸν της τέλος προεκάλεσεν ἔτι μεγαλυτέραν συμπάθειαν

1. «*Συνεσίου Ἐπιστολαὶ*» ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Ὑπατίαν εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθ. 10, 15, 16, 33, 81, 124 καὶ 154.

2. Ἐπιστολὴ 16.

3. Σωκράτους, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ 14.

δι' αὐτὴν καὶ ἐπικριταὶ τῆς πράξεως ἐνεφανίσθησαν οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς¹. Ἡ μνήμη τῆς ἑκτοτε διετηρεῖτο μετ' εὐλαβείας. Ἀνεφέρετο ὡς ἡ «ἐρασμία παρθένος» ἢ «πρὸς τῷ διδασκαλικῷ καὶ ἐπ' ἄκρον ἀναβᾶσα τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς δικαία τε καὶ σώφρων γεγονυῖα»². Ὁ Παλλαδᾶς σύγχρονός τῆς Ἀλεξανδρεὺς ποιητῆς εἶχε γράψει ἐπίγραμμα δι' αὐτὴν διασωθὲν ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ³. Ἡ βυζαντινὴ γραμματεία ὠμίλει συνεχῶς περὶ αὐτῆς, ὥστε νὰ ἀποβῇ θρυλικὸν πρόσωπον⁴. Συγγραφεῖς ὡς ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ψελλὸς ἐξεφράζοντο μετὰ τιμῆς περὶ αὐτῆς, δι' ἣ καὶ ἡ προβολή τῆς πρὸς ἐξαικόνισιν φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἐπικρατήσει. Θὰ ὑπῆρχεν ὅμως καὶ μερίς, ἣτις δὲν ἠὲν ὀνομαζομένη τοῦτο, ἵνα μὴ ὑπομιμνήσκειται ὁ ἐκ τοῦ ἀδίκου θανάτου τῆς μῶμος.

Ταῦτα καθιστοῦν λίαν πιθανὴν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ὀνόματός τῆς εἰς τὰς ἐξαικονίσεις ἀπὸ Ὑπατίας εἰς Αἰαλίας.

Γαληνός.

Ὁ Γαληνός, ὁ ἐκ Περγάμου ἐπιφανὲς Ἑλλήν⁵ ἰατρός, φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς († 201 μ.Χ.), περιλαμβάνεται εἰς τὰ εἰκονιζόμενα ἐν ἐκκλησίαις πρόσωπα, διότι διερευνᾷ τὸ θέμα περὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς τῆς διαγνώσεως τῶν καὶ τῆς θεραπείας τῶν. Φωτίζων τοῦτο διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἱατρικῆς καὶ βιολογικῆς ἐρεῦνης τονίζει τὸ πρωτεῖον τοῦ ψυχικοῦ ἔναντι τοῦ σωματικοῦ στοιχείου. Τοῦτο πράττει ἰδίᾳ εἰς τὰς πραγματείας του: 1) «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν ἑκάστη ψυχῇ ἰδίων παθῶν»⁶, 2) «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἑκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων»⁷, 3) «Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων»⁸.

1. Ὁ Σωκράτης σημειώνει, ὅτι ὁ φόνος τῆς «οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρεῶν ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο» (ἐνθα ἄνωτ.).

2. Παρὰ Σουίδᾳ.

3. Ἐχει οὕτω:

*Εἰς τὴν φιλόσοφον Ὑπατίαν
τὴν Θέωνος θυγατέρα.*

*«Ὅταν βλέπω σε, προσκυνῶ, καὶ τοὺς λόγους
σοῦ παρθένου τὸν οἶκον ἀστράφον βλέπω.*

Εἰς οὐρανὸν γὰρ ἐστὶ σου τὰ πράγματα,

Ὑπατία σεμνή, τῶν λόγων εὐμορφία,

ἄχραντον ἄστρον τῆς σοφῆς παιδεύσεως».

Ἀνθολογία, IX 400.

4. Παράβ. Φιλοστοργίος, Ἑκκλ. Ἱστ. VIII, Cassiodorus Hist. trip. XI, 12.

5. Τὸ εἰς αὐτὸν προστιθέμενον ὄνομα Κλαύδιος Γαληνός, τὸ προκαλέσαν σύγχυσιν τινα ὡς πρὸς τὴν ἐθνικότητά του προῆλθεν ἐκ παραναγνώσεως παρ' ἀντιγραφῆς χειρογράφου τῶν ἔργων του. Εἰς τὸν Λατινικὸν τίτλον πρὸ τοῦ ὀνόματός του ὑπῆρχε τὸ κοσμητικὸν ἐπίθετον CLARUS, τὸ ὅποσον ἐξελήφθη ὡς Κλαύδιος.

6. Γαληνός, Ἀπαντα, ἔκδοσις D. C. Kühn, Lipsiae, 1823, τόμ. 5ος, σελ. 2 - 57.

7. Αὐτόθι, σελ. 58 - 103.

8. Αὐτόθι, σελ. 181 - 805.

Εἰς τὸ πρῶτον ἔργον διασαφεῖ τί εἶναι ἁμαρτήματα. Περιλαμβάνει δὲ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τόσον «τὰ κατὰ ψευδῇ δόξαν γιγνόμενα», ὅσον καὶ τὰ πάθη «τὰ κατὰ τινα ἄλογον ἐν ἡμῖν δύναμιν ἀπειθοῦσαν τῷ λόγῳ» συμβαίνοντα. Ὑποδεικνύει τὴν βοήθειαν ποὺ παρέχουν εἰς τοὺς ἁμαρτάνοντας «οἱ ἄριστα βεβιωκότες πρεσβύται», οἵτινες διὰ τῆς μομφῆς των παιδαγωγοῦσιν αὐτούς, ὥστε νὰ φθάνουν εἰς ἐπανόρθωσιν. Προσθέτει ὁμως, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει πράττων, νὰ ἀκολουθῇ τὸ «πάντων μάλιστα αἰσχύνεο σαντόν»¹, διότι μόνον οὕτω δύναται νὰ «προκόπῃ»² καὶ νὰ φθάνῃ εἰς τὴν «ἐγκράτειαν» καὶ τὴν «σωφροσύνην», ἀποφεύγων τὴν «ἀπληστίαν» καὶ κατασκευάζων «λόγῳ ἐλευθέραν τε καὶ καλὴν τὴν ψυχὴν»³.

Εἰς τὸ δεύτερον ἔργον προσθέτει, ὅτι εἶναι «ἁμαρτήμα μέγιστον», τὸ ἠθικὸν ψεῦδος. Εἰς τὸ τρίτον ἔργον διασαφεῖ τὰ τῆς σχέσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς προβάλλον τὰ καθ' Ἱπποκράτην καὶ Πλάτωνα δόγματα περὶ τούτου. Διακρίνει ὡς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τὸν λογισμόν, τὴν ἐπιθυμητικὴν καὶ τὴν θυμοειδῆ δύναμιν. Ὁ ἄνθρωπος ὁμως, «τὸ λογικὸν ζῶον, ἀκολουθητικὸν φύσει ἐστὶ τῷ λόγῳ, καὶ κατὰ τὸν λόγον, ὡς ἂν ἡγεμόνα πρακτικόν»⁴.

Ὅταν ἀφηνιάζῃ καὶ ἀπειθῇ εἰς τὸν λόγον καὶ ἀκολουθῇ τὸν θυμόν, πράττει ὅσα καὶ ἡ Μήδεια. Οὕτε τὴν ἀπάθειαν τῶν στωϊκῶν δέχεται, ἀλλ' οὕτε καὶ τὸν «ἡμαρτημένον καὶ ψευδῇ λόγον» τοῦ Ἐπικούρου, ὅτι ὁδηγὸς ρυθμίζων τὴν ζωὴν εἶναι ἡ ἡδονή. Ὑποδεικνύει τὴν σημασίαν τῆς διερευνήσεως καὶ σπουδῆς τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἠθικὴν θεωρίαν, συμφωνῶν πρὸς τὸν «θεῖον Πλάτωνα» τὸν λέγοντα «πάντα τὰ δόγματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ὥσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνθου δεδέσθαι».

Προσθέτει δὲ ὁ Γαληνὸς τὸ δόγμα, ὅτι «Οὕτε περὶ τὸ νοσοῦν σῶμά ἐστὶ τις τέχνη, ἣν προσαγορεύομεν ἱατρικὴν, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ νοσοῦσαν ψυχὴν ἐστὶ τις τέχνη, οὗτ' ἐν τῇ κατὰ μέρος θεωρίᾳ τε καὶ θεραπείᾳ δεῖ λείπεσθαι ταύτην ἐκείνοις. Διὸ καί, καθάπερ τῷ περὶ σώματα ἱατρῷ καθήκει τῶν τε συμβαινόντων αὐτοῖς παθῶν ἐντὸς εἶναι, ὡς εἰώθασι τοῦτο λέγειν, καὶ τῆς ἐκάστῳ οἰκείας θεραπείας, οὕτω καὶ τῷ τῆς ψυχῆς ἱατρῷ ἐπιβάλλει ἀμφοτέρων τούτων ἐντὸς εἶναι, ὡς ἐνὶ ἄριστα»⁵. Ἄλλο δόγμα, ὅπερ προβάλλει εἶναι, ὅτι στάσις τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς πρὸς ἀλλήλα εἶναι νόσος ψυχῆς, αἱ δὲ παράφοροι καὶ ἄμετροι κινήσεις οὗτῃς εἶναι αἷσχος ψυχῆς, ὡς ἐτόνιζεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Σοφιστήν.

Τέλος προβάλλει τὸ δόγμα ὅτι «χρὴ θαυμάζειν τὸν τοῦ σώματος ἡμῶν

1. Αὐτόθι, σελ. 2 - 3.

2. Αὐτόθι, σελ. 26.

3. Αὐτόθι, σελ. 53.

4. «Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων» ἐνθα ἄνωτέρω, σελ. 368.

5. Αὐτόθι, σελ. 437.

δημιουργόν, ὅστις ποτέ ἐστὶ θεῶν»¹, διότι «ἄκρας ἐστὶ σοφίας καὶ δυνάμεως ἢ τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευή», προσθέτων ὅτι ὁ Πλάτων «καὶ τὸ κατασκευάσαν ἡμᾶς αἷτιον ἀπεφήνατο τὸν τοῦ κόσμου δημιουργὸν Θεόν» καὶ ὅτι «οὐκ ἔστιν ὅμοιον εἶδος ἀποδείξεως τε καὶ θέσεως τοῦ κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ τινος ἢ θεῶν ἡμᾶς κατεσκευάσθαι, καὶ τοῦ γινῶναι τὴν οὐσίαν τοῦ κατασκευάσαντος, ὥσπερ οὐδὲ τῆς ψυχῆς ἡμῶν».

Ἡ μελέτη τῶν ἔργων τούτων τοῦ Γαληνοῦ συνεπληροῦτο καὶ ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱατροῦ ἦτο ἱερὸν λειτουργημα, τὸ ὁποῖον ἡσκεῖτο εἰς ἱεροῦς τόπους καὶ ἀπῆται παρὰ τῶν ἀσκούντων τοῦτο ἀγνότητα ψυχῆς καὶ εὐσέβειαν. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει, ὅτι ἀνεγράφετο «τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοῦ».

«ἀγνὸν χρὴ νηοῖο θυωδέος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι, ἀγνείῃ δ' ἔστι φρονεῖν ὅσια»².

Ἦτο δὲ ὁ Γαληνὸς πρόσωπον καθολικοῦ κύρους. Ἡ διάδοσις τῶν ἔργων του εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον ἦτο γενικὴ ἤδη ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας. Εἰς δὲ τὸν Ἀραβικὸν κόσμον μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος.

Ὁ Φίλων καὶ αἱ ἐπιζωγραφήσεις.

Ὁ Φίλων εἶναι ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἰουδαῖος πλατωνίζων φιλόσοφος, ὅστις ἐπεζήτησε νὰ καταδείξῃ τὸν σύνδεσμον τῆς ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας πρὸς τὴν Παλαιὰν Γραφήν³. Ἐπελέγη πρὸς ἐξεικόνισιν ἰδίᾳ διὰ τὰ συγγράμματά του «Περὶ βίου θεωρητικοῦ», «Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον», «Περὶ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας» καὶ «Περὶ τῶν δέκα λόγων» δηλαδὴ ἐντολῶν. Παρὰ τὸ ὄνομά του ἀνέγραφον καὶ τὸ ἐπώνυμον Φιλολόγος.

Ὁ συνηχῶν πρὸς τὸν Φίλωνα Χίλων εἶναι βεβαίως ὁ Λακεδαιμόνιος σοφὸς (εἰς τῶν ἐπτὰ), ὅστις ἐδίδασκε τὸ «γινῶθι σαυτόν», παράγγελμα τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον παραδίδεται «χρησθῆναι Χίλωνι τὸ ἄριστον ἀνθρώποις μαθεῖν πυνθανομένῳ»⁴. Οὗτος φαίνεται, ὅτι πολὺ βραδύτερον ὑποκατέστησε τὸν Φίλωνα. Εἰς μὲν τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων, ὡς διαπιστοῦται ἀπὸ τὴν παραιτεθεῖσαν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 14 εἰκόνα, ἀρχικῶς ἐξεικονίζετο ὁ Φίλων. Ὅτε ὁμως ἐφθάρη ἐν μέρει ἡ εἰκὼν, ὁ ἐπιζωγραφήσας τὸ τμήμα ἐκεῖνο δὲν διέκρινεν ὀρθῶς τὸ ὄνομα καὶ ἐκ τῆς συνηχήσεως ἀνέγραψε τὸ

1. Ὁμοίως σελ. 789, 791.

2. Στρωματεῖς, V, 1 § 13.

3. Ὁ Κλήμης γράφει σχετικῶς: «τὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φιλοσοφίαν ἐγγραπτον γενομένην προκατάρξαι τῆς παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας διὰ πολλῶν ὁ Πυθαγόρειος ὑποδείκνυσιν Φίλων». Στρωματεῖς I, XV § 72.

4. Στρωματεῖς, Ἀνθολόγιον 21, 26.

ΧΥΛ, μὴ γνωρίζων ὅτι τὸ διασωζόμενον δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ἐπίθετον « ὁ φιλόλογος » ἦτο τὸ σταθερὸν ζωγραφικὸν ἐπώνυμον τοῦ Φίλωνος.

Ἐχομεν ὅμως καὶ σκόπιμον ἀντικατάτασιν τοῦ Φίλωνος διὰ τοῦ Χίλωνος, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Γόλας καὶ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν. Τοῦτο συνέβη, ἐπειδὴ εἰς τὰς δύο ταύτας περιοχὰς μετὰ τὴν 4^{ην} Σταυροφορίαν καὶ τὴν θανάσιμον ἀπειλὴν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἔντονος ἑλληνικὸς ἐθνικισμὸς καὶ προεβλήθη ἀντὶ τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος ὁ Σπαρτιάτης Χίλων.

Εἰς τὴν Γόλαν ἐνισχύετο ἡ ἑλληνίζουσα προτίμησις ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ Μυστρᾶ, ὅστις ὑπὸ τοὺς Παλαιολόγους εἶχε τότε ἀκριβῶς καταστῆ κέντρον παιδείας, ἀλλὰ καὶ κέντρον πολιτικῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἐνισχύετο ἡ τάσις ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν κέντρον παιδείας εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν, ἰδρυμένην καὶ διατηρουμένην ἀπὸ οἰκογένειαν, ἣτις καὶ ἀγωνιστὰς στρατιωτικοὺς ἀνέδειξε καὶ κληρικοὺς καὶ σοφοὺς διδασκάλους.

Τὸ φαινόμενον τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Φίλωνος διὰ τοῦ Χίλωνος ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ Σοφοκλέους ἐπίσης εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ὡς εἶναι ἐμφανὲς καὶ εἰς τὴν εἰκ. 17, εἰς τὴν ἀρχικὴν ζωγράφησιν ἐσημειοῦτο « ὁ σοφο... » τὸ ὄνομα ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖον ἦτο. Ὁ ἐπιζωγραφήσας τὸ « σοφο... » τὸ ἐθώρησεν, ὅτι ἦτο τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος Σοφοκλῆς, ἐνῶ τὸ ἐπίθετον σοφὸς τὸ ἔχομεν εἰς τὴν Σιάτισταν καὶ Νεγάδες διὰ πλείονας φιλοσόφους. Τοῦτο ὑπεβοηθήθη ἀπὸ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν προσπάθειαν ἐγρηγόρσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἐκ τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων περιοχῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων ὑπόσκαψιν τοῦ δυναμισμοῦ τῆς Θεοσώστου βασιλείας τῶν Ρωμαίων, οὐχὶ πλεον παρ' ἄλλοπιστων, ἀλλὰ παρὰ τῶν Χριστιανῶν Σταυροφόρων. Ὁ Σοφοκλῆς ἐπελέγη διότι ἦτο πρόσωπον εὐσεβέστατον μνημονευόμενον ἐπανειλημμένως παρὰ τοῦ Κλήμεντος.

Διὰ τοὺς ὧς ἄνω ἐκτεθέντας λόγους αἱ ὑποκαταστάσεις τῶν προσώπων ἐπεκτείνονται. Ὁ Θουκυδίδης ἐμφανίζεται τώρα εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματός του φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐξ ἐπιζωγραφῆσεως, ἐπίσης δὲ δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει ἐν δεύτερον περίγραμμα τοῦ ἀρχικοῦ προσώπου. Καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν δὲν εἶναι βέβαιον ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικόν. Ἡ ἐπιλογή του γίνεται διότι περιγράφει τὴν αἵγλην τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους.

Εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν αἱ ἐξεικονίσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου τούτου πνεύματος πρὸς μεγαλυτέραν ἔμφασιν ἀναγράφουν εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα τὸ σταθερὸν ἐπίθετον ΕΛΛΗΝ. Τοῦτο θεωρεῖται τώρα ἀνώτερον πάσης ἄλλης προσηγορίας περὶ σοφίας. Πλὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χίλω-

νος ἔχομεν ἔδω καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀπολλωνίου, περὶ ἧς θὰ εἰπώμεν κατωτέρω.

Τὴν ἀλλαγὴν ταύτην περὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν προσώπων ἔχομεν ἀπηρτισμένην καὶ καταγεγραμμένην εἰς τὴν « Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης » τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ. Οὗτος προῆλθε πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἐκδότης τῆς « Ἑρμηνείας » Παπαδόπουλος Κεραμεὺς μνημονεύει 4 κώδικας περιέχοντας τὴν συγγραφὴν ταύτην διατηρουμένους ἐν τῇ ἐν λόγῳ Μονῇ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας¹. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει, ὅτι ὑπῆρχον « Ἑρμηνεῖαι τῆς ζωγραφικῆς » καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς διάφοροι τῆς τῶν Ἰβήρων, ἀκόμη δὲ καὶ προγενέστεραι. Ἐμφανίζει ὅμως μίαν φάσιν ἐξελίξεως τῆς ἐπιλογῆς τῶν προσώπων.

Διὰ τὰ πρόσωπα τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπινῶν ἔχομεν ἓνα προσδιορισμὸν καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον « Προφητεῖαι τῶν ἑπτὰ σοφῶν περὶ Χριστοῦ »². Μίαν παραλλαγὴν τοῦ κειμένου ἐκείνου ἔχομεν καταγεγραμμένην ὑπεράνω τῆς σειρᾶς τῶν φιλοσόφων, ἣτις γράφει « ...τῶν Ἀθηναίων. πρὸς ἀλλήλους συνεδριάσαντες. λόγον σοφώτατον καὶ ἀπόρρητον κεκηνίκασιν περὶ τῆς παρουσίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀπολλώνιος καὶ Σόλων. Θουκηδίδης. Πλάτων. Πλούταρχος. Ἀριστοτέλης. Χέλων (εἰκ. 29 - 30) »³.

Ὁ Ἀπολλώνιος τῶν Φιλανθρωπινῶν εἶναι Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς πυθαγόρειος φιλόσοφος ζήσας περὶ τὸ 70 μ.Χ. Οὗτος τόσον διὰ τὴν διδασκαλίαν του ὅσον καὶ διὰ τὴν δρᾶσιν του εἰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατέστη θρυλικὸν πρόσωπον. Ἦρνεῖτο τὴν πολυθείαν καὶ τὰς αἵματηρὰς θυσίας λέγων ἐν τῷ « Περὶ θυσιῶν » ἔργῳ του: « Οὕτως τοίνυν μάλιστα ἂν τις, οἶμαι, τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ θείου, τυγχάνοι τε αὐτόθεν ἰλασῶ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὃν τινα οὐδὲν μόνος ἀνθρώπων, εἰ θεῷ μὲν, ὃν δὴ πρῶτον ἔφαμεν, ἐνὶ τε ὄντι κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιπούς, ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχήν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε καθόλου τι τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι (δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὐδὲ παρὰ τῶν κρείττονων ἢ περ ἡμεῖς, οὐδ' ἔστιν ὃ τὴν ἀρχὴν ἀνλήσι γῇ φυτόν, ἢ τρέφει ζῶον, ἢ ἄῃρ, ὃ μὴ πρόσσεστί γέ τι μίasma) μόνῳ δὲ χρῶτο πρὸς αὐτὸν αἰεὶ τῷ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῷ μὴ διὰ στόματος ἰόντι, καὶ παρὰ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τῶν ἐν ἡμῖν αἰτοίῃ τάγαθά. Νοῦς δὲ ἔστιν οὗτος, ὁργάνου μὴ δεόμενος. Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα οὐδαμῶς τῷ μεγάλῳ καὶ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυτέον »⁴.

1. Παράβ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως Α., Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης. Παιτούπολις 1909, σελ. γ' - δ'.

2. Παράβ. Fremerstein, ἐνθα ἄνω.

3. Παράβ. καὶ Ευγγουπούλου Α., Μεσαιωνικά μνημεῖα τῶν Ἰωαννίνων, « Ἡπειρωτικά Χρονικά », ἔτος 1926, σ. 133 - 141.

4. Παρ' Εὐσεβίου τῷ Παμφίλῳ, Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ IV, 12 - 13.

Τὸ κῦρος τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἐν Ρώμῃ εἶχεν ἀναγνωρισθῆ. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ Καρακάλλας τοῦ εἶχεν ἀνεγείρει ἡρώον¹, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Σεβήρος τὸν εἶχε περιλάβει εἰς τὸ *Lagarium*² αὐτοῦ. Ἐπειδὴ παρεδίδοτο, ὅτι εἶχε θεραπευτικὰς δυνάμεις, ἐλατρεύετο κατὰ τὸν *Lactantium* ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου εἶχε δράσει, ὡς Ἡρακλῆς Ἀλεξίκακος³. Ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου συγγραφείς «Βίος Ἀπολλωνίου» δὲν εἶναι καθ' ὅλα ἀξιόπιστος, διότι περιέχει ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς ἀνακριβεῖας καὶ φανταστικὰς διηγήσεις.

2. Ὁ τρόπος τῆς ἐξεικονίσεως.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἀποβάσα καταγραφεύς, ἀποτιμητής, ἀλλὰ καὶ συντηρητής τῶν ἐπιτεύξεων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἶχε διὰ τοῦ Κλήμεντος ἀναγνωρίσει, ὅτι ὁ ρόλος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ὅτε κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν περὶ τὸν 10^{ον} αἰῶνα ἡ πεποίθις αὕτη ἔλαβε τὴν διὰ τῆς εἰκονογραφίσεως φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας ἐκδήλωσιν, πάλιν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ εἰδικώτερον τοῦ Κλήμεντος ἤρχετο νὰ προσδιορίσῃ τὴν μορφήν τῆς ἐξεικονίσεως. Ὁ Κλήμης ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῆς ἀλληγορίας⁴.

Ἡ διὰ συμβόλων ἐκφρασίς τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ εὔρε τὴν πλήρη τελείωσίν της. Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα δὲν ἐπιζητεῖται νὰ παρασταθοῦν, ὡς ἦσαν σωματικῶς, ἀλλ' ὡς τὰ ἡσθάνθησαν ἐκ τῆς διδασκαλίας των. Ἐκεῖθεν καὶ αἱ εἰκόνες τῶν φιλοσόφων δὲν ἀποδίδουν τὴν κατὰ τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας ἰδιαιτερότητα τῆς μορφῆς ἐκάστου. Ταύτην παρουσιάζουν διὰ τῆς ἐνδυματολογίας, τῆς στάσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου.

Εἰς τὰς εἰκόνας τῆς Λαύρας ὅλοι οἱ φιλόσοφοι παρίστανται ὡς πρόσωπα ἐπίσημα μὲ στολὴν ἀξιωματούχων τῆς ἐποχῆς των καὶ στέμματα ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων. Ἴσως νὰ ὑποβάλλεται οὕτω καὶ ἡ Πλατωνικὴ ρῆσις, ὅτι «ἐὰν μὴ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς τὰ τὸν ξυμπέσῃ... οὐκ ἔσται κακῶν παῦλα ταῖς πόλεσιν»⁵. Ἡ ἐξεικόνισις ἐκφράζει ἐδῶ τὸ ὕψος τοῦ πνευματικοῦ λειτουργήματος τῶν φιλοσόφων. Τὸν τύπον

1. Δίων ὁ Κάσιος LXXVII, 18.

2. Historia Aug. Alex. Seviri 29.

3. Divinae Institutiones V, 3.

4. «Χρησιμώτατον ἄρα τὸ τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας εἶδος εἰς πολλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθὴν Θεολογίαν συνεργοῦν καὶ πρὸς εὐσέβειαν καὶ πρὸς ἐπίδειξιν συνέσεως καὶ πρὸς βραχυλογίαν ἀσκήσιν καὶ σοφίας ἐνδείξιν». Στρωμ. V, 8, § 47.

5. Πολιτείας Ε', 473 D.

τοῦτον ἐξεικονίσεως ἔχομεν καὶ ἐν Ρουμανίᾳ εἰς τὸ Voronet¹, ἴσως ἀπὸ παλαιότερα βυζαντινὰ πρότυπα.

Τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὅλων τῶν ἐξεικονίσεων εἶναι τὸ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ μὲ ἔμφασιν ὁ εἰκονιζόμενος, εἰς ὃ διὰ ζωηρῶν γραμμάτων ἀναγράφονται λόγια διδάσκοντα θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας εἰς τοὺς πιστούς.

Κατὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐξεικονίσεων ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου βλέπομεν εἰς ὠρισμένας μονὰς ἢ ἐκκλησίας νὰ ἀντικαθίσταται ἡ κοσμικὴ ἐπισημότης διὰ τῆς στάσεως ἱερατικῆς εὐλαβείας, ὅπως διαφαίνεται εἰς εἰκόνας σοφῶν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων.

Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Γόλας ἔχομεν περισσότερον ἑλληνικὴν ἔκφρασιν, δι' ὃ καὶ τὰ πρόσωπα εἶναι ὅλα ἀσκεπῆ, τὸ δὲ εἰλητάριον ἐνθυμίζει ἀρχαίαν στήλην ἀναγραφῆς ψηφισμάτων. Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἡ ἑλληνικότης ὑποβάλλεται διὰ τῆς διδακτικῆς στάσεως τῶν προσώπων, τὴν ὁποίαν ὑπογραμμίζει ἡ ἥρεμος ἀνύψωσις τῆς μιᾶς χειρός.

Ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως εἰς τὰς εἰκόνας τῆς Βελλᾶς καὶ τῆς Σιατίστις μαρτυρεῖ ἀπλοϊκὴν ἀπόδοσιν ἐτοιμῶν προτύπων, ἀλλὰ μὲ ἔμφασιν εἰς τὸν τονισμὸν τῆς σημασίας τῶν εἰληταρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυσαναλόγως μεγάλα, ἐν σχέσει πρὸς τὰ σώματα τῶν εἰκονιζομένων.

Ἡ τελευταία ἐξ ὅλων ἐξεικόνισις, εἰς τὸν ναὸν τῶν Νεγάδων, ἐμφανίζει μίαν ἔκφρασιν ἐγγύτητος πρὸς τὴν ζωὴν καὶ κοσμικῆς καταφάσεως. Αὕτη τονίζεται τόσον μὲ τὴν περίκομφον ἀμφίεσιν, ὅσον καὶ μὲ τὰ μεγάλα ἄνθη, τὰ ζωγραφισμένα εἰς τὸ ὑπερκείμενον γεῖσον τοῦ παραθύρου.

Ἐξαφάνισιν τῆς θρησκευτικῆς ἐκφράσεως ἔχομεν, ὡς ἀνεφέραμεν εἰς τὰς ἐξεικονίσεις ποὺ σώζονται εἰς χωρία τῆς Ρουμανίας (Genupeni, Vatra Moldovitei). Ὁ Ștefănescu ἀναφέρει, ὅτι αἱ ἐξεικονίσεις αὗται ἐγένοντο ἀπὸ μικροῦς καλλιτέχνας χρησιμοποιοιθέντας ἀπὸ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα τῶν πόλεων. Ἡ παρατήρησις του εἶναι ὀρθή. Τοιαύτη πτώσις τῆς ἐξεικονίσεως καὶ θρησκευτικὸς ἀποχρωματισμὸς της οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς ἐξεικονίσεις μονῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν συγχρόνως καὶ ἐστὶν παιδευτικαί.

3. Τὰ λόγια τῶν εἰληταρίων.

Τὰ εἰς τὰ εἰλητάρια τῶν εἰκόνων λόγια δεόν νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας μελέτης.

Εἰς ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν τὰ λόγια ἀποδίδουν πυρῆνας νοημάτων τῶν φιλοσόφων, ἀλλ' ὅμως δὲν προέρχονται ἀπὸ καθωρισμένα κατ' ἀκρίβειαν χωρία συγγραμμάτων. Εἰς ἄλλα πάλιν ὑπάρχουν λόγια ἀποδίδοντα εἰς τοὺς φιλο-

1. Παράβ. Ștefănescu J., L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie (Album), πίναξ LXVI, 2.

σόφους χριστιανικὰς ἰδέας, εἰς ἄλλα δὲ περιέχουν πράγματι κείμενα ἐκ τῆς ἀποκρύφου χριστιανικῆς φιλολογίας. Διαπιστοῦται τέλος, ὅτι διὰ τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἰς ἄλλας μονὰς καὶ ἐκκλησίας ἔχομεν ἄλλα λόγια.

Τὸ θέμα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σκοποῦ τῶν ἐξεικονίσεως, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρώτην γένεσίν του.

Σκοπὸς τῆς ἐξεικονίσεως ἦτο ἡ διὰ ζωγραφικῆς παραστάσεως ἔκφρασις τῆς ἀδιαλείπτως διδασκομένης πεποιθήσεως τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἡ ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς πολυθεϊστικῆς εἰδωλολατρείας παρεσκευάσθη διὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἵτινες εἶχον διδάξει κατ' αὐτῆς.

Ἡ παράστασις ἐκάστης εἰκόνος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς εἶναι καὶ ἔκφρασις καὶ σύμβολον. Δὲν τοὺς ἀπασχολοῦν παραπομπὰ εἰς χωρία συγγραμμάτων. Ἡ ἔκφρασις ἀπαιτεῖ κατ' αὐτοὺς ἔντασιν τῆς φαντασίας πρὸς εὗρεσιν νέων μέσων καὶ τύπων παραστάσεως. Τοῦτο ἄλλωστε εἶχε γίνεи πρῶξις πρὸ αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς, ὅπου, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐξήρето ἡ ἀξία τῆς ἀλληγορίας ἤδη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀλληγορία διὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν Γραμματεῖαν εἶναι εἶδος ἀνάλογον πρὸς τὴν συγκριτικὴν μέθοδον ἐρεῦνης. Διεμορφώθη ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ πολυώνυμον τῶν πίστεων καὶ διδασκαλιῶν, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεβλέποντο οἱ αὐτοὶ βασικοὶ πυρῆνες. Ὁ Φίλων τὴν εἶχεν εὖρει διαμορφωμένην, ὅταν ἔγραφε τὸ ἔργον του « Περὶ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας ».

Ἄλλοι Ἀλεξανδρινοὶ φιλόσοφοι πρὸς παράστασιν ἰδεῶν προγενεστέρων σοφῶν προετίμων, ἀντὶ νὰ παραπέμπωσιν εἰς χωρία τῶν ἔργων των, τὰ ὁποῖα καὶ ἐγνώριζον καὶ εἶχον ἐν χρήσει, νὰ τοὺς ἐμφανίζουν εἰς φανταστικοὺς διαλόγους ἢ συμπόσια, ὁμιλοῦντας πρὸς ἄλλα πρόσωπα ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων ἰδεῶν, καίτοι συχνὰ δὲν εἶχεν ὑπάρξει ποτὲ ἐπαφὴ πρὸς αὐτά, οὔτε τοπικὴ οὔτε χρονικὴ. Τυπικὸν παράδειγμα τοῦ τρόπου τούτου ἐκθέσεως ἰδεῶν ἔχομεν τὸν Πλούταρχον μὲ τὸ ἔργον του « Τῶν ἐπτὰ σοφῶν συμπόσιον », ὅπου ἐμφανίζονται συμπαρακαθήμενοι ὁ Θαλῆς μετὰ τοῦ Αἰσώπου καὶ ὁ Πιττακὸς μετὰ τοῦ Γοργίου. Τοῦτο εἶναι μία κατασκευὴ πρὸς ἐκθεσιν ἐν δραματικῇ μορφῇ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀκρατείας τῆς γλώσσης, τῆς μὴ ὁρθῆς χειραγωγήσεως τοῦ ἐρωτισμοῦ, τοῦ σοφιστικοῦ ψεύδους, τῆς ἐσφαλμένης ταυτίσεως τοῦ θείου πρὸς εἰδῶλα ὁστέϊνα καὶ ξύλινα καὶ τῆς χαμηλότητος τῶν ἑκατομφονίων θυσιῶν. Τὰ πρόσωπα εἶναι φανταστικά· τὰ νοήματα τῶν λόγων ὁμῶς εἶναι ὁρθά.

Τὸ αὐτὸ πράττει ὁ Πλούταρχος καὶ εἰς τὸ ἔργον του « Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς », ὅπου ὑψίστας θερησκευτικὰς ἀντιλήψεις ἐκφράζει ὡς λεχθείσας ἐν διαλόγῳ ὁμίλου προσώπων ἐλθόντων ἐν Δελφοῖς.

Προκειμένου ὁθεν καὶ περὶ τῶν λογίων τῶν εἰληταρίων θὰ ἔδει νὰ ἐξετασθῇ, ἐὰν νοήματα οἷα τὰ ἀναγραφόμενα εἰς ἕκαστον τῶν εἰκονιζομένων εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰ γενικὰ φιλοσοφικὰ δόγματά του, οὐχὶ δὲ ἐὰν ὑπάρ-

χουν αὐτολεξεῖ ὥς χωρία συγγραμμάτων των. Δέον ἀκόμη νὰ σημειωθῇ, ὅτι μία τάσις δι' ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν μίμησιν ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχροσύνησιν παντὸς γνησίου καλλιτέχνου. Οὗτος αἰσθάνεται, ὅτι ἀδικεῖ τὸ τάλαντόν του, ἐὰν δὲν ἐμφανίσῃ τὸ θέμα του καὶ μὲ κάτι ἰδικόν του, τὸ ὁποῖον νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν φαντασίαν του καὶ ὅχι ἀπὸ τὴν μνήμην του. Ἡ κλασσικὴ ἀγγειογραφία μᾶς παρέχει πλεῖστα σχετικὰ παραδείγματα.

Ἄς ἐξετάσωμεν τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου ἐνὸς ἐκάστου προσώπου.

Ὁ Σωκράτης (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀύξηθήσεται καὶ τιμηθήσεται ὑπὸ πάντων ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην» (εἰκ. 1). Εἰς τὴν Ἀπολογία (31 Α) ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τοὺς δικαστὰς του προφητικῶς, «εἰ ἐμὲ ἀποκτενεῖτε τὸν λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε ἄν, εἰ μὴ τίνα ἄλλον ὁ Θεὸς ἡμῖν ἐπιπέμψοι κηδόμενος ὑμῶν». Εἰς δὲ τὸν Φαίδωνα (78 Α) σημειώνεται : «Πόθεν, ὦ Σώκρατες τῶν τοιούτων ἀγαθὸν ἐπασιδὸν ληψόμεθα (τοῦ πείθειν μὴ δεδιέναι τὸν θάνατον), ἐπειδὴ σὺ ἡμᾶς ἀπολείπεις; Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλάς, ἔφη, ὦ Κέβης, ἐν ἣ ἔνισί που ἀγαθοὶ ἄνδρες, πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη, οὓς πάντας χρὴ διερευνᾶσθαι ζητοῦντας τοιοῦτον ἐπασιδόν, μήτε χρημάτων φειδομένους μήτε πόνων, ὥς οὐκ ἔστιν εἰς ὅ,τι ἂν ἀναγκαιότερον ἀναλίσκοιτε χρήματα».

Τὰ χωρία δὲ ταῦτα μνημονεύονται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος.

Πυθαγόρας (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Ὁ θεὸς ἐστὶ νοῦς καὶ λόγος καὶ πνεῦμα καὶ ὁ λόγος σαρκωθείς ἐκ τοῦ πατρὸς» (εἰκ. 2). Παρὰ Στοβαίῳ (Ἑκλογαί, Φυσικά, 58) ἀναγράφεται ὅτι «Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα Θεὸν καὶ τ' ἀγαθόν, ἣτις ἐστὶν ἡ τοῦ ἐνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς».

Αἰαλήα ἡ πιθανῶς Ὑπατία (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Ὁ Χριστὸς μέλλει γεννηθῆναι ἐκ παρθένου Μαρίας καὶ...» (εἰκ. 3). Ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος γράφει περὶ αὐτῆς ἐν τῇ 10ῃ ἐπιστολῇ του : «ψυχὴ θειοτάτη κρείττων καὶ δαιμονίας ἐπηρείας καὶ τῶν ἐξ εἰμαρμένης ρευμάτων».

Σόλων (Λαύρας). Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁ Σόλων νοεῖται ὥς πρόσωπον ἀγωνισθὲν ὑπὲρ ἐπιβολῆς νόμων δικαίων εἰς Ἀθήνας. Ἀκόμη καὶ μὲ τὰ ποιήματά του τονίζει τὴν πίστιν του εἰς τὴν Δίκην, διδάσκων ὅτι διὰ τοὺς ἄρπαγας αὕτη «σιγῶσα σύννοιδε τὰ γινόμενα πρὸ τ' ἔοντα, τῷ δὲ χρόνῳ πάντας ἦλθ' ἀποτισομένη». Τὴν φιλαλήθη ἀπάντησίν του πρὸς τὸν Κροῖσον «μηδένα πρὸ τοῦ τέλους μακάριζε» συγκρίνει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς πρὸς τὸ ψεῦδος τοῦ Ἀπολλωνείου χρησμοῦ, περὶ καταλύσεως μεγάλης ἀρχῆς διὰ τῆς διαβάσεως τοῦ Ἄλφους καὶ ἀποφαίνεται «οὐ λοξὰ μαντεύε-

ται Σόλων»¹. Τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου εἶναι «...σάρκα ἀνθρώπου... παρθένου... καὶ καλέσουσιν αὐτῷ ἄφεςιν καὶ... κρίσιν (;) (εἰκ. 4). Ἦτοι μνημονεύουσι τὴν περὶ δικαίου καὶ ἀνταποδόσεως διδασκαλίαν του.

Κλεάνθης (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Ὁ τὸν κόσμον (;) τεταγὼς καὶ τὴν γῆν ἐκ πυρὸς πλάσας ὕστερον γεννᾶται ἐξ ἀχράντου Μαρίας τε παρθένου» (εἰκ. 5). Τὰ λόγια ταῦτα ἔχουν ἀναδρομὴν εἰς τὰ στωϊκὰ διδάγματα περὶ δημιουργίας ἐξ ἐνὸς ἀρχικοῦ πυρὸς. Ὁ Στοβαῖος γράφει σχετικῶς, ὅτι «οἱ στωϊκοὶ νοερὸν Θεὸν ἀποφαίνονται, πῦρ τεχνικόν, ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικούς λόγους, καθ' οὓς ἅπαντα καθ' εἰμαρμένην γίνεται, καὶ πνεῦμα ἐνδιήκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις»².

Φίλων (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Γόνος ἐκ γόνου καὶ Θεοῦ γόνος ἐκ μητρὸς κόρης... γεννηθεὶς αὐτὸς Θεὸς τέλειος» (εἰκ. 6). Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ συγχύσεως διαλέκτων (42)» γράφει: «Ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιγεγραμμένοι πατέρα οὐ θνητόν, ἀλλ' ἀθάνατον, ἄνθρωπον Θεοῦ, ὃς τοῦ αἰδίου λόγος ὢν ἐξ ἀνάγκης καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἄφθαρτος». Εἰς τὸ «Περὶ τῶν δέκα λόγων» ἔργον του περιγράφει ὡς ἐξῆς τὸν θεῖον λόγον: «Φωνὴ δ' ἐκ μέσου τοῦ ρυέντος ἀπ' οὐρανοῦ πυρὸς ἐξήχει καταπληκτικωτάτη, τῆς φλογὸς εἰς διάλεκτον ἀρθρουμένης τὴν συνήθη τοῖς ἀκροωμένοις, ἥ τὰ λεγόμενα οὕτως ἐναργῶς ἐτρανοῦτο, ὡς ὁρᾶν μᾶλλον ἢ ἀκούειν δοκεῖν» (κεφ. XI).

Ἡ Ἡρακλείτειος σκέψις περὶ θείου πυρὸς-λόγου ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος τῆς ὑπερόχου ταύτης περιγραφῆς.

Ὁμηρος (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον δυσανάγνωστον. Μόνον ἀναγινώσκονται αἱ λέξεις: «...ὁπὲ γῆς... σάρκα... σφάλματος» (εἰκ. 7). Ὁ Ὁμηρος περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ἱερῶν προσώπων, διότι πρῶτος ἐκφράζει γραπτὰς θρησκευτικὰς βιώσεις, τὰς πράξεις τῆς προσευχῆς, τῆς λατρείας, τὴν καθ' ὑπεροχὴν διαφορὰν, θείου καὶ βροτείου, τὰς ἰδέας περὶ καθαρότητος καὶ μιάνσεως ἐξ ἁμαρτίας, τὰς ἀρχὰς περὶ ἠθικῆς καὶ δικαίου ὡς τῶν βάθρων ἡμερώσεως, τὴν ἱερότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ. Κηρύττει ἐπίσης τὴν πίστιν περὶ ἀποδόσεως μὲ ὅσα γράφει διὰ τὴν αἰωνίαν τιμωρίαν τοῦ ἀνοσιουργοῦ Τιτυοῦ, τοῦ μαιφόνου Ταντάλου, τοῦ δολίου Σισύφου (Νέκυια). Παρέχει ἰδέαν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ κακοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος διακήρυξις, ὅτι «τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν πεπαίδευκε»³.

1. Προτρεπτικὸς 3 § 42.

2. Στοβαίου, Ἐκλογαὶ A, 66.

3. Πολιτεία ι', 606 E.

Ἀριστοτέλης (Λαύρας). Εἰς τὸ εἰλητάριον τοῦ ἀναγράφεται «Φῶς τῆς ἁγίας Τριάδος λάμπει ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτῆσιν καὶ τὸ Χριστοῦ φῶς ποιηταὶ (;) εἰς αἰῶνα αἰῶνος Θεὸς ἀνίσταται εἰς τέλος» (εἰκ. 8). Ἡ περὶ φωτὸς διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνωτάτου ἀπαντᾶται εἰς πλείονα ἔργα του. Οὕτω λέγει : «Τὸν νοῦν ὁ Θεὸς φῶς ἀνῆγεν ἐν τῇ ψυχῇ»¹, ὁ ὁποῖος νοῦς - φῶς «ἐστὶν ὁ τῷ πάντα γίνεσθαι»². «Ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ»³. «Ὁ Θεὸς ἡ νοῦς ἐστὶν ἡ ἐπέκεινά τι τοῦ νοῦ»⁴.

Γαληνὸς (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Καὶ πάλιν ἔρχεται κρίνων ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδώσῃ ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (εἰκ. 9). Τὴν ἁμαρτίαν καυτηριάζει πολλαχῶς ὁ Γαληνός. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθῶν» σημειώνει : «Λέγω μὲν οὖν ἁμαρτάνειν καὶ τὸν ἀκολασταίνοντα καὶ τὸν θυμῷ τι πράττοντα καὶ τὸν διαβολῇ πιστεύοντα»⁵. Ἐπίσης εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἁμαρτημάτων» στιγματίζει τοὺς διασεύοντες τὴν ἡθικὴν τάξιν γράφων, ὅτι μέγιστον ἁμάρτημα εἶναι ἡ ἐνέργεια «τῶν προπετῶς ἀποφηναμένων τι περὶ τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν, ἐκ φιλαυτίας ἢ δοξοσοφίας, ἢ ἀλαζονείας, ἢ φιλοτιμίας φνόμενον»⁶.

Σίβυλλα (Λαύρας). Εἰς τὸ εἰλητάριον γράφει : «Καὶ σταυρωθήσεται ὑπὸ Ἑβραίων ἀπίστων καὶ μακάριοι οἱ ἀκούοντες αὐτὸν οὐαὶ δὲ οἱ μὴ ἀκούοντες» (εἰκ. 10). Μαρτυρίας περὶ Σιβύλλης, ὡς διδασκούσης περὶ κρίσεως καὶ κολάσεως, ἔχομεν ἤδη ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ Θεοφίλου Ἀντιοχείας († 180 μ.Χ.) «Πρὸς Αὐτόλυκον»⁷. Ἐπίσης ἔχομεν εἰς τοὺς Σιβυλλιακοὺς χρησμοὺς τὴν ἑξῆς περικοπὴν :

«Εἰς δέ τις ἔσσεται αὐθις ἀπ' αἰθέρος ἑξοχος ἀνὴρ,
οὗ παλάμας ἠπλώσεν ἐπὶ ξύλου πολυκάρπου
Ἑβραίων ὁ ἄριστος, ὃς ἡέλιόν ποτε στήσῃ,
φωνήσας ρήσει τε καλῇ καὶ χείλεσιν ἀγνοῖς»⁸.

Πρὸς τὸν χρησμὸν τοῦτον εἶναι προφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ εἰληταρίου. Περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἐγένοντο κριτικαὶ ἔρευναι. Χρονολογεῖται ὡς προερχόμενος ἀπὸ τοῦ 150 μ.Χ.

1. Ρητορ. Γ 10, 1411 b, 12 - 13.

2. Περὶ ψυχῆς III, 5.

3. Μεταφυσ. Α 7, 1072 b, 18.

4. Ἀριστοτέλους, Fragmenta (ed. Rose), Περὶ εὐχῆς 49.

5. Γαληνός, Ἀπαντα (ἐκδ. Kühn 1823), τόμ. 5ος, σελ. 2 - 3.

6. Αὐτόθι, σελ. 63.

7. Β', 38.

8. Σιβυλλιακὸς Λόγος Ε, στ. 255 - 259 (ἐκδ. Alexandre C.).

Πλάτων (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Θεὸς ἦν μὲν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται οὔτε ἀρξάμενος οὔτε παυσάμενος» (εἰκ. 11). Τὸ νόημα τοῦ λογίου τούτου ἀνευρίσκεται εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου κατὰ τὸν λόγον τῆς Διοτίμας ὁ ἀνερχόμενος τοὺς ἀναβαθμοὺς τοῦ καλοῦ φθάνει εἰς τὸ θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν, τὸ ὁποῖον «πρῶτον μὲν αἰεὶ ὄν καὶ οὔτε γιγνώμενον οὔτ' ἀπολλύμενον, οὔτ' αὐξανόμενον οὔτε φθίνον... ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν»¹. Τὸν πυρῆνα ὁμῶς τοῦ λογίου τούτου τοῦ παριστῶντος τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἤδη πρὸ τοῦ Πλάτωνος παρ' Ἡρακλείτῳ, ὅστις λέγει: «Ἦν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται πῦρ αἰείζωνον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα»². Ἀλλ' ἔχομεν τούτου καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα ἔκφρασιν παρὰ Πλουτάρχῳ, ὅστις λέγει: «Ἀλλ' εἰς ὧν ἐνὶ τῷ νῦν τὸ αἰεὶ πεπλήρωκε, καὶ μόνον ἔστι τὸ κατὰ τοῦτον ὄντως ὄν οὐ γεγονὸς οὐδ' ἐσόμενον οὐδ' ἀρξάμενον οὐδὲ παυσάμενον»³.

Τὴν συγγένειαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἔχομεν ἐπανειλημμένως βεβαιουμένην παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται «μονονονυχὶ προφητεύων τὴν σωτήριον οἰκονομίαν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς Πολιτείας»⁴. Πράγματι γράφει ἐκεῖ ὁ Πλάτων: «Οὕτω δὲ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τῷ φθαλμῷ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυνευθήσεται» (= θὰ σταυρωθῇ)⁵.

Πλουτάρχος (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Ὅψέ ποτε ἤξει ὁ ἀναρχὸς ἀνάρχου γόνος καὶ τὴν πολυσχεδῆ ταύτην ἐλάσειε γῆν» (εἰκ. 12). Τὸ αἰδῖον καὶ ἀναρχὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίμονος διδασκαλία τοῦ Πλουτάρχου. Οὕτω γράφει εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς: «Τί οὖν ὄντως ὄν ἐστι; Τὸ αἰδῖον καὶ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, ὃ χρόνος μεταβολὴν οὐδὲ εἰς ἐπάγει... Ἀλλ' ἔστιν ὁ Θεός, χρὴ φάναι καὶ ἔσται κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἀχραντον καὶ ἀνέγκλιτον, καὶ οὐ πρότερον οὐδὲν ἔστιν, οὐδ' ὕστερον, οὐδὲ μέλλον, οὐδὲ παρωχημένον, οὐδὲ πρεσβύτερον, οὐδὲ νεώτερον» (XII).

Τὸ συμπέρασμα ὡς πρὸς τὰ λόγια τῶν εἰληταρίων τῶν φιλοσόφων τῆς Λαύρας εἶναι ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀφειρητρίαν εἰς νοήματα καταγεγραμμένα εἰς τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων. Αἱ γλωσσικαὶ προσθῆκαι καὶ ἀλλαγαὶ ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς γνώμης τοῦ ἀρχικοῦ εἰσηγητοῦ των, ὅτι ταῦτα θὰ ἔδει νὰ

1. Συμπόσιον 29.

2. Ἀπόσπασμα 30.

3. Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς XX.

4. Στρωματεῖς V 14, § 109.

5. Πολιτείας β', 362 A.

προσαρμοσθούν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν διὰ τὴν ὁποίαν εἰσάγονται. Ἐπρεπε νὰ ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἀναγινωσκόντων μελῶν τοῦ ἐκκλησιάσματος, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν λόγιοι ἢ σοφοί.

Ὡς πρὸς τὰ λόγια τῶν ἄλλων εἰκόνων πλὴν τῶν τῆς Λαύρας ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Ὁ Θουκυδίδης εἰς τοὺς Φιλανθρωπινούς (εἰκ. 30) κρατεῖ μέγα εἰλητάριον τοῦ ὁποίου τὰ λόγια¹ ἐμφανίζουσιν τὴν προέλευσιν ἐκ τῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, ἧς καίμενον ἀναγράφεται ὑπερθεν τῶν εἰκόνων. Τὰ αὐτὰ λόγια ἀναγράφει διὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἡ «Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης».

Ὁ Σοφοκλῆς τῶν Ἰβήρων, παριστάμενος ἐν ἐπιζωγραφῇ, ἔχει εἰς τὸ εἰλητάριόν του τὰ λόγια «Ἐστὶ θεὸς ἀναρχὸς ἀπλοῦς τῇ φύσει». Ὁμοίαν ἀναγράφει δι' αὐτὸν καὶ ἡ «Ἑρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς». Ταῦτα τὴν ἀφετηρίαν των ἔχουν εἰς τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεά, ὅστις παραθέτει ὡς ἀπόσπασμα τοῦ Σοφοκλέους τὰ ἑξῆς:

*«Εἰς, ταῖς ἀληθείαισιν, εἰς ἔστι θεός,
ὃς οὐρανὸν ἔτευξε καὶ γαῖαν μακράν»².*

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Σοφοκλέους τὸ περιλαμβάνουν εἰς τὰ ἀμφισβητούμενα³, διότι, παρατηρεῖται, πῶς θὰ ἤκούετο ἀπὸ σκηνῆς τοιοῦτο κήρυγμα μονοθεΐας. Ἡ ἀμφισβήτησις ὅμως δὲν εἶναι, φρονοῦμεν, ἰσχυρά, ἀφοῦ ἓνα αἰῶνα πρὸ αὐτοῦ εἶχε κηρύξει μὲ ἐπιμονὴν ὁ Ξενοφάνης, ὅτι:

*«Εἰς θεός, ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα⁴.
Οὐλος ὄρᾱ, οὐλος δὲ νοεῖ, οὐλος δὲ τ' ἀκούει⁵
Ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει»⁶.*

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν Ἰβήρων, τῆς Βελλᾶς, τῆς Σιατίστης, τῶν Νεγάδων καὶ τὴν «Ἑρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς» φέρει εἰς τὸ εἰλητάριόν του τὰ λόγια: «Ἀκάματος φύσει θεοῦ γέννησις ἐξ αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιούται λόγος». Ταῦτα εἶναι παραλλαγή ἀποσπάσματος τῶν τραγικῶν μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος λέγοντος⁷:

1. Παράβ. ἀνωτ.

2. Προτρεπτικός VII, 74. Τὰ αὐτὰ λόγια εὐρηνται καὶ εἰς τὸ ἀμφισβητούμενον ἔργον τοῦ Ἰουστίνου Περὶ μοναρχίας.

3. Παράβ. Tragicorum Graecorum Fragmenta (ἐκδ. Nauck), 102.

4. Ἀπόσπ. 23.

5. Ἀπόσπ. 24.

6. Ἀπόσπ. 25.

7. Στωματεῖς V, 6 § 36.

« Ἀκάμας τε χρόνος περὶ γ' ἀενάῳ
 ρεύματι πλήρης φοιτᾷ τίκτων
 αὐτὸς ἑαυτόν... ».

Εἶναι ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ δράματος τοῦ Εὐριπίδου Πειρίθους, ἀναγνωριζόμενον σήμερον ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς γνήσιον¹.

Ἐναλλαγαὶ τῶν λογίων διαπιστοῦνται αἱ ἑξῆς :

Εἰς τὸν Πλούταρχον τῆς Σιατίστης καὶ τῶν Νεγάδων ἀναγράφονται τὰ λόγια, τὰ ὅποια ἡ « Ἑρμηνεία » καταγράφει διὰ τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνῶ εἰς τὸν Πλούταρχον τῶν Ἰβήρων γράφεται : « Τῷ τῶν ὅλων ὑπερτάτῳ οὐδὲν ἑτερον προσεπινοεῖται, ὁ λόγος σοφός », ὅπερ καὶ καταγράφει διὰ τοῦτον καὶ ἡ « Ἑρμηνεία ».

Ὁ Θουκυδίδης ἔχει ἄλλα λόγια εἰς τοὺς Φιλανθρωπινούς καὶ ἄλλα εἰς τῶν Ἰβήρων.

Ὁ Σόλων τῶν Ἰβήρων καὶ τῆς Σιατίστης ἔχει ἐκεῖνα, ποὺ ἡ « Ἑρμηνεία » ὁρίζει διὰ τὸν Φίλωνα. Ἐκεῖνα ποὺ ὁρίζει ἡ « Ἑρμηνεία » ὡς τυπικὰ διὰ τὸν Σόλωνα, εἰς τὴν Σιατίστην ἀναγράφονται διὰ τὴν Σίβυλλαν.

Ὅλαι αἱ ἐναλλαγαὶ αὗται ὁδηγοῦν εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς καθιερώσεως τῆς ἐξεικονίσεως ὑπῆρχε κάποιος κανὼν καὶ τυπικότης. Κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας ὁμως ἐκράτησαν ἀναγραφαὶ ἀνέλεγκτοι, εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ σφαλμάτων, εἴτε ἐξ ἀβασανίστου ροπῆς πρὸς ἰδίας συνθέσεις.

Πάντως ὁ συνολικὸς ἔλεγχος τῶν λογίων τῶν εἰληταρίων ὑποδεικνύει τὴν ἀφειρησίαν τοῦ φαινομένου, ὡς προελθοῦσαν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ συγγραφέων, στηριχθέντων ἐπὶ τῶν πρωτοτύπων συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων, μόνον δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς πτώσεως τοῦ φαινομένου παρουσιάζονται ἐπιδράσεις ἐξ ἀποκρύφων συγγραφῶν.

Τὸ φαινόμενον ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος, ἴσως διότι αἱ ἀνέλεγκτοι ὕστεραι ἀναγραφὰι ἐθεωρήθησαν ὡς παραποιοῦσαι τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν του, τῆς στερεώσεως τῆς εὐσεβείας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ὅσα ἐξετέθησαν ἀναλυτικῶς περὶ τοῦ φαινομένου μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσωμεν τὸ ἑξῆς συμπέρασμα.

Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμός, διατηρῶν ζῶσαν ἀδιαλείπτως τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ σκέψιν, διὰ τῆς πράξεως τῆς ἐξεικονίσεως τῶν φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας συγκεκριμενοποιεῖ τὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων καὶ τῶν συγγραφέων ἀναγνωρισθεῖσαν προσπάθειαν τῶν Ἑλλήνων φιλοσό-

1. Εὐριπίδου Fragmenta (ἐκδ. Nauck), 597.

φων κατὰ τοὺς ἑξ π.Χ. αἰῶνας νὰ ὑπερβοῦν τὴν πολυθείαν, νὰ διαμορφώσουν μίαν ὑψηλοτέραν ἰδέαν περὶ πνευματικοῦ θεοῦ, νὰ καθάρουν τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶχεν ἐπισωρεύσει ἡ μυθολογία, ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ πρωτογονικὴ μαγικὴ σκέψις τῶν μαζῶν.

Δόγματα ὡς τὸ τῆς μονοθείας, τῆς πνευματικότητος τοῦ θεοῦ, τῆς καθ' ὑπεροχὴν παραστάσεώς του ὡς ὄντος ἐπέκεινα τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα του, τῆς θείας προνοίας, τῆς νοερᾶς λατρείας καὶ οὐχὶ τῆς δι' αἱματηρῶν θυσιῶν, τῆς πίστεως εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς ὡς ὄντολογικῶν νόμων, τῆς συνειδήσεως περὶ ψυχικῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ δυστυχίας ἐκ τῆς κακίας ἦσαν κηρύγματα τῶν διαρκῆ.

Ὅτε ἐνεφανίσθη ἡ νέα θρησκεία, οἱ Ἕλληνες εἶδον ταύτην ὡς τὸ παράλληλον, τὸ ὅποιον ἤρχετο νὰ δώσῃ τὸν παλμὸν τοῦ συναισθήματος εἰς τὰς θεωρίας των καὶ νὰ ὁργανώσῃ κατὰ σύστημα τὴν διάδοσίν των, ὑπὲρ τῆς ὁποίας καὶ ἀφιεροῦσιν ἑαυτούς. Οὗτοι βλέπουν τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς εἰδωλολατρείας ὡς ἰδικήν των κατάκτησιν.

Ἡ διὰ τῆς ἐξεικονίσεως προβολὴ καὶ καθοσίωσις τῶν κηρύκων τῶν ἰδεῶν τούτων ὡς προσώπων ἱερῶν «δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας περὶ τῶν φιλοσόφων», ὡς παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος¹ καὶ δὲν προῆλθεν ἀπὸ τὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μέσου αἰῶνος διαδοθεῖσαν ἀπόκρυφον φιλολογίαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν περὶ τὸν δέκατον αἰῶνα κορυφωθείσαν πνευματικὴν ἀνθήσιν ἐν τῷ Βυζαντίῳ. Κατὰ τὴν ἀνθήσιν ἐκείνην ἡ συμβολικὴ αὕτη πρᾶξις παρουσιάζει τὰς πνευματικὰς ἀναζητήσεις καὶ σπουδὰς ὡς ἱερὸν ἔργον.

Ἡ καθοσίωσις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, οἱ ὅποιοι ἔθεσαν τὰ θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἀναφαίνεται καὶ λαμβάνει διάδοσιν πρὸ πάντων ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὀρθοδοξίᾳ. Ἐκεῖ προβάλλονται ὡς πρόσωπα ἐπιτελοῦντα πνευματικὸν ἔργον ἐξ ἰδίας ἀφειτηρίας. Εἰς τὴν Δύσιν δὲν διεδόθη εἰς ὁμοίαν ἑκτασιν, διότι ὁ ρωμαϊκὸς Καθολικισμὸς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διεμόρφωσε διάφορον ἐν τῇ ὑφῇ τῆς θρησκευτικότητι ἀπὸ ἐκείνην τῆς ἀνατολῆς, τῆς ἐχούσης ὡς ρίζαν τὸν Ἑλληνισμὸν ἐν Ἰσοκρατικῇ ἐννοίᾳ². Ἐχομεν βεβαίως τὸ φαινόμενον τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἀκρινάτου οἷτινες ἀντλοῦν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς πηγῆς ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἡ εὐρεῖα ὑποδομὴ τοῦ ὑποκατασταθέντος Ρωμαϊσμοῦ ὥθει τὸν Καθολικισμὸν εἰς τὸ πρωτεῖον τῶν δικαιοκῶν θεσμῶν τῆς νέας πίστεως, τῶν ἐπιβαλλομένων δι' αὐθεντίας καὶ

1. Ἀρχιμ. Χρυσ. Παπαδόπουλος, μνημ. ἔργον, σελ. 652.

2. «Τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας ἢ τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». Πανηγυρικός 51.

οὐχὶ ἐκ φιλοσοφικῶν βιώσεων καὶ θεωρήσεων αὐξηθέντων. Ἡ σύγχρονος φιλοσοφία τῆς θρησκείας διασαφεῖ ἀρκούντως τὸ φαινόμενον τοῦτο¹.

Ἡ προᾶξις τῆς ἐξεικονίσεως λαμβάνει διαμόρφωσιν κυρίως εἰς μονάς, αἵτινες ἦσαν κέντρα παιδείας, τόσον ἐκκλησιαστικῆς, ὅσον καὶ τῆς θύραθεν.

Ἡ ἐξεικόνισις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος εἶχε παύσει, διότι ἡ μεσολαβήσασα τουρκικὴ κατάκτησις τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπέφερε τὴν πτώσιν τῆς παιδείας.

Σήμερον, μετὰ τὴν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας πραγματοποιηθεῖσαν κριτικὴν ἔρευναν τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, διαπιστοῦται ἀκόμη ἐπιμονώτερον ἡ ὀρθότης τῆς ἀντιλήψεως ἐκείνης τῶν Βυζαντινῶν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἦτο τὸ πρῶτον κίνημα θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀννυώσεως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἡπείρῳ.

Ἀνθρωπισταὶ τοῦ ἀναστήματος τοῦ Jaeger κατέδειξαν λεπτομερῶς τοῦτο. Τὸ ἔργον αὐτοῦ « Ἡ θεολογία τῶν πρωΐμων Ἑλλήνων διανοητῶν »² ἀναγνωρίζει ὡς θρησκευτικοὺς ἀναγεννητὰς τόσον τοὺς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου καθοσιωθέντας ὅσον καὶ τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ Ξενοφάνην, τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Ἀναξιμένην, τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Ἀναξαγόραν.

Ἡ ἔρευνα τῆς κλασσικῆς περιόδου διαπιστώνει, ὅτι ὑπέστη διωγμὸν διὰ τὰς καθαρωτέρας τῆς θρησκευτικῆς ἀντιλήψεις σειρὰ δλόκληρος φιλοσόφων, ὡς οἱ Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Πρωταγόρας, Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ Ἀριστοτέλης, ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἐπλήρωσε διὰ τῆς ζωῆς του τὴν ἐπίμονον διδασχὴν του «κατὰ νόμον εἶναι πολλοὺς θεοὺς κατὰ φύσιν δὲ ἓνα»³.

Ἡ σύγχρονος σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων τῶν εἰκονιζομένων προσώπων ἔδειξεν, ὅτι τὰ εἰς τὰ εἰλητάρια ἀναγραφόμενα λόγια συχνὰ ὑπολείπονται ὡς πρὸς τὰς ἀνωτάτας ἐνοράσεις, ὅς εἶχον πραγματοποιήσει ταῦτα, αἷς καὶ ἀνευρίσκομεν καταγεγραμμένας εἰς τὰ ἔργα των. Ἐντεῦθεν ἡ προβολὴ των ὡς θεμελιωτῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικότητος δὲν ἀπαιτεῖ ἀναδρομὴν εἰς ἀμφισβητουμένης γνησιότητος χωρία εἴτε εἰς ἀποκρύφους πηγάς.

Ἡ καθοσίωσις των ἐπιτελεῖται καὶ σήμερον, ὅταν ἀναγνωρίζονται ὡς οἱ πρῶτοι προβαλόντες τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν, ἐκ τῆς διερευνήσεως τοῦ κόσμου, τὴν φανερώσασαν τὴν ὑπαρξιν τάξεως καὶ λόγου καὶ νοήματος ἐν αὐτῷ. Ἡ γενεὰ μας σήμερον παρακολουθεῖ μὲ δέος, ἀλλὰ καὶ μὲ συναίσθημα εὐθύνης τὰς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἀδιαλείπτους κατακτήσεις.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ

1. Παράβ. Σπ ε τ σ ι ε ρ η Κ., Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος ἐν τῷ ἔργῳ του « Ὀντολογία καὶ Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως », Ἀθήναι 1956, σελ. 114 - 147.

2. J a e g e r W., Die Theologie der Frühen griechischen Denker, 1953.

3. Φ ι λ ό δ η μ ο ς, Περί εὐσεβείας 7a.